

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

FAHRETTİN ALTAY

Hazırlayan

Mustafa OKUKLU

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU

İZMİR-2009

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

FAHRETTİN ALTAY

Hazırlayan

Mustafa OKUKLU

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU

İZMİR-2009

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum Fahrettin Altay adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenler olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

...../...../2009
Mustafa OKUKLU

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün ...../...../2010 tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim Yönetmeliğinin ..... maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mustafa Okuklu'nun "Fahrettin Altay" konulu tezini incelemiş ve adayın ...../...../2010 tarihinde, saat:.....'da jüri önünde tez savunmasını almıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra .....dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayandığı anabilim dallarından, jüri üyelerince sorulara verilen cevaplar değerlendirilerek tezin .....olduğuna oy .....ile karar verilmiştir.

BAŞKAN**ÜYE****ÜYE**

ÖZET

Fahrettin Altay'ı konu alan bu çalışmamızda amacımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük emeği geçen kişilerden birinin, çeşitli yönleri ile tarihimizdeki yerini belirginleştirmektir.

1880'de İşkodra'da doğan Fahrettin Altay, Harp Okulu ve Akademisini bitirdikten sonra Balkan Savaşı'na kadar doğuda görev yapmış, ilk cephe görevini Aşiret Tugayı'nın komutanı olarak, Kırklareli'nin Bulgar işgalinden kurtarılmasıyla gerçekleştirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelerinde görev yapan Fahrettin Altay, Mondros Ateşkesi'nden bir süre önce 12. Kolordu Komutanı olarak atanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme döneminde İstanbul'a eğilimi ağır basmakla birlikte, Temsil Kurulu ile İstanbul arasında dengeli bir politika izlemiş, Refet Bey'in Konya'ya yürümesi ve adeta tutuklu olarak Ankara'ya götürülmesi sonrasında Mustafa Kemal tarafından ikna edilmiş, Kurtuluş Savaşı saflarına katılmıştır. 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'ın Kurtuluş Savaşı kahramanları arasına katılmasını sağlayan asıl görevi Süvari Kolordusu Komutanlığı'dır. Kütahya-Eskişehir, Sakarya ve Büyük Taarruz'da büyük yararlıklar göstermiş, İzmir'e ilk giren komutan olmuştur.

Cumhuriyet döneminde 2. ve 1. Ordu komutanlıkları görevinde bulunan Fahrettin Altay, 1945'te emekli olmuş, 1946-1950 arasında Burdur milletvekilliği yapmıştır. 1950 seçimlerini CHP'nin kaybetmesi ile aktif politikadan çekilen Fahrettin Altay, 25 Ekim 1974'te vefatına kadar oldukça uzun bir emeklilik sürmüştür. Cenazesi önce Aşiyân Mezarlığı'na defnedilmiş, 1988'te Ankara Devlet Mezarlığı'nın inşasının tamamlanmasından sonra da buraya nakledilmiştir.

ABSTRACT

Our aim in this study about Fahrettin Altay is to determine the place of one of those having great contribution in the establishment of the Republic of Turkey in various aspects in our history.

Fahrettin Altay, born in Shokdra on 1880, worked in the east until the Balkan War after graduating from the War College and Academy and made his first frontal duty as the commander of Clan Brigade in the liberation of Kırklareli from the Bulgarian occupation.

Serving in Canakkale, Romania and Palestine fronts in the 1st World War, Fahrettin Altay was assigned as the 12th Corps Commander shortly before the Treaty of Mondros. While having a strong propensity for Istanbul during the organization period of the War of Independence, he followed a balanced policy between the Representative Board and Istanbul, was convinced by Mustafa Kemal after Refet Bey walked to Konya and brought to Ankara under arrest, and participated in the ranks of War of Independence. The main duty that made the 12th Corps Commander Fahrettin Altay join the heroes of the War of Independence is the Cavalry Corps Commander. He made great services in the wars of Kutahya-Eskisehir, Sakarya and in the Great Attack, and became the first commander to reach Izmir.

Serving in the 2nd and the 1st Army commands in the republic period, Fahrettin Altay was retired in 1945 and worked as the Burdur deputy between 1946 and 1950. Retiring from active politics when CHP lost the 1950 elections, Fahrettin Altay had a long retirement span until his death in 25 October 1974. His funeral was first buried in Aşıyan Cemetery and transferred to Ankara State Cemetery after its construction is completed in 1988.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	III
TUTANAK.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SONLARINA KADAR FAHRETTİN ALTAY

1.1. Çocukluğu ve Eğitimi.....	2
1.2. Askerlik Yaşamının İlk Dönemleri	3
1.3. 31 Mart Ayaklanması'nın VI. Orduya Sıçraması	4
1.4. Dersim Operasyonu	4
1.5. Hamidiye Alayları	6
1.6. II. Balkan Savaşı'na Doğru Fahrettin Altay.....	7
1.7. Çanakkale Günleri	8
1.8. Filistin Cephesi	14
1.9. 12. Kolordu Komutanlığına Atanması ve Adana'ya Geçişi.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

MONDROS ATEŞKESİ SONRASINDA FAHRETTİN ALTAY

2.1. Kolordunun Konya'ya Taşınması	20
2.2. Konya'daki İşgalci Güçler.....	22
2.3. 3. Kolordu'ya Atanması ve Konya'dan Uzaklaştırılması	23
2.4. Konya'nın Askeri Durumu	25
2.5. Konya'daki Ulusal Hareket	27
2.6. Fahrettin Altay'ın Yeniden 12. Kolordu Komutanlığına Atanması.....	29
2.7. Batı Cephesinde Komuta Birliğinin Sağlanması	31

2.8. Ulusal Hareketin İstanbul ile Mücadelesi ve Fahrettin Altay.....	32
2.9. Sivas Komutanlar Toplantısı	35
2.10. Fahrettin Altay'ın Ulusal Harekete Karşı Yaklaşımı	36
2.11. İstanbul İle İlişki Kurma Çabaları	41
2.12. Refet Bey'in Konya'ya Yürümesi.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞININ ÖRGÜTLENME DÖNEMİNDE FAHRETTİN ALTAY

3.1. Milletvekili Seçilmesi.....	47
3.2. Konya'daki İsyân Girişiminin Önlenmesi	47
3.3. Konya'daki Son Günleri	50
3.4. Demirci Mehmet Efe'yi Cezalandırma Kararı	51
3.5. Uşak'ın Düşmesi	52
3.6. Delibaş İsyanı ve Fahrettin Altay'ın Tavrı	54
3.7. Çerkez Ethem'le Çatışması	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI CEPHELERİ DÖNEMİ

4.1. Çerkez Ethem'in Tasfiyesi ve I. İnönü Savaşı	59
4.2. II. İnönü Savaşı	60
4.3. Kütahya-Eskişehir Savaşları ve Süvari Kolordusunun Kuruluşu.....	62
4.4. Sakarya Savaşı	63
4.5. Ali İhsan Paşa Krizi	68
4.6. Büyük Taarruz	69
4.7. İzmir'in Kurtuluşu	75
4.8. İzmir'in Güvenliğinin Sağlanması	76

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FAHRETTİN ALTAY

5.1. Milletvekilliğinden İstifası	81
---	----

5.2. Mustafa Kemal ve Latife Hanımlar Konya’da	82
5.3. Çankaya Köşkü’nde 11 Gün	83
5.4. İzmir Suikastı.....	84
5.5. Konya’da Tarihini Tahrip Edilmesi Tartışması	86
5.6. Menemen Olayı	88
5.7. Köylü Milletvekili Adayı Seçimi.....	90
5.8. Protokol Görevleri	90
5.9. Kızıl Ordu Manevraları.....	92
5.10. İran-Afganistan Sınırını Tespitine Hakem Tayin Edilmesi.....	93
5.11. Hatay Sorunu ve Atatürk	95
5.12. Atatürk İnönü Ayrılığı	96
5.13. Atatürk’ün Cenaze Töreni	97
5.14. İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi	98

ALTINCI BÖLÜM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE FAHRETTİN ALTAY

6.1. İslam Dini ve Fahrettin Altay	101
6.2. Siyasi Sorunlar ve Fahrettin Altay	105
6.3. Askerilik ve Fahrettin Altay	109
6.4. Mustafa Kemal ve Fahrettin Altay	111
SONUÇ	113
KAYNAKLAR.....	116
Görüşmeler	116
Gazete ve Dergiler	116
Kitap, Makale ve Diğer Eserler	117
EKLER	125

ÖNSÖZ

Fahrettin Altay'ın biyografisini hazırlamaya başladığımda, bir yaşamı takip ederken bu yaşamın akışında, geçmiş yüzyılımızın izini sürdüğümü fark ettim. Fahrettin Altay'ın anılarını yayınlamış olmasının işimi kolaylaştıracağını düşünüyordum. Fakat anıları incelemeye başladığımda, ömrünün son yıllarında yazdığını kimi olayları karıştırabileceğini, dolayısıyla anılarını dikkatle incelemem gerektiğini fark ettim. Bu zorluğu aşabilmek için Fahrettin Altay'ın yaşamının kesiştiği kişilerin anılarına başvurdum. Fakat yeni bir sorunla karşılaştım. Başvurduğum anıların hiç birinde Fahrettin Altay ile ilgili, lehte ya da aleyhte doğrudan fazla bir anlatıma rastlayamadım. Anılarını yayınlayan kişiler ile bir çatışma yaşamadığı için hakkında bilgi vermemişlerdi. Bu durumda Fahrettin Altay'ı, tarihi olayların içindeki konumundan ve olayın tarihsel gerçekliğinden çıkarmam, farklı okumalara ve satır aralarına daha çok dikkat etmem gerektiğini anladım.

Yakın tarihimizi anlatan yayınları incelediğimde yaptığım çalışmanın önemini daha iyi kavradım. Çünkü hemen bütün yayınlarda Fahrettin Altay'ın anıları oldukça geniş olarak kaynak gösterilmişti. Bu da yapacağım araştırmada, bir yönüyle anılardaki yanlışlıklara ve boşluklara dikkat çekmem gerektiği sonucunu ortaya çıkardı.

Genel Kurmay arşivinden yararlanmak için gerekli olan yazılı başvuruyu yaptım fakat cevabın geç gelmesi, tezimizin teslim süresinin kısa olması nedeniyle arşiv çalışması yapamadım. Çalışmamda benim için en heyecan verici aşama, danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu'nun beni Fahrettin Altay'ın kardeşi Fikri Altay'ın torunu Zafer Falay'la tanıştırmasıyla başladı. Zafer Falay, babası Feridun Falay ile görüşmemizi sağladı. Fahrettin Altay'ın torunu Baskın Sokullu ile de iletişime geçti. Baskın Sokullu görüşmeyi kabul etti. Fakat tez hazırlığının sonuna geldiğimiz için bu görüşmeyi gerçekleştiremedik. Tez taslağını kendisine gönderdik. Önemli katkılar ekleyerek bize geri gönderdi.

Bütün bu süreçte, Fahrettin Altay'ın ailesinden kişilerle görüşmemi ayarlayan, değerli zamanını benimle bu görüşmelere katılarak harcayan, gelişmeleri an be an bana bildiren, değerli hocam Yard. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu'na, bizi evinde kabul eden ve önemli bilgi ve belgeleri bizimle paylaşan Feridun Falay'a, ilerlemiş yaşına rağmen yaklaşık 100 sayfalık tez taslağını okumakla kalmayıp, içten görüş ve değerli bilgilerini metne ekleyen Baskın Sokullu'ya ve bize duyduğu güvenden, gösterdiği içtenlikten, daha iyi bir çalışmaya ulaşmamız için gösterdiği çabalardan dolayı Zafer Falay'a en içten teşekkürlerimi bildirmekten mutluluk duyuyorum.

Mustafa OKUKLU

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
- y.a.g.e.** :Yukarıda adı geçen eser
- a.g.m.** : Adı geçen makale
- ATB** :Askeri Tarih Bülteni
- ATBD** :Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
- ATVD** Askeri Tarih Vesikaları
- AAMD** : Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- ATASE** : Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
- Bkz.** : Bakınız
- C.** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- Kor.** : Kolordu
- TDK** :Türk Dil Kurumu
- TTK** :Türk Tarih Kurumu
- s.** : Sayfa
- www** : World wide web

GİRİŞ

Ulusal Kurtuluş Savaşı sadece parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden, yeni bir devletin doğuşunu sağlayan bir savaş değil, aynı zamanda yeni bir toplum oluşturma savaşıdır. Bu açıdan bu savaşı veren kadronun tanınması, yaşadığımız sürecin anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Ulusal Hareketi örgütlemek amacıyla Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in işi hiç de kolay değildir. Birbirinden bağımsız gelişen, liderlik eğilimleri çok belirgin olan bir takım çalışmalar vardır. Mücadelenin hızla geliştiği Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi, kısa sürede başta Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem olmak üzere bağımsız liderlerin etrafında bir silahlı güce dönüşmüştür. Öte yandan Mersinli Cemal Paşa, Refet ve Ali Fuat Paşalar bağımsız bir takım eylemlere girişmekteydiler. Mustafa Kemal'in stratejisini; hareketi bir lider etrafında değil, bir program ve meşru bir örgüt çatısı altında toplamak, hukuksal bir zemine oturtmak olarak belirlediği görülmektedir. Bu amaca tam anlamıyla 1921 başlarında Çerkez Ethem'in tasfiye edilmesi ile ulaşılabilmektedir. Mustafa Kemal'in stratejisi Fahrettin Altay'ın önemini daha da artırmıştır. O; askerlik mesleğine, siyasi otoriteye ve hukuka bağlıdır. Kendini siyasi otoritenin üstünde görmemiş, kahraman saymamıştır.

Fahrettin Altay, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlarında ulusal harekete soğuk bakmış, İstanbul eğilimi daha ağır basmakla birlikte, Temsil Kurulu ile İstanbul arasında dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır. 1920 Nisan'ından başlayarak da Mustafa Kemal'in tartışmasız emrinde olan bir Fahrettin Altay karşımıza çıkmaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında, savaşın asker kadrosu ile Mustafa Kemal'in yollarının ayrılması sırasında O, tercihini Mustafa Kemal'in emrinde olmak şeklinde yapmış, rejimin yerleşmesinde ordu desteğinin en önemli temsilcisi olmuştur. 1938'de İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde bu desteği daha açık bir şekilde sunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SONLARINA KADAR FAHRETTİN ALTAY

1.1. Çocukluğu ve Eğitimi

Fahrettin Altay, 12 Ocak 1880’de, babasının görevi nedeniyle buldukları Arnavutluk’un İşkodra kentinde doğmuştur. Babası Piyade Albayı İzmirli İsmail Bey, annesi Emekli Yarbay İbrahim Bey’in kızı Hayriye hanımdır. Dedesi Hacı Ahmet Efendi, onun babası Urlalı Ömer Ağa’dır. Bu isimden sülalenin kökeninin Urla’ya dayandığı anlaşılmaktadır. Fahrettin Altay’ın doğumundan kısa bir süre sonra kardeşi Ali Fikri doğmuştur. 6 yaşında okula başlamıştır. Annesi tarafından okulla birlikte dini eğitimi de başlatılmıştır.¹

Babasının görev yerinin değişmesine bağlı olarak ilköğrenimini Mardin’de bir camide tamamladıktan sonra Diyarbakır’da başladığı Askeri Rüştîye’yi Erzurum’da bitirmiştir. Erzurum askeri idadesinde geçen 3 yılın ardından, 14 Mart 1897’de İstanbul Harp Okulu’na girmiş, 17 Ocak 1900’de 421 öğrenci arasından birincilikle piyade sınıfından mezun olmuş ve kurmay seçilmiştir.² Harp Akademisi’nden ise 24 Aralık 1902’de mezun olmuştur. Akademide, Enver ve Hafız Hakkı ile sınıf arkadaşlarıdır. Hafız Hakkı* birinci, Enver ikinci ve Fahrettin Altay altıncı olarak mezun olmuştur.³ 1902’de başladığı askerlik yaşamını 1945’te yaş haddinden emekli oluncaya kadar sürdürmüş,1974’de kadar uzun denebilecek bir

¹ Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s. 8; Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975, s. 291; Azmi Süslü ve Mustafa Balcıoğlu; **Atatürk’ün Silah Arkadaşları**, Ankara 1999, s. 73; Uluğ İğdemir, “Ölümünün Birinci Yıldönümünde Fahrettin Altay’ı Anıyoruz”, **Belleten**, Cilt 39, Sayı 153, TTK Yayınları Ocak 1975, s. 775’te doğum yeri İzmir olarak vermiştir. Bu bilgi doğru değildir.

² Süslü ve Balcıoğlu; **a.g.e.**, s. 73; Erdeha’nın (**a.g.e.**, s. 291) belirttiği 1889 mezuniyet tarihi doğru olmasa gerek.

* Enver Paşa’yı Sarıkamış harekâtına yönlendirenlerin başında gelir. 15 Şubat 1915’te tifüsten Erzurum’da ölmüştür. Murat Bardakçı, “Mezarlarını Arayan Sarıkamış Şehitlerinin Gizli Kalmış Günlüğü”, **Hürriyet**, 26 Aralık 2004.

³ Süslü ve Balcıoğlu; **a.g.e.**, 73; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 2. Baskı, GKB Yayınları, Ankara 1989, s. 113; İsmet İnönü, **Hatıralar, I. Kitap**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s. 306; Erdeha, **a.g.e.**, s. 291; M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, Der Yayınları, İstanbul 1989, s. 260; Fahrettin Altay, (Altay, **a.g.e.**, s. 16) akademiden mezuniyet tarihini 24 Aralık 1902 olarak vermiştir. Baskın Sokullu,(Fahrettin Altay’ın torunu Baskın Sokullu’nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar) Fahrettin Altay gerçekte üçüncü olduğunu, kayırmalardan dolayı 6. olarak mezun olduğunu söylerdi. Demektedir.

emeklilik sürmüştür.

1912'de İstanbul'da Van eski valilerinden Podgoriçli (Karadağ'da) Bibeziç ailesinden Tahir Paşa'nın (Belbez) kızı Münime Hanımla evlenmiştir. Hayrünisa ve Tarık adlı iki çocuğu olmuştur.⁴

1.2. Askerlik Yaşamının İlk Dönemleri

Fahrettin Altay'ın ilk görev yeri Erzincan'da 4. Ordu'dur. Topçu bölük komutanlığını Erzincan'da, piyade ve süvari bölük komutanlığını Diyarbakır'da yapmıştır. Babası ve bedelli askerlik yapan kardeşi Ali Fikri de bu sırada Diyarbakır'dadır.⁵

Diyarbakır'da görev yaptığı dönemde, Talori bölgesinin haritasını çıkarmakla görevlendirilmiş, yaptığı harita çok beğenilmiştir. Üç gün sonra, Midyat'ta pamuk banı * yapıldığı yolundaki istihbarat üzerine, atölyelerin tespit ve tahribi ile görevlendirilmiştir. Midyat kaymakamı tarafından Yezidi köylerine yönlendirilmiş, Yezidi liderinden; Yezidilerin bir bölümünün geçimini hayvan gübresinden güherçile yapımıyla sağladıklarını, güherçileyi Ermenilere satmadıklarını ama onlardan satın alanların satmalarından da sorumlu tutulamayacakları cevabını almıştır. Fahrettin Altay üretilen güherçileyi orduya satmaları konusunda Yezidi lideriyle anlaşmaya varmıştır. Göreviyle ilgili hazırladığı raporunda, öngördüğü çözüm yolunu belirtmiş fakat uygulamaya konmamıştır.⁶

Bir gün sonra Talori bölgesinde Ermeni eşkıyaları hedef alan operasyona katılmıştır. İki günlük bir yürüyüşün ardından, trajikomik bir durum fark edilmiştir. Topların cephanesinin kışlada unutulduğu ortaya çıkmıştır. Unutkanlıktan sorumlu olan takım komutanı üsteğmene öfkelenen Fahrettin Altay'ı babası sakinleştirmiştir. Fahrettin Altay'ın birliği bir çatışmaya girmeden operasyon sona ermiştir.⁷ 9 Mart 1905'te kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine yükseltilmiştir.⁸

⁴ Altay, a.g.e., s. 8.

⁵ y.a.g.e., s. 16.

* Pamuktan barut yapımı

⁶ a.g.e., s. 22.

⁷ a.g.e., s. 22-23.

1906'da İran'la olan sınır anlaşmazlığını çözmek üzere kurulan komisyonda görevlendirilmiştir. Bu amaçla Pesova'ya doğru yola çıkmış, Musul'a vardığında Bitlis'te yargılanmasını öngören padişah buyruğu tebliğ edilmiştir.⁹ Bitlis'e gitmek üzere Musul'dan ayrılmıştır. Diyarbakır'da sürgün olarak bulunan Salih Paşa ve İslam Bey'le ilişkisi olanlar değişik yerlere sürgün edilmiştir. Bitlis'te baba oğul "*Hürriyetçilikten*" yargılanmış, suçsuz bulunmuşlardır. Fakat karar İstanbul'a hemen bildirilmediği için 2 yıl Bitlis'te sürgün yaşamışlardır.¹⁰

1.3. 31 Mart Ayaklanması'nın VI. Orduya Sıçraması

II. Meşrutiyetin ilanı ile Fahrettin Altay'ın Bitlis sürgün günleri sona ermiştir. 1908'de babası ile birlikte Erzincan 4. Ordu merkezine atanmış ve 6 Aralık 1908'de binbaşı olmuştur.¹¹

Erzincan'da görevli olduğu dönemde İstanbul'daki 31 Mart Ayaklanması Erzurum'daki ordu birliklerine de sıçramıştır. Fahrettin Altay'a göre; isyanı planlayanlar, Anadolu ordusunu Rumeli ordusuna karşı bir denge olarak kullanmak istemişlerdir. İsyana Mareşal İbrahim Paşa'nın ve bazı subayların ustalıklı davranışlarıyla önlenmiştir. İbrahim Paşa'nın, ayaklanmada sorumlu gördüğü General Yusuf, İstanbul'da yargılanmış ve idam edilmiştir.¹²

1.4. Dersim Operasyonu

1909'da 4. Ordu Komutanı Mareşal İbrahim Paşa'nın bizzat komuta ettiği, Dersim bölgesinde devlet otoritesini güçlendirmek amacıyla düzenlenen operasyona katılmıştır.¹³ Dersim aşiret reislerine törenle bağlılık yemini ettirilmiştir. Mareşal İbrahim Paşa'nın önerdiği Dersim mutasarrıf ve komutanlığı teklifini, askerlik mesleğinde ilerlemek istediği gerekçesi ile reddetmiştir.

⁸ Süslü ve Balcıoğlu; **a.g.e.**, s. 73; Altay, (**a.g.e.**, s. 16) 24 Aralık 1904'te terfi ettiği; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, (s. 113) ise 9 Mart 1904'te terfiinin gerçekleştiği belirtilmektedir.

⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁰ **a.g.e.**, s. 30-33.

¹¹ **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki komutanların Biyografileri**, s. 113; Altay, **a.g.e.**, s. 33; Süslü ve Balcıoğlu; **a.g.e.**, s. 74'te Binbaşılık tarihi 4 Nisan 1909 olarak belirtilmiştir.

¹² Altay, **a.g.e.**, s. 39-45.

¹³ Altay, **a.g.e.**, s. 49; Süslü ve Balcıoğlu; **a.g.e.**, s. 74.

Bağlılık yemini etmeyen Haydarhanlı aşireti reisi Kamer Ağa, çağrılara cevap vermeyince, aşirete yönelik operasyon kararı alınmıştır. Aşiret bölgesi, altmış yıldır devletin ayak basmadığı bir yerdir. İbrahim Paşa'nın hareket planına göre ordu, iki koldan hareket edecektir. Güneyden hareket edecek birliklere Fahrettin Altay, kuzeyden hareket edecek birliklere de Kurmay Binbaşı Rıza Bey komuta edecektir.

Fahrettin Altay'ın birliği sabah erkenden harekete geçmiş, akşam Nazimiye ilçesine varmıştır. Birlik sarp ve ormanlık Zelbaba Dağı'na tırmanmaya başlamış, emir subayı Teğmen Halis'ten, Haydarhanlı Aşireti Başkanı Kamer Ağa'nın teslim olmak üzere geldiğini öğrenmiştir. Yanına getirttiği Kamer Ağa'ya tercüman aracılığı ile teslim koşullarını şu şekilde iletmiştir.

- *“Aşiretiniz ileri gelenlerini bütün silahları ile toplayıp Mareşal'e teslim olacaksınız. İçinizde saklı olduğu haber alınan, meşhur eşkiya Püsküllüoğlu'nu da avenesi ile tutup teslim edeceksiniz. Aranızda ne kadar asker kaçağı varsa onları toplayıp askere göndereceksiniz. Vergi borçlarınızı tetkik ettireceğiz. Haklı olarak tahakkuk etmiş olanları taksitle ödeyeceksiniz. Bir daha da şekavet yapmamaya yemin edeceksiniz. Bunlar benim bildiklerimdir. Bakalım Müşir Paşa hazretleri ne emrederler.”¹⁴*

Kamer Ağa aşiret reisleri ile görüşmek üzere izin verilmesini ister. Fahrettin Altay kabul eder. Kamer Ağa; iki saat sonra kardeşini rehin bırakmak için geri döner, rehine gerek olmadığı karşılığını alınca aşiret bölgesine hareket eder.¹⁵

Fahrettin Altay gelişmeleri İbrahim Paşa'ya haber vermiş, fakat cevap gelmekte gecikmiştir. İbrahim Paşa; Fahrettin Altay'ın yaptıklarından hiç hoşlanmamış, oldukça öfkeli bir karşılık vermiştir. Aldatıldığını ve ilk verilen emre göre hareketine devam etmesi gerektiğini bildirmiştir. Sorunları insan öldürmende çözmeye iyi askeri yöneticilik olarak benimsemiş olan Fahrettin Altay, aşiret bölgesine vardığında İbrahim Paşa'nın birlikleri operasyonu silahla sonlandırmıştır. İbrahim Paşa köylere haber salmış topladığı bir grup *“çoluk çocuk ve ihtiyarlardan oluşan çırılçıplak”* insanlara bir nutuk çekmiş, bağlılık yemini ettirip köylerine geri göndermiştir. Başkente de operasyonun bittiğini bildirmiştir.¹⁶

¹⁴ a.g.e., s. 51-52.

¹⁵ a.g.e., s. 53.

¹⁶ a.g.e., s. 54; Fahrettin Altay'ın torunu Baskın Sokullu'nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

İbrahim Paşa Erzincan'a dönerken, Fahrettin Altay'ı bir tür ceza olarak taburu ile birlikte bölgede bırakmıştır. Yıllar sonra, İbrahim Paşa bu davranışından Fahrettin Altay'ın babasına söz ederken adeta günah çıkarmıştır.¹⁷

1.5. Hamidiye Alayları

1891 yılında 4. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa tarafından kurulmaya başlanan Hamidiye Alayları¹⁸ II. Meşrutiyetin ilk günlerinde gerçekleşen; Girit'in Yunanistan'a katılması, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Makedonya ve Arnavutluk sorununun tırmanması gibi bir dizi siyasi gelişme, yeni yönetimin orduyu güçlendirme çalışmasını hızlandırmasına yol açmıştır. Bu nedenle yeni yönetimin, II. Abdülhamit yönetiminin bir eseri olan Hamidiye Alaylarını kaldırmak yerine, ordunun bir parçası haline getirme kararını aldığı görülmektedir. II. Balkan Savaşı'na bu alaylardan iki tanesinin katılmış olması bu amacı doğrulamaktadır.

Fahrettin Altay 1910 bahar sonunda, Mardin – Urfa arasındaki bölgedeki, aşiret alaylarını düzenlemekle görevlendirilmiştir.¹⁹ Alayları düzenleme komisyonu ile birlikte aşiretler yaşadıkları yerde denetlenir, kayıt defterleri incelenir, ölenlerin yerine yenileri yazılır, gerekli görülen uygun rütbelere dağıtılır. Böylece aşiretlerin gerçek askeri kuvveti belirlenmiş olur. Kış mevsimi başladığında görev tamamlanmıştır. O yıl şiddetli bir kış yaşandığı için zorlu bir yolculuktan sonra Erzincan'a varmıştır.

Erzincan'da aldığı yeni görev, aşiret alaylarının yeni kayıt defterlerini İstanbul'a götürmektir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile görüşmesinde, Alaylara isim verme ile ilgili konuşuyorlarken Fahrettin Altay; *“..kendilerini Kürt sayan aşiretlerin bir kısmı da aslen Türk'tür. Bir Türk ismi verilmesi uygun olur. Mesela 'Oğuz Alayları' gibi”* deyince, Mahmut Şevket Paşa Gülerek *“Güzel ama söylene söylene uyuz alayları olur.”* demiş, Paşa'nın önerdiği *“Aşiret Süvari*

¹⁷ a.g.e., s. 54-55.

¹⁸ Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 21 ve 33; Rıdvan Bal, “Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006, s. 14.

¹⁹ Altay a.g.e., s. 55-57.; Süslü ve Balcıoğlu; a.g.e., s. 74.

Alayları” ismi kabul edilmiştir.²⁰

1.6. II. Balkan Savaşı’na Doğru Fahrettin Altay

1911’de Harbiye Nezareti Seferberlik Şubesi’ne tayin edilmiştir.²¹ Üçüncü sınıf denebilecek işlerde çalıştırılmakta, düşüncesi önemsenmemektedir. Uzun yıllardır Anadolu’da bulunmuş olması, İstanbul’u sadece öğrencilik günlerinden tanıyor olması, bazılarının gözünde “*kaba bir Anadolulu*” sayılmasına neden olmuştur. Can sıkıntısı ile geçen günler dediği bu görev, yeni oluşturulan aşiret süvari alaylarının “*sancakları ve fermanlarını ve subay buyruklarını padişah adına merasimle teslim etmekle*” görevlendirilince sona ermiştir. Bu görevi devam ederken Balkan Savaşı başlamıştır.²²

İstanbul’a döndüğünde I. Balkan Savaşı yenilgiyle sonuçlanmış, ordu Çatalca-Bolayır hattına çekilmiştir. Enver Paşa’nın başını çektiği İttihatçı subaylar, Bab-ı Ali Baskını’nı yapmış ve Doğu Trakya’nın kurtarılması sorununa odaklanmışlardır. İki kolordunun aynı anda saldırması planı, uygulamada işe yaramamış, Bolayır Kolordusu bir gün erken saldırınca, saldırı başarısız olmuştur. Londra Konferansı’nın dayattığı Midye-Enez hattı sınır kabul edilmiştir.

Fahrettin Altay bu kez Başkomutan Ahmet İzzet Paşa’nın karargâhına tayin edilmiştir. II. Balkan Savaşı başladığında, saldırıda görev alan Aşiret süvari alaylarını iyi tanıdığını ileri sürerek Aşiret Tugayının komutanlığına talip olmuştur. İsteği kabul edilince Tugayıyla harekete geçmiştir. Bulgar ordusu çekildiğinden hiçbir direnişle karşılaşmamıştır.²³ Aşiret alaylarının Kırklareli’ni yağmalayacakları endişesi ile birlikleri hızla şehirden çıkarmıştır. Ordunun Enver Paşa’yı bekleme emri alması ve Paşa’nın iki gün gecikmesi Bulgar ordusuna zaman kazandırmış, Burgaz’a girilememiştir.²⁴ Savaştan sonra bir yıl kıdem zammı ile ödüllendirilmiştir.

II. Balkan Savaşı’ndan sonra I. Balkan Savaşı’ndaki yenilgide sorumluluğu görülen komutanların Harp Divanı’nda yargılanması sürecinde oluşturulan, tahkikat

²⁰ a.g.e., s. 57-58.

²¹ a.g.e., s. 59.; Süslü ve Balcıoğlu; a.g.e., s. 74.

²² Altay, a.g.e., s. 62.; Süslü ve Balcıoğlu; a.g.e., s. 74.

²³ H. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 348; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 1. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1951, s. 106.

²⁴ Fahrettin Altay’ın torunu Baskın Sokullu’nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

heyetine üye seçilmiştir. Başkomutan ve Doğu ordusu komutanı hakkında raporun yazılmasından sonra, Fahrettin Altay'a üçüncü raporun yazılması görevi verilmiştir. Fakat rapor yazılmadan komisyon dağıtılmış ve dosyalar ortadan kaldırılmıştır.²⁵

II. Balkan Savaşı sonrasında aldığı ikinci bir görev de Doğu ve Batı ordusu subayları arasında, kıdem ve rütbe dağıtımında ortaya çıkan eşitsizliği belirlemek ve gidermektir. Bu çalışma sırasında, İsmet Paşa'nın kıdemini 3 yıldan 2 yıla indirdiği için tepkisini almıştır.²⁶

1913 ve 1914 yılı görev değişikliği açısından Fahrettin Altay için çok hareketli geçmiştir. 1913'te Anadolu Demiryolları Askeri Komiserliğine, 1914'te seferberliğin ilanı ile Ferit Bey'in komuta ettiği 1. Tümen Kurmay Başkanlığına, tayin edilmiştir. 29 Kasım 1914'te yarbaylığa terfi etmiş ve Tekirdağ'da bulunan 3. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. Kolordu Komutanı Yanyalı Esat Paşa'dır.²⁷

1.7. Çanakkale Günleri

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra, Çanakkale Boğazı'na saldırı tehlikesi ortaya çıkınca, 3. Kolordu'nun karargâhı da Tekirdağ'dan Gelibolu'ya aktarılmıştır. Mustafa Kemal de bu sırada 19 Tümen Komutanlığı'na atanmıştır. Cephede de önemli bir değişiklik yapılarak 14 Mart 1915'te Üçüncü Kolordu Harbiye Nezareti emrinden alınarak komutanlığını Liman Von Sanders'in yaptığı, 5. Ordu Komutanlığı'na bağlanmıştır. Fahrettin Altay, Mustafa Kemal ile ilk kez 17 Mart 1915'te Gelibolu'da karşılaşmıştır.²⁸

Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in tümenini oluşturan ve çoğunlukla depo alaylarından kurulu birliklerin, daha eğitilmiş birliklerle değiştirilmesi için

²⁵ Süslü ve Balcıoğlu; **a.g.e.**, s. 74; **Milliyet**, 25.04.1970

²⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 73.

²⁷ **a.g.e.**, s. 76-82; Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s. 113; Liman Von Sanders, Türkiye'de 5 Yıl, Çeviren: M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 77.

²⁸ Altay, **a.g.e.**, s. 83-86; İzzettin Çalışlar, **On Yıl Savaşın Günlüğü**, Güncel Yayınları, İstanbul 2007, s. 114; Fahrettin Altay, "Çanakkale Savaşının İlk Günlerinde Mustafa Kemal Atatürk" **BELLETEN**, Cilt: XX - Sayı: 80 - Yıl: Ekim 1956, s. 605; Esat Paşa, **Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: İhsan Ilgar ve Nurer Uğurlu, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 30.

uğraşmıştır. Harbiye Nezareti Fahrettin Altay'ın başvurusu üzerine, depo alaylarını Arap alayları ile değiştirenince, bu kez Mustafa Kemal, eski alaylarını geri istemiş, Harbiye Nezareti isteği uygun bulmamıştır.²⁹

İtilaf donanmasının denizden geçme girişimi hüsrarla sonuçlanınca, Harbiye Nezareti kara savaşları için hazırlanmaya başlamıştır. Temel sorun, çıkarmanın hangi noktaya yapılacağı sorunudur. Liman Von Sanders birçok noktaya çıkarma yapılabileceğinden, birliklerin önemli kısmının yedekte her an sevke hazır tutulması düşüncesindedir. Bu düşünceye göre de hareket edilmiştir. Mustafa Kemal'in 19. Tümeni de ordu komutanlığı emrine alınmıştır.³⁰ Savaşın çok kanlı geçmesi, askeri uzmanlar tarafından bu taktik hatasına bağlanır. Arıburnu'na çıkarma başlayınca asıl çıkarma noktasının burası olduğu kesinleşmiş, 19 Tümen de 3. Kolordu'nun emrine verilmiştir. Fakat geç kalınmıştır. 19 Tümenin ilk birlikleri cepheye varana kadar, düşman birlikleri önemli ölçüde yığınak yapmış ve oradan sökülüp atılmaları zorlaşmıştır.³¹ Öte yandan, düşman birliklerinin Arıburnu'nun hemen güneyindeki küçük kumsala çıkarma yapmaya başladığını haber veren bir ordu raporunda, yerin isminin Kabatepe olarak geçmesi Mustafa Kemal'i yanıltmış, birliklerini Kabatepe'ye yönlendirince, düşman birliklerinin arasındaki açıklığın kapatılması için gereken zaman kazanılmıştır.³²

Kolordunun kurmay başkanı Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in komuta ettiği 19. Tümeni ararken, düşman makineli tüfek ateşi ile karşılaşmış, yolunu kaybetmiş ve karşılaştığı bir erin yardımı ile Mustafa Kemal'i, Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin (Çalışlar) ile birlikte bir sel yarıntısında bulmuştur. Buldukları yerin adının konulmasının öyküsünü şöyle anlatır:

“-Karargahınız hep burada mı kalacaktır? Burasının ismi nedir?”

²⁹ Altay **a.g.e.**, s. 83-84; Fahrettin Altay, **a.g.m.**, s. 605 s; Sanders, **a.g.e.**, s. 79-84 ve 109; Fahrettin Altay, (Fahrettin Altay'ın torunu Baskın Sokullu'nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.) ordu komutanlığına Arap alaylarının muharip alaylar olmadığı gerekçesini sunmuştur. Nitekim söz konusu alaylar iki gün içinde telef olmuştur.

³⁰ Özlem Elif (Polat) Taş, “Kazım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)”, (Yayınlanmamış Doktor Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 51 ve 54;

³¹ Altay **a.g.e.**, s. 87; Çalışlar. **a.g.e.**, s. 115; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 428; Sanders, **a.g.e.**, s. 85; Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 46-48 ve 121-126.

³² Altay **a.g.e.**, s. 92-98 ve 116-119; Fahrettin Altay, **a.g.m.**, s. 605-607 s; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, EÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları İzmir 1984, s. 74-76.

Mustafa Kemal biraz düşündü.

*-Evet burada kalacağız. Ama sel yarınlarının ismi mi olur?
(Bunları söylerken gülümsüyordu).*

-Olur... olur... mesela Kemalyeri olur... dedim.

*Hoşlandı. Karargâha dönüşte Kor Komutanının muvaffakiyeti
alınarak bu isim konuldu.”³³*

Çanakkale cephesinin en önemli sorunlarından biri de Türk- Alman subayları arasındaki anlaşmazlıklardır. Bunlardan birini de Fahrettin Altay yaşamıştır. Şiddetli çatışmalar sürdüren 3. Kolordunun Kurmay Başkanı Fahrettin Altay, Anadolu yakasındaki 15. Kolordu’dan takviye birlikler istemiştir. Kolordu Komutanı Weber,* cephe emri olmadan gönderemeyeceğini bildirince, Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Mehmet Nihat, Fahrettin Altay ile anlaştığını ve telefonla sahte cephe emri uydurarak birlik sevk ettiğini söylemektedir.³⁴

Enver Paşa, Çanakkale Savaşlarında kesin bir zafer peşinde olmuş, bu nedenle savunma değil, düşmanın yerleştiği sahilden atılması için emirler yağdırmıştır. Bu konuda Mustafa Kemal’i de eleştirmiştir. Enver Paşa’nın 11 Mayıs 1915’te cepheye gelmesi ile büyük saldırıya karar verilmiştir. Enver Paşa, Albay Hasan Askeri Bey komutasında 2. Tümeni de cepheye göndermiştir. Yeni tümen komutanının rütbesi Mustafa Kemal’den üstün olduğundan, komuta tatsızlığı yaşanmaması için, iki tümenin komutasını da 4 Mayıs’ta Esat Paşa üstlenmiş, cephe ikiye ayrılarak iki tümen arasında paylaştırılmıştır.³⁵

Sonunda Enver Paşa’yı memnun etmek için olsa gerek Fahrettin Altay’ın Çanakkale’de tanık olduğum en kanlı saldırı 19 Mayıs’ta gerçekleştirilmiştir. Saldırı

³³ Altay **a.g.e.**, s. 94.

* Temmuz başında gerçekleşen Zığındere Muharebesi’nde ısrarla geri çekilmeyi istediği için görevinden alınmıştır. Taş, **a.g.e.**, s. 66-67.

³⁴ Mehmet Nihat, “Büyük Harpte Çanakkale Seferi (1914-1918)”, **Askerî Mecmua**, Sayı 70, İstanbul, Eylül 1928, s. 2-82., Aktaran, Hakan Türkkkan, “Askerî Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri, (1-145. Sayılar)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kırıkkale 2007, s. 120.; **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, V. Cilt, 2. Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 67.

³⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 89-100; Çalışlar, (**a.g.e.**, 120) Enver Paşa’nın geliş tarihini 28 Nisan 1915 olarak vermiştir.; Taş, **a.g.e.**, s. 58-62; Fahrettin Altay’ın torunu Baskın Sokullu’nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

ile ilgili olarak;

“Düşmanın ateş perdesini geçmek mümkün olmamış, iki taraf siperleri arası şehitlerin cesetleri ile dolmuştu... Mustafa Kemal'in 13. Alayı'nın saldırı sırasında yarıdan fazlasının eriyip gittiğini gözlerimle görmüştüm... Bugünkü zayıtımızın üç bin şehit, yedi bin yaralı olduğunu öğrendiğimiz vakit gözlerimiz yaşarmıştı.”³⁶ Demektedir.

19 Mayıs 1915 saldırısından iki gün sonra, İngiliz siperlerinden yükselen beyaz bayrak sonrasında ateşkes girişimleri başlamış, Türk tarafını temsilen ateşkes görüşmelerini yürütmeye ve protokol imzalamaya Fahrettin Altay yetkilendirilmiştir.³⁷

24 Mayıs 1915'te ateşkes uygulama komisyonları çalışmaya başlamıştır. Türk komisyonuna İzzettin Bey başkanlık etmiştir. Ara bölgedeki ölümler kaldırılmış, silahlar iade edilmiştir. Görevli askerlerin arasına er elbisesiyle bazı subaylar da katılmıştır. Ölümlerin çoğu Türk tarafına ait olduğundan, Türk tarafının personel sayısını iki katına çıkartmak gerekmiştir. İki tarafın askerlerinin birbirleriyle yakınlaştığı önemli anlar yaşanmıştır.

İngilizler Temmuz ortasından itibaren Gelibolu'ya yeni birlikler göndermeye başlamışlar, çatışmalar tekrar şiddetlenmiştir. 6 Ağustos'ta Kanlısirt'tan başlayan düşman ileri hareketi sonucu, birliklerimiz geri çekilmek zorunda kalmış, ilerleyen düşman kuvvetleri Conkbayır'a çıkmıştır. İngilizler Suğla Limanı'na da yeni birlikler çıkarmıştır. 7 Ağustos'ta Conkbayır'a yapılan karşı saldırılar başarısız olmuştur. Düşmanın Conkbayır'a yerleşmesi, Arıburnu Cephesini tehlikeye düşüreceğinden dolayı buradan atılması zorunlu olmuştur. Aynı gün Anafartalar Grubu Komutanlığına atanan Ahmet Fevzi Bey, Liman Von Sanders'in saldırı

³⁶ Altay **a.g.e.**, s. 100; Sanders, (**a.g.e.**, s. 98), Bu saldırının “tarafımdan işlenmiş bir hata olduğunu kabul eylerim” demektedir.

³⁷ **a.g.e.**, s. 104-106; Sanders, **a.g.e.**, s. 98; Çalışlar, (**a.g.e.**, 120-12) ateşkes protokolünün 8 Mayıs'ta Ohrlü Kemal Bey tarafından imzalandığını ve 11 Mayıs'ta uygulandığını yazmaktadır.; Esat Paşa, (**a.g.e.**, s. 113-117) ise saldırının 6 Mayıs'ta yapıldığını, sonuç alınmadığını ateşkes girişiminin İngiliz siperlerinden 7 Mayıs'ta kalkan bir Kızılhaç bayrağı ile başladığını ve aynı şekilde karşılık verildiğini, anlaşma görüşmesi yapma ve imzalama yetkisi ile Kemal Bey'in gönderildiğini, İngilizlerin Kemal Bey'in rütbesini yetersiz bulduklarından geri gönderdiklerini, 23 Mayıs'ta imza için Fahrettin Altay'ın gönderildiğini yazmaktadır. General Hamilton ise (aktaran Altay, **a.g.e.**, s. 106-107) 27 Mayıs'ta ateşkes teklifinin Türklerden geldiğini belirtmektedir.

emrini, askerin yorgunluğu gerekçesiyle gerçekleştirmeyince görevden alınmıştır.³⁸ 8 Ağustos'ta durumun tehlikeli hale gelmesi üzerine Fahrettin Altay;

*“derhal Esat Paşa'yı görerek durumun şiddetle kötüye gitmekte olduğunu ve Conkbayırı bölgesine ‘ kudretli bir komutanın’ tayini lazım geleceğini onun için de Mustafa Kemal Bey'in Kolordu Komutanı olarak bu bölgeye verilmesi söyledim.”*³⁹

Esat Paşa; Altay'a, öneriyi yerinde bulduğunu, ancak ordu komutanına teklif etmesini söylemiştir. Fahrettin Altay'ın önerisini ilettiği 5. Ordu Kurmay Başkanı Kazım İnanç, teklifin Ordu Komutanınca kabulüne ihtimal vermediğini söylemiştir. Kazım İnanç, Fahrettin Altay'la görüşmesinden sonra Mustafa Kemal'i aramış, yapılan telefon görüşmesinde, hattın melanj olmasından dolayı konuşmayı Fahrettin Altay da dinlemiştir.

Mustafa Kemal'e göre; durum gittikçe tehlike arz etmeye başlamış, Anafartalar'a çıkan ve çıkmakta olan düşman kuvvetlerinin, bu hücum temposunu devam ettirdiği takdirde, belki de kısa zaman sonra tüm tepeleri tahliye etmek gereği ortaya çıkacaktır. Alınacak ilk tedbir, bütün cephe ve kumandayı bir elde toplamaktır.

Yarbay Kâzım Bey'in duydukları karşısındaki ilk sorusu: “ Çare kalmadı mı? “ olmuştur. Mustafa Kemal, bu soru karşısında: “Bütün mevcut kuvvetlerin tahtı kumandama verilmesinden başka çare kalmamıştır.” deyince Yarbay Kâzım Bey: “Çok gelmez mi?” Diye sormuş ve Mustafa Kemal'in buna yanıtı: “ Az gelir!” olmuştur.⁴⁰

Konuşmayı duyan Fahrettin Altay gülerek Esat Paşa'ya, “Kolordu Komutanlığını çok gördüler, şimdi ordu kumandanı yapmaya mecbur olacaklar...” demiştir. Nitekim aynı gün ordu komutanlığı, Mustafa Kemal'i Anafartalar Grubu

³⁸ a.g.e., s. 69-80 ; Esat Paşa, a.g.e., s. 241ve 284-285 ; Sanders (a.g.e., s. 108), Fevzi Paşa'nın 16. Kolordu Komutanı olduğunu, Saros'tan bu cepheye yönlendirildiğini belirtir. Bir atamadan söz etmez.

³⁹ Altay a.g.e., s. 112.

⁴⁰ Taş, s. 73 ; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Cilt I**, 3. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966, s. 267-268.

Komutanlığı'na tayin etmiştir.⁴¹

Fahrettin Altay Çanakkale Savaşlarının sonucu itibariyle kılıçlı altın liyakat ve gümüş imtiyaz savaş madalyaları almıştır. 19 Temmuz 1915'te teklif edilen ve 22 Temmuzda onaylanan üç sene kıdem zammı⁴² ile ödüllendirilmiştir. Bu arada savaştan kalan önemli bir hatıra da İngiliz siperlerinden kaçan ve Fahrettin Altay'ın Sir Edvard Grey'e atfen, Grey adını koyduğu bir köpektir.⁴³

28 Eylül 1915'te Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliği görevine tayin edilince Çanakkale günleri sona ermiştir. Albaylığa da bu sırada 14 Aralık 1915'te terfi etmiştir.⁴⁴ Müsteşar olmadığı için onun görevini yürütmesinin dışında, askeri protokol görevini de yürütmüştür. Bu görevinden şöyle söz etmektedir:

“Cuma selamlıklarında padişahın arabası yanında yürüyerek başyaverle birlikte, askeri işleri tanzim ve padişah ziyafetlerinde bulunacak askeri erkani, sıraya göre tertip etmek ve daha buna benzer görevlerden ibaretti.”⁴⁵

Müsteşar Yardımcısı iken, geri hizmete alınan subayların, hayvan yemlerinin kesilmemesi için meclise gönderilen, Bakanlar Kurulu kanun tasarısının meclis komisyonunda savunulması görevini almıştır. Fahrettin Altay, tasarının kabulü konusunda komisyonu ikna edememiş, tasarımı savunurken İsmail Hakkı Paşa'yı örnek vermesi, başına iş açmıştır. Görevine başlayan Müsteşar Halepli General Mahmut Kamil Paşa tarafından, İsmail Hakkı Paşa'nın topallığından söz ederek küçük düşürdüğü gerekçesi ile azarlanmıştır.⁴⁶

Müsteşar Yardımcılığı görevi, 26. Tümen Komutanı olarak atanması ve Romanya İbrail Cephesi'ne gönderilmesi ile sona ermiştir. Ruslara karşı açılan bu cephede uzun süre kalmamış, Filistin Cephesi'ne hareket emri almıştır. Bu görev Fahrettin Altay'ın II. Balkan Savaşı'ndan sonra ilk cephe birlik komutanlığı

⁴¹ Altay **a.g.e.**, s. 112 ; Sanders, **a.g.e.**, s. 109 ; Çalışlar (**a.g.e.**, s. 139) atama tarihini 26 Temmuz olarak vermiştir.

⁴² **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Yay. Haz: Muzaffer Albayrak ve Diğerleri, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2005, s. 177.

⁴³ Altay, **a.g.e.**, s. 109.

⁴⁴ **a.g.e.**, s. 119 ; Çalışlar, **a.g.e.**, s. 150 ; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s. 74; Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s. 115.

⁴⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 119.

⁴⁶ **a.g.e.**, s. 123.

görevidir.

1.8. Filistin Cephesi

Bu cephede Osmanlı Devleti'nin savaşı Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için yapılan saldırı ile başlamıştır. Yapılan iki saldırı da başarısız olmuştur. İngilizler Osmanlı ordusunu Sina Yarımadası'ndan terke zorlamış, saldırı Gazze-Telüşeria-Birüssebi savunma hattında durdurulmuştur.⁴⁷ İngilizler Kanal'ı korumanın yolunun Gazze ve Filistin'e sahip olmaktan geçtiğini anlayınca, Gazze saldırılarını artırmış ve Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'la anlaşmıştır.

İngilizler, Osmanlı cephe yerleşmesini zayıflatmak ve bu saldırının başarısını artırmak için, Türk tarafının eline geçmesini sağladıkları sahte bir telgraftan yararlanmaya çalışmışlardır. Cemal Paşa, bu tuzağa düşmediklerini, savunma planını değiştirmediklerini belirtmektedir.⁴⁸ Birinci Gazze saldırısından 24 gün sonra İngilizler, 17 Nisan'da İkinci Gazze saldırısını başlatmışlardır. İngilizler *“yedi binden fazla ölü ve yaralı vererek... eski sınırlarına geri çekilmek zorunda kalmışlardır.”*⁴⁹

Gazze Cephesindeki durum netleşmiş görünüyor. Osmanlı için bu hattın savunulması Filistin ve Suriye'nin işgalinin önlenmesi açısından önemlidir. Coğrafi şartlar da İngiliz ordusunu uzun süre bu hatta tutmayı kolaylaştırmaktadır. Enver Paşa da bu hattı *“kesin savunma hattı olarak tayin”* etmiştir.⁵⁰

Fahrettin Altay'ın 26. Tümeninin Filistin'e yolcuğa başladığı günlerde Filistin Cephesinin durumu bu şekildedir. Toros – Amanos tünelleri açılmadığından, bu bölge yürüyerek geçilir. O yöreden olan askerlerin ailelerini görmek amacıyla firar etmesi bir sorundur. Firar edenler yüzünden, *“tümen hemen hemen üçte bir*

⁴⁷ Cemal Paşa, **Hatırat**, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 1996, s. 180-186; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 438; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I.** s. 71-72.

⁴⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 186 ; Sanders, **a.g.e.**, s. 195 ; Fahrettin Altay ise (**a.g.e.**, s. 132) bu bilginin İngilizlerin yolda düşürdükleri bir çantanın bulunmasıyla elde edildiğini yazar. Ayrıca II. Gazze savunmasından sonra olduğunu ve Gazze Cephesinin yarılmasına neden olan yanlıgılardan biri olduğunu söyler. Fahrettin Altay'ın II. Gazze Savaşı'ndan sonra cepheye geldiği dikkate alınırsa Cemal Paşa'nın söylediğinin doğru olduğunu kabul etmek gerekir.

⁴⁹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 187 ; Sanders, **a.g.e.**, s. 195

⁵⁰ Altay **a.g.e.**, s. 130

kuvvetini kaybetmiş oluyordu.” demektedir.⁵¹

26. Tümen Yafa bölgesinde Akdeniz kıyılarının savunulması ile görevlendirilmiştir. Tümen Uyunkar adında bir Yahudi köyünde bir süre kaldıktan sonra, Gazze Cephesi'nin sol kanadındaki Ali Fuat Paşa'nın komuta ettiği, 20. Kolordu emrine girmiştir.⁵²

Fahrettin Altay, Enver Paşa Gazze Hattı'nı benimsemişti dese de Paşa'nın 1917 ortalarından itibaren, güney cephesi ile ilgili planlarının değişmeye başladığı görülmektedir. Enver Paşa; Filistin Savaşı'nın kaybedilmesinin savaşın genele sonucunu etkilemeyeceği ve Türkiye için de bir tehlike yaratmayacağı görüşündedir.⁵³ Bağdat üzerine bir taarruz yapılmasından yanandır. Bu amaçla; M. Kemal'in komutasında kurulacak 7. Ordu, Halil Paşa komutasındaki 6. Ordu ve Almanya'dan gelecek kuvvetlerden oluşacak Yıldırım Orduları adıyla, bir ordu grubu kurulacağını ve komutanlığına da Alman Generali Falkenhayn'ın getirileceğini Cemal Paşa'ya bildirir. Fahrettin Altay'ın tümeninin Romanya'dan Filistin'e kaydırılması bu yeni savaş planı ile ilgili olsa gerekir. Makedonya'dan Kafkas Cephesinden Romanya'dan da birlikler kaydırılmaya başlanmıştır.⁵⁴

Cemal Paşa, Enver Paşa'nın düşüncesine başlangıçta itiraz etmemiştir. Birkaç gün sonra Enver, Cemal, İzzet, Halil ve Mustafa Kemal Paşalar Halep'te bir toplantı yapmış, toplantıda; yeni savaş planına Cemal ve İzzet Paşa itiraz etmiştir.⁵⁵ Enver Paşa'yı kararından vazgeçirmek için Cemal Paşa Sadrazama başvurmuş, İstanbul'a gitmiş, fakat girişimlerinden sonuç alamamıştır.⁵⁶

Cephedeki yeni savaş planı, tümüyle Almanların eseridir. Enver Paşa, Almanlardan para almaya devam etmemizin bu planı uygulamamıza bağlı olduğunu düşünmektedir. En önemli direniş Cemal Paşa'dan gelmiştir. Cemal Paşa, Alman

⁵¹ **a.g.e.**, s. 125.

⁵² **a.g.e.**, s. 127-129; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, V. Cilt, 2. Kısım, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 162.

⁵³ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s. 24.

⁵⁴ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 190; Altay **a.g.e.**, s. 130; Nevzat Artuç, “Ahmet Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Blim Dalı, Isparta 2005, s. 231; Sanders, **a.g.e.**, s. 201-202.

⁵⁵ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 190; Fahrettin Altay (**a.g.e.**, s. 130) İzzet Paşa'nın yerine Mustafa Kemal'in itiraz ettiğini belirtir.

⁵⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 193-195.

İmparatorunun davetlisi olarak Batı cephesine gidince, planın önü açılmış gözükmektedir. Cemal Paşa bir süre sonra Enver Paşa'dan aldığı telgraftan Gazze'de İngilizlere saldırı yapılacağını öğrenince İstanbul'a dönmüş, istifa etmek istemiş, fakat Enver Paşa vazgeçirmiştir.⁵⁷

Cemal Paşa, Falkenhayn'in; 7. Ordunun işleyişine ve Araplarla ilgili kararlara doğrudan müdahale etmesinin, Mustafa Kemal ile ilişkilerinin gerilmesine yol açtığını, Mustafa Kemal'in istifanın eşiğine geldiğini görmüş, birlikte istifa etmeyi kararlaştırmışlardır.⁵⁸ Bir süre sonra Mustafa Kemal istifa etmiş, yerine Fevzi Çakmak tayin edilmiştir.⁵⁹ Cemal Paşa'nın istifasını Enver Paşa engellemiş, bu durum Mustafa Kemal'in Cemal Paşa'ya güvenmesine neden olmuştur.⁶⁰

İngilizlerin Gazze'ye yaptığı iki saldırının da başarısız olması üzerine "General Murry değiştirilmiş, yerine General Allenby tayin edilmiştir."⁶¹ İngilizler 1917 Ekim sonlarında saldırıyı başlatmıştır. Saldırı, 3. Kolordunun savunduğu Birüssebi'ye yapılmış Cephe kısa sürede yarılmış ve Kolordu Komutanı Albay İsmet Bey güçlkle kurtulabilmiştir.⁶² Fahrettin Altay'ın taburu Gazze şeridinin sol tarafını savunmaktadır. Buraya geldiğinde ilk kez gördüğü ve "*ikinci Gazze Muharebesinde tahrip edilen iki tank bir tepecik gibi duruyor, bilmediğimiz bu yeni silahı bütün kumandanlar geceleri gidip hayretle seyrediyorduk.*" dediği tanklar şimdi İngiliz topçuları için birer işaret noktası olmuştur.⁶³

Cephe yarılnca Fahrettin Altay'ın taburu, 8. Ordunun sol kanadını kuvvetlendirmek için sol yanda bulunan Züheylika sırtlarına gitmesi emrini almıştır. Burada, takviye kuvvetlerle yeni bir grubun kurulması planlanmıştır. Akşamüstü Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile görüştüğünde cephenin zayıflığını dile getirmiş, İngilizlerin saldırıyı başlattıklarını bildirince Ali Fuat Paşa, güven verici söz ve tavırları ile her şeyin yolunda olduğu izlenimini yaratmaya çalışmıştır. Fahrettin

⁵⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 199-200.

⁵⁸ **a.g.e.**, s. 202; Altay, **a.g.e.**, s. 131 ; Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, II.** Cilt, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2002, s. 513

⁵⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 130 ; Hatemi II, **a.g.e.**, s. 512 s; Sanders, **a.g.e.**, s. 208.

⁶⁰ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 203.

⁶¹ **a.g.e.**, s. 188 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 24.

⁶² Altay, **a.g.e.**, s. 133; Hatemi II, **a.g.e.**, s. 516-517; Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 203.

⁶³ Altay, **a.g.e.**, s. 133.

Altay Ali Fuat Paşa'nın bu tavrı karşısında; “*Genç, ateşli kumandanımızda gördüğüm o ateşli, fakat yerinde olmayan heyecanı ve bilhassa, bize doğru gelmekte olduğunu gösterdiğim kuvvetlere hiç ehemmiyet vermemiş olmasını unutamam*”. demektedir. Biraz daha geride ve daha iyi bir mevzide savunma yapma iznini de alamamıştır.⁶⁴

Filistin Cephesi'nde işler yolunda gitmemektedir. Cephede komuta karmaşası devam etmektedir. Cemal Paşa'nın, Falkenhayn'ın görevden alınması ve yerine Mustafa Kemal'in tayin edilmesi önerisini Enver Paşa kabul etmemiştir.⁶⁵ 7 Kasım 1917'de Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, İngilizlerin ele geçirdiği Telşerio'yu geri almak için yapılacak karşı saldırı görevini Fahrettin Altay'ın tümenine verince, Fahrettin Altay, sahra toplarının gelmesine kadar saldırının ertelenmesini önermiş, fakat Ali Fuat Paşa emri tekrarlayınca saldırı başlatılmıştır. Fahrettin Altay sonrasını şöyle anlatmaktadır:

*“alaylarımıza saldırı emrini verdim. İki dağ bataryasının ateşi himayesinde alaylar ilerlemeye başladı. Ne var ki daha ilk sıçrayışta düşmanın açtığı kesif topçu ateşi askerlerimizi eritmeye başladı. O kadar kuvvetli bir topçu ateşi altında kalmıştık ki birlikler bir adım daha atamaz olmuştu.”*⁶⁶

Sonuçta akşam olduğunda bütün Gazze ordusu çekilme emrini almıştır.⁶⁷ Fahrettin Altay savaşın sonunu ise şöyle değerlendirmektedir:

*“bugünkü savaşın en büyük baskısı ise 26 Tümenine karşı oldu. İngilizler bizden çok fazla oldukları halde akşama kadar esaslı hiçbir sonuç alamamışlar, zayıyatımızın çokluğuna rağmen düşmanın ordumuzu çevirmesine engel olmuştuk. İçinde pek çok şehidimiz kalan savaş meydanını düşmana bırakarak karanlıkta Cemame'ye çekildik... Tümenin savaş mevcudu 1500'e düşmüştü ki bu bir alay bile değildi”*⁶⁸

Geri çekilme anlaşılan çok düzensizdir. “26. Tümeden ümit kesilmiş olduğu için bataryalar bizi düşman sanarak az kalsın üzerimize ateş açacaklarmış.” demektedir. Bütün bunlara rağmen; “Eğer düşmanın üç süvari tümeni... bir arada 26. Tümenimizin bulunduğu mevziye yandan çevirme hareketi

⁶⁴ a.g.e., s. 135-137.

⁶⁵ Cemal Paşa, a.g.e., s. 204

⁶⁶ Altay, a.g.e., s. 138.

⁶⁷ Hatemi II. a.g.e., s. 521; Sina-Filistin Cephesi, s. 174-175.

⁶⁸ Altay, a.g.e., s. 139.

yaparak yüklenmiş olsaydı, hem bu zayıf tümeni yok eder, hem de Gazze'deki orduyu çember içine almış olurdu”⁶⁹ diyerek geri çekilmenin başarılı olduğunu belirtmektedir.

Gazze'nin terk edilmesinden sonra Fahrettin Altay'ın 26. Tümeni Kudüs'ü savunmakla görevli birlikler arasına katılmıştır. Tümen Kudüs'ün kuzeybatısını savunmakla görevlendirilmiştir. Cephenin genişliği 3 km'dir. Asker sayısı azaldığı için alaylar, ikişer taburdan oluşacak şekilde yeniden örgütlenmiştir. Toplam savaş mevcudu iki bin civarındadır. İngiliz birliklerinin 53. Tümenin savunduğu Nebi İsmail Tepesi'ne saldırması üzerine 26. Tümen de savunmaya katılmış, İngilizlerin tepeyi alması önlenememiştir. İngilizler Türk topçusunun İsmail Peygamber'in türbesini tahrip ettiği şeklinde yoğun bir propaganda yapmıştır.

6 Aralık 1917'de 27. Tümenin savunmasındaki bir bölge de 26. Tümenin savunma alanına dahil edilir. Böylece cephe genişliği 7 km'yi geçer. Aynı günün gecesi başlayan şiddetli bir soğuk ve yağmur ardından ortaya çıkan sis, durumu daha da zorlaştırır. Öyle ki yazlık giysileri ile soğuktan titreyen askerler için kolorduya *“bir şey bulunamıyorsa ibadethanelerdeki halı ve kilimlerin bir kısmının siperlerdeki askere örtü olarak gönderilmesini”* rica etmiştir.⁷⁰

İngilizlerin şiddetli saldırıları, cephedeki karmaşa, iletişim sorunları, kayıplar, Kudüs'ün elde tutulamayacağını göstermiştir. 9 Aralık'ta Kolordudan, Kudüs'ün tahribinin önlenmesi amacıyla, şehrin savunulmasından vazgeçildiği ve birliklerin geri çekilmesi ile ilgili emir gelir.⁷¹ Geri çekilme sırasında Fahrettin Altay kaza geçirir. Düşme sonucu kolu omuz başından çıkar ve 2 ay askıda kalır.⁷²

Kudüs Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Fahrettin Altay'ın Tümeni Nabluseriha bölgesine çekilmiştir. Telazur Savaşı'nda Albay İsmet Bey'in 3. Kolordusu emrine verilmiş, savaştan sonra tekrar 20. Kolordu emrine girmiştir. Daha sonra Fahrettin Altay 1 Mart 1918'de Humus'taki 15. Kolordu Komutanlığı Vekâletine tayin edilmiştir. Üç hafta sonra, Kolordu Komutanı Ali Rıza Paşa'nın

⁶⁹ a.g.e., s. 140

⁷⁰ a.g.e., s. 144

⁷¹ a.g.e., s. 149 ; Cemal Paşa, a.g.e., s. 206-207 ; Hatemi II, a.g.e., s. 538 ; Armaoğlu, a.g.e., s. 444

⁷² Altay, a.g.e., s. 149

gelmesi ile tümeninin başına dönmüştür. 7 Mayıs 1918'de Fahrettin Altay, Adana'da bulunan 12. Kolordu'nun komutanı olarak atanmıştır.⁷³

1.9. 12. Kolordu Komutanlığına Atanması ve Adana'ya Geçişi

Adana'daki görevine giderken Fahrettin Altay, Kudüs'ü geri almak için yapılacak saldırıda görev yapmak üzere Liman Von Sanders'in, Kurmay Başkanı Kazım İnanç aracılığı ile ilettiği, kolordu komutanlığı önerisini reddetmiştir.⁷⁴ Altay'ın söylediğine göre bu görevi General Ali Fuat Cebesoy'a yaptırmışlar, başarı elde edememişlerdir. Bu cephedeki sonraki gelişmeler daha hazindir. Saldırısını sürdüren, bu arada Osmanlı ordusunun cephe gerisine sarkmayı başaran İngiliz Süvari Kolordusu, çok sayıda esir ve kayıp verilmesine yol açmış, Suriye de İngiliz işgaline terk edilmiştir.⁷⁵

Avrupa cephesinden beklenen zafer haberi alamayan İttihatçı hükümet, muhalefetin baskısı ve İtilaf Devletleri ordularının ilerlemesi karşısında, istifa etmek zorunda kalmış, Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümetin ilk işi savaşı sona erdirmek olmuş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.

⁷³ Süslü ve Balcıoğlu, a.g.e., s. 75 ; Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s. 114 ; Altay, a.g.e., s. 152

⁷⁴ a.g.e., s. 152-153

⁷⁵ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 16; Türkgeldi, a.g.e., s. 150 s; Sanders, a.g.e., s. 320-324 ; Cebesoy, a.g.e., s. 26

İKİNCİ BÖLÜM

MONDROS ATEŞKESİ SONRASINDA FAHRETTİN ALTAY

2.1. Kolordunun Konya'ya Taşınması

Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından sonra Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmış, 12. ve 20. Kolordular yeni oluşturulan 2. Ordu Müfettişliği'ne bağlanmıştır. Komutanlığına da Nihat (Anılmış) Paşa, 22 Ocak 1919'da da Mersinli Cemal Paşa atanmıştır.¹

Ateşkesin imzalanmasından sonra işgaller başlamış, İngilizler Adana'nın boşaltılması talebinde bulunmuşlardır. Bu gelişme üzerine, 12. Kolordu komutanı Fahrettin Altay, karargahı ile birlikte, 16 Aralık 1918'de Adana'dan hareket etmiş, 17 Aralık'ta Konya'ya gelmiştir.² Böylece Konya hem 2. Ordu Müfettişliği'nin hem de 12. Kolordu'nun karargahının yerleştiği kent olmuştur.

Konya buna hazırlıklı değildir. Silah ve cephe medreseler ve camiler başta olmak üzere, kent içinde bazı yerlere yerleştirilmiştir.³ Halk bundan rahatsızlık duymuş ve şikayetlere başlamıştır. Meram bölgesine yerleştirilen bir birlik, şikayetler üzerine buradan taşınmıştır.⁴ Fahrettin Altay, Cemal Paşa'nın Yıldırım Ordularından kendisine devreden bir milyon lirayı İstanbul'a göndermek için çalıştığını görünce, Cemal Paşa'ya paranın bir kısmının kolordunun ihtiyaçları için bırakılması önerisini kabul ettirememiştir.⁵

Fahrettin Altay'ın Konya'ya gelişinden kısa bir süre sonra, Vali Cemal Bey ile başı derde girmiştir. Türk vatandaşlığına geçtiği halde, Vali Cemal Bey'in

¹ Erdeha, **a.g.e.**, s. 265-266 ; Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev Is.** TDK Yayınları, Ankara 1981, s. 6 ; Ahmet Avanas, "**Millî Mücadele'de Konya**", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara. 1998, s. 65 ; **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl 17, Sayı 32, Şubat 1992, s. 121-124 ; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 245 ; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 112 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 45

² Avanas, **a.g.e.**, s. 56-58 ; Erdeha, **a.g.e.**, s. 266 ; Atatürk, **Söylev I**, 6 ; Altay, **a.g.e.**, s. 171 ; Dursun Gök, "Mersinli Cemal Paşa'nın Askeri Faaliyetleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986, s. 18

³ Altay, **a.g.e.**, s. 171 ; Avanas, **a.g.e.**, s. 58

⁴ Avanas, **a.g.e.**, s. 57-58

⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 171

gönderilmesi konusunda ısrar ettiği, Fahrettin Altay'ın Alman şoförü kaçınca vali, şoförün saklandığından şüphelenmiştir. Altay, bu olaydan dolayı valinin güvensizliğinin arttığını söyleyerek değerlendirmesini şu sözlerle sürdürür; “*zaten bizleri Enver Paşa'nın adamları sayıyor, hakkımızda şüpheli davranıyor, biz de hoş geçinmeye çalışıyorduk.*”⁶

İttihatçı hükümetin istifası önderlerinin kaçması ve tutuklanmaya başlaması, İttihatçı olmanın en tehlikeli şey sayılmaya başlandığı bir dönemi başlatmıştır. İttihatçı karşıtlığının merkezi olan ve Ocak 1919'da yayınladığı bir bildiri ile tekrar aktif siyasete başladığını bildiren, Hürriyet ve İtilaf Fırkası en etkin siyasi kuruluş haline gelmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Konya şubesi ise 1919 sonlarında açılmıştır.⁷ Bir İttihatçı avı başlamıştır. İttihatçı olmadığı halde Fahrettin Altay'ın bu gelişmelerden tedirgin olduğu anlaşılmaktadır.

Fahrettin Altay'ın olayı biraz abarttığını düşünülebilir. Fakat, siyasi bir taraf olmamasının, Cemal Bey'in değer verdiği bir kişi sayılmasına yetmeyeceği açıktır. 1912'den beri sindirilmiş ve baskı altına alınmış muhalefet boşalmıştır. İttihatçı düşmanlığı her alanda tırmanmaya devam etmektedir. Ordunun Enver Paşa'nın şahsında, İttihatçılığın bir uzantısı olarak değerlendirildiği bir döneme girilmiştir. Üstelik Konya şehri, hiç de alışıktığı bir manzarayla karşı karşıyadır. Yüzyıllardır işgal ve saldırı tehlikesi yaşamayan Konya; şimdi üniformalıların bolca görüldüğü, Suriye-Filistin Cephesi'nin askeri kadrolarının yerleştiği bir şehre dönüşmüştür. Bu üniformalılardan bazılarının, yeni bir savaşın çağrılarını yapması, halk tarafından pek de hoş karşılanmasa gerekir. Valinin, Fahrettin Altay'a yönelen tepkisini bu ortamda aramak gerekmektedir. Üstelik Fahrettin Altay'ın çevresinde, ulusal kurtuluş çalışmaları yapan kişiler bulunmaktadır. Fahrettin Altay'a valinin tepkisi Nazım*, Rüştü, Cemal gibi ulusal hareketi örgütlemeye çalışan kişilere karşı,

⁶ a.g.e., s. 174

⁷ Avanas, a.g.e., s. 60 ; Lewis, a.g.e., s. 377 ; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler II**, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, Şubat 1988, s. 265

* Nazım Bey, Albay rütbesi ile İnönü Muharebelerinde komuta ettiği 4. Tümenin başında kahramanca savaşmış ve Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde şehit düşmüştür. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, **Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım**, Genel Kurmay Basımevi Ankara, 1965. s. 67; **Beşşehir Gazilerinin Milli Mücadele Hatıraları**, Derleyen: Hasan Karaca ve Mehmet Koç, (yayınevi yok) Konya 2000 adlı derlemede yer alan bütün gaziler, Nazım Bey'in bölgedeki çalışmalarını canlı olarak anlatmaktadır.

açıkça tavır takınmamasından kaynaklanmış olmalıdır.

Konya'daki ilk günlerde Fahrettin Altay, Vali Cemal Bey karşısında durumunu sağlamaştırma çabasına girmiştir. Fakat adeta kaş yapayım derken göz çıkarmıştır. Kendisi içki içmediği halde Cemal Bey'i, Nazım ve Rüştü Bey'in içkili-sazlı-sözlü eğlencesine götürür. Vali ile Nazım Bey'in kaçınılmaz olan tartışması Fahrettin Altay'ın durumunu daha da kötüleştirmiştir.⁸

2.2. Konya'daki İşgalci Güçler

7 Ocak 1919'da İtalyanlar Konya İstasyonu'nu işgal etmişlerdir. 26 Nisan 1919'da da 1300 kişilik bir tabur göndermişlerdir. İngilizler ise 18 Ocak'ta Bağdat demiryolunu, 23 Ocak'ta ise Konya İstasyonu'nu işgal etmiştir.⁹

İtalyan işgal güçleri ile ilgili ilk sorun, bina tahsisi konusunda yaşanmıştır. Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'nden de görüş alarak isteği reddetmiş, fakat Vali Cemal Bey, Darümuallim binasını İtalyanlara tahsis etmiştir.¹⁰

İngiliz işgal birlikleri ile yaşanan sorunlardan biri de İngilizlerin, Türk subaylarını, kendilerini tek yönlü selamlamaya zorlamalarıdır. Bu konuda Fahrettin Altay'a şikayette bulunmuşlardır.¹¹

Bir diğer olay, İtalyanların 1 Ocak 1920'de düzenlediği baloya Türk subaylarının davetidir. Fahrettin Altay; "*İngiliz ve Fransız zabıtları ilkin 'Türkler var diye' gelmemişler, gece yarısından sonra Türkler ayrılınca onlar eğlenceye katılmışlardır.*"¹² demektedir.

Konya'daki işgalci güçlerle ilgili en önemli sorun, İtalyanlarla yaşanan Öğüt

⁸ a.g.e., s. 175

⁹ Avanas a.g.e., s. 28-30 ; Erdeha, a.g.e., 266 ; Sabahattin Selek, **Milli Mücadele Tarihi I**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982, s. 106 ; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961, s. 93

¹⁰ Avanas, a.g.e., s. 28-29 ; Ali Fuat Paşa (Cebesoy, a.g.e., s. 63) Cemal Paşa ve Fahrettin Bey'in, Vali Cemal Bey'in olumsuz davranışlarına engel olamadıklarını, 1919 Mart'ında Konya'da geçirdiği iki gün, komutanları bu konuda etkilemeye çalıştığını ve başarılı da olduğunu, ancak Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönüşü ile tekrar işlerin bozulduğunu söylemektedir.

¹¹ Avanas, a.g.e., s. 31

¹² Altay (a.g.e., s. 199) ; Ahmet Avanas ise (Avanas, a.g.e., s. 32) İngiliz ve Fransız subaylarının Türkler var diye salonu terk ettiklerini, Fahrettin Altay'ın da Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Türk subaylarının baloya katılmadıklarını bildirdiğini söylemektedir.

Gazetesi'nin kapatılmasıdır. 13 Ocak 1920 günü İngiliz General Milne'nin emriyle İtalyan işgal kuvvetleri komutanı, Konya'daki Öğüt Gazetesi'ni kapattırarak kapısını mühürletip, önüne nöbetçi dikmiştir. Eboli adlı bir komutanın yaveri aracılığı ile baskını Cevdet Bey'e (Ankut, gazetenin sahibi) önceden haber vermesi ile matbaa kurtarılmıştır. Makineler gizlice Meram bağlarına taşınmıştır. Gazete ertesi gün Halka Öğüt adıyla tekrar çıkmaya başlamıştır. Bir grup temsilci Fahrettin Altay'ı ziyaret ederek protestolarını bildirmiştir. Fahrettin Altay Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazı ile gelişmeleri aktarmıştır.¹³

27 Ocak'ta Öğüt gazetesi yerine Nasihat Gazetesi yayınlanmaya başlamış,¹⁴ kapatma kararı 14 Mart 1920 tarihinde kaldırılmıştır.¹⁵

2.3. 3. Kolordu'ya Atanması ve Konya'dan Uzaklaştırılması

Fahrettin Altay 17 Nisan 1919'da, Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildiği yerine de Albay Selahattin Bey'in vekaleten atandığı emrini almıştır.¹⁶ Bu görev değişikliğine Fahrettin Altay, ailesi ve ekonomik nedenlerden dolayı sıkıldığını söylemektedir. Üç ay rapor alarak gidişini ertelemiştir.¹⁷ Mustafa Kemal, müfettişlik bölgesinde olduğu için önemseydiği 3. Kolordu komutanlığı görevini önce İsmet Bey'e önermiş,¹⁸ gerçekleşmeyince Refet Bey'in atanmasını sağlamıştır. Fahrettin Altay Harbiye Nezareti'nin emrine alınmış, fakat Konya'dan ayrılmamıştır.¹⁹

Cemal Paşa'ya gelince; Özellikle İtalyan işgal bölgesinde, direnişi örgütleme çalışmaları yapmaya başlamıştır. Bu arada Amasya Genelgesi'ne telgrafla

¹³ Altay, **a.g.e.**, s. 209; Avanas, **a.g.e.**, s. 35; Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 183-184; Ahmet Avanas ise (Avanas, **a.g.e.**, s. 35) Öğüt Gazetesi'nin başyazarı F. Fikri Kandemir'e İtalyan komutanın, gazetenin kapatılacağı bilgisini bir gece evvel verdiğini söylemektedir.

¹⁴ Çelebi, **a.g.e.**, s. 184

¹⁵ Avanas, **a.g.e.**, s. 35

¹⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 176 ; Avanas, **a.g.e.**, s. 59 ; Atatürk, **Söylev I**, s. 37 ; Zeki Sarıhan, (**Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 205) atamanın 15 Nisanda yapıldığını söyler ayrıca tarafların birbirlerinin yerine atandığını vurgular.; Erdeha **a.g.e.**, s. 266

¹⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 176 ; İsmet İnönü, **Defterler I**. Cilt, Hazırlayan: Ahmet Demirel, 3. Baskı, YKY, İstanbul 2008, s. 12

¹⁸ İnönü, **Defterler I**. s. 12

¹⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 179

onay vermiştir.²⁰ Halkı direnme ve silahlanma yönünde özendirilmenin dışında, 311 ve 316 doğumluları silah altına almıştır.²¹ İtilaf Devletleri Cemal Paşa ve Mustafa Kemal'in görevden alınması için hükümete baskı yapmaya başlamışlardır. Bu amaçla; Amiral Calthrope, 17 ve 30 Haziran 1919'da Cemal Paşa'nın görevden alınmasını isteyen iki telgraf göndermiştir.²² Cemal Paşa Hükümetin çağrısına uyarak 1 Temmuz 1919'da İstanbul'a gitmiştir. Vakit Gazetesi Ahmet Fevzi Paşa'ya dayanarak Mustafa Kemal'in de geleceğini haber yapmıştır.²³

İstanbul Hükümeti, Mersinli Cemal Paşa'nın ayrılmasından sonra, daha büyük bir temizlik hareketine girişmiştir. Nazım Bey, bölge halkını örgütlemeye gösterdiği başarı ile İstanbul hükümetinde ve Harbiye Nezareti'nde büyük bir kaygı yaratmış olsa gerek ki, 19 Eylül 1919'da Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'dan Ali Sait Paşa'ya, Nazım Bey'in “ölü veya diri olarak” ele geçirilmesini emreden bir telgraf gelmiştir.²⁴

Bir süre sonra, başlarında belediye başkanının olduğu bir heyet, önce İngiliz ve İtalya temsilciliklerine, sonra da 12. Kolordunun yeni komutanı Ali Sait Paşa'ya başvurmuşlardır. Heyet; Fahrettin Altay, Doktor Yarbay Hüseyin, Topçu Yarbayı İzzet, Yarbay Münip, Doktor Binbaşı Haşim, Kurmay Binbaşı Haşim Bey'den oluşan 6 kişinin, Konya'da bulunmalarının tehlikeli olduğu gerekçesi ile uzaklaştırılmalarını istemiştir. Sait Paşa, Fahrettin Altay'a yazdığı 19 Eylül 1919 tarihli tezkire ile o gece İstanbul trenine binmesini ve şehirden ayrılmasını istemiş, Fahrettin Altay üç günlük bir izin almayı başarmıştır.²⁵

Fahrettin Altay'ın Konya'dan uzaklaştırılmasında Vali Cemal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir tezkirede İzzet ve Nazım Bey'lerin “İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yeniden iktidara getirmek için çete teşkiline memur olmaları... Fahrettin Beylerle daima temasta bulunması...”²⁶ İle ilgili sözlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

²⁰ **Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım, s. 65 ; Gök, a.g.e., s. 25 ve 30**

²¹ Avanas, **a.g.e., s. 76**

²² Avanas, **a.g.e., s. 75-76 ; Gök, a.g.e s. 33-34**

²³ Sarıhan I, **a.g.e., s. 116; Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım, s. 65-66; Gök, a.g.e., s. 37**

²⁴ **Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım, s. 67**

²⁵ Altay, **a.g.e., s. 180**

²⁶ **a.g.e., s. 182**

Gelişen olaylara bakılırsa, Fahrettin Altay'ın hedef haline gelmesi O'nun açısından bir şansızlık gibi gözükmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın en güçlü adamı olan Cemal Bey'in özellikle Fahrettin Altay'ı hedef alması için görünürde önemli bir neden yoktur. Fakat 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ve Nazım Bey İstanbul için büyük bir tehlikedir. Harbiye Nazırı'nın Nazım Bey'le ilgili telgrafının, Fahrettin Altay'ın Konya'dan ayrılmasının istendiği gün gelmesi, temizlik hareketinin genelleştirildiğini göstermektedir.

Cemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'ne onay verdiği halde, kimseye sormadan 1 Temmuz'da İstanbul'a gitmesi, 8 Temmuz'da Mustafa Kemal'in görevine son verilmesi,²⁷ 13 Temmuz'da Refet Bey'in Mustafa Kemal'e çektiği telgrafla, 3. Ordu komutanlığı görevini Albay Selahattin Bey'e devredeceğini bildirmesi,²⁸ 30 Temmuz'da Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın, 15. Kolordu Komutanına *"Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in... hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri"* ile ilgili emri²⁹ ve 28 Ağustos'ta da Ali Fuat Paşa'nın 20. Kolordu Komutanlığı görevinden alınması,³⁰ Anadolu hareketinin daha başlangıçta önder kadrosunun dağılması anlamına geliyordu.

2.4. Konya'nın Askeri Durumu

12. Kolordu 17 Nisan 1919'dan beri Selahattin Bey'in vekaletindedir. Selahattin Bey; Temsil Kurulu'nun, İstanbul ile haberleşmeye sansür konulması amacıyla telgraf ve posta merkezlerinin denetim altına alınması emrini yerine getirdiği için İstanbul tarafından görevinden alınmıştır.³¹ Yerine atanan Ali Sait Paşa'nın baskılara rağmen, Mustafa Kemal ile işbirliğinden yana olduğu görülmektedir. Konya Öğüt gazetesi muhabiri ile yaptığı söyleşide sorulan soruyu, *"Kolordu'nun şu anki bütün hariçteki kıta kamilen Teşkilat-ı Milliye'ye"*

²⁷ ATBD, Yıl 56, Sayı 120, Nisan 2007, Belge No: 5; ATBD, yıl 27, Sayı 77, Eylül 1978, Belge 1688, s. 21 ; Atatürk, *Söylev I.* s. 35

²⁸ Atatürk, *Söylev I.* s. 37 ; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 69

²⁹ Atatürk, *Söylev I.* s. 51 ; Emre karşı Kazım Karabekir'in yanıtı için bakınız. ATBD, yıl 27, Sayı 77, Eylül 1978, Belge 1691, s. 30; *Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 1. Kısım*, s. 225; Lewis, *a.g.e.*, s. 248

³⁰ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 86 ; Atatürk, *Söylev I.* s. 122 ; *Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 1. Kısım*, s. 206

³¹ Erdeha, *a.g.e.*, s. 272

iştirak etmiştir.” şeklinde cevaplamıştır.³² Ayrıca, Damat Ferit hükümetini istifaya zorlamak amacıyla Temsil Kurulu’nun aldığı, İstanbul ile her türlü haberleşmeyi kesme kararına Ali Sait Paşa da uymuştur.³³ Fakat İstanbul’un baskısına daha fazla karşı koyamayarak 25 Eylül 1919’da görevinden ayrılmıştır.

İstanbul sonuçta aradığı, kendine bağlı kolordu komutanını bulmuş, Kara Sait Paşa’yı tayin etmiştir. Fakat bu kişi Temsil Kurulu’nun baskısıyla göreve başlayamadan Refet Bey’in girişimi ile 30 Eylül’de İstanbul’a geri dönmek zorunda bırakılmıştır.³⁴ İstikrarsızlık; Konya’da ortamın gerilmesine, ulusal hareket yanlılarının etkisinin azalmasına, karşıtların ise saldırganlıklarını artırmalarına ve Sivas Kongresi’ne delege gönderilmemesine neden olmuştur. Konya isyanlarının nedenini bu ortamda aramak gerekmektedir.

Mustafa Kemal açısından bakınca; 12. Kolordu Mustafa Kemal’in müfettişlik yetki alanı içinde değildir. Fakat Cemal Paşa ile yazışmaktadır.³⁵ Cemal Paşa’nın çalışmalarını, Amasya Genelgesi’ne onay vermesini umut verici bulmuştur. Cemal Paşa’nın bilgilendirmeden İstanbul’a gitmesi Mustafa Kemal’in Konya ile ilgili kaygısını artırmıştır. Mustafa Kemal 5 Temmuz 1919’da 12. Kolordu Komutanı Albay Selahattin’e gönderdiği telgrafta:

*“Cemal Paşa’nın, on gün süre ile İstanbul’a hareketinin gerçek sebebinin açıklanmasını; hiçbir sebeple oradaki birliklerin emir ve komutasının bırakılmamasını ve olumsuz davranışlara karşı gerekli tedbirlerin alınarak her günkü durumun Ali Fuat Paşa’ya ulaştırılmasını...”*³⁶ bildirmiştir.

Mustafa Kemal Konya’da mücadelenin zayıflamasında komutanların haber vermeden görevlerinin başından ayrılmalarının önemli rol oynadığının farkındadır. 5

³² Avanas, **a.g.e.**, s. 83

³³ Atatürk, **Söylev I**, s. 103

³⁴ Avanas, **a.g.e.**, s. 87 ; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 331; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, cilt II 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 129; Altay (**a.g.e.**, s. 183), İstanbul’da karşılaştığı Kara Sait Paşa’nın yaveri Yüzbaşı Sırrı’nın, kendisine Kara Said Paşa’nın, ulusal harekete yardım amacıyla gittiğini söylediğini belirtmektedir.

³⁵ Atatürk, **Söylev I**, s. 14; Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi 1**. Kısım, s. 113; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, . s. 135

³⁶ **Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım**, s. 66; Atatürk, **Söylev I**, s. 36; Cemal Paşa kısa bir süre sonra Konya’ya dönmek istemiş fakat gönderilmemiştir. Resmi bir sıfatı olmaksızın gelmesi ile ilgili Ali Fuat Paşa’nın sorusuna; Vali Cemal Bey karşısında başarılı olamayacağı cevabını vermiştir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 210

Temmuz 1919'da 12. ve 20. kolordu komutanlarına, 7 Temmuz'da da tüm kolordu komutanlıklarına gönderdiği genel bir emirle ayrılmaları önlemeye çalışmıştır.³⁷

2.5. Konya'daki Ulusal Hareket

Konya, ulusal hareket açısından oldukça başarısız örneklerle sahiptir. Konya'nın daha önce işgale uğramaması, egemen çevrelerin Ulusal hareketin yükümlülüklerini kabul etmek istememeleri ve halk üzerinde de büyük bir etkiye sahip olmaları, bu durumun önemli nedenleridir. Öte yandan komutanların sık sık değişmesinin yarattığı otorite boşluğu, mücadeleye atılan ilk kişiler arasında yanlış insanların ve davranışlarının olması, Vali Cemal Bey'in çalışmaları gibi etkenler bu olumsuzluğun diğer nedenleri olarak sıralanabilir. Bazı yayın organları ve Konya ileri gelenlerinin önemli bir kısmı, ulusal hareketi İttihatçıların hareketi olarak görmekteydi. Örgütlenmenin en önemli destekçisi Öğüt Gazetesi olmuştur. Yaşanan dönemin tahlilini yapan ve işgaller karşısında uyarılar içeren ilkyazı gazetede, 19 Eylül 1919'da Gazi Dede imzasıyla yayınlanmıştır.³⁸

Fahrettin Altay'ın ayrılmasından sonra Konya'da ortaya çıkan durumu Mustafa Kemal şu sözlerle özetlemektedir:

*“Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa hükümetinin İstanbul'da önemli bir dayanak noktası durumuna girdi. Konya'da ordu müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip geri gelememesi, orada bulunan Kolordu komutanı Selahattin Bey'in kararsızca davranışları ve sonunda habersiz İstanbul'a çekip gitmesi, Konya ve dolaylarını Vali Cemal Bey'in hükmü altına bırakmıştı.”*³⁹

Vali Cemal Bey 12. Kolordunun Konya'dan uzaklaştırılması için de çalışmış, bu amaçla ileri gelenlerden kurduğu ve adına “millet heyeti” dediği bir kurula, bu konuda karar aldirtmaya çalışmıştır. Selahattin Bey'in 15 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne çektiği telgraftan, valinin amacına ulaşmak için İtalyanlarla işbirliği yapmayı tasarladığını öğrenmekteyiz.⁴⁰

Konya'nın Sivas Kongresi'ne delege göndermemesini Vali Cemal Bey'in

³⁷ Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi** 2. Kısım, s. 65-66 ; Karabekir, **a.g.e.**, s. 69-71

³⁸ Avanas, **a.g.e.**, s. 18

³⁹ Atatürk, **Söylev I**, s. 123

⁴⁰ Avanas, **a.g.e.**, s. 78 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 228

etkisine bağlamak gerekir.⁴¹ Vali Cemal Bey'in 21 Eylül 1919 tarihli bir telgrafından, bazı subayları görevden aldırıldığı ve Konya'dan gönderdiği anlaşılmaktadır.⁴²

Zeynelabidin Hoca ve Vali Cemal Bey'in Konya bölgesindeki çalışmaları meyvesini vermekte gecikmemiştir. 1000-1500 kadar silahsız kişi Bozkır kasabasını basmış, üzerlerine gönderilen bölüğü geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Birinci Bozkır Ayaklanması adı verilen bu isyan (27 Eylül-4 Ekim 1919) Konya'dan gelen nasihat heyetinin telkinleri ile sona ermiştir.⁴³

Konya'daki endişe verici durumun atması üzerine ulusalcılar, Temsil kuruluna başvurarak; "*Konya'ya muktadir bir komutan göndermelerini*" istemişlerdir. Temsil Kurulu, Refet Bey'i göndermeye karar vermiş, Nazım Bey de Konya üstüne yürüyünce, Vali Cemal Bey çareyi 26 Eylül 1919'da kaçırmakta bulmuştur.⁴⁴ Ertesi gün de Kolordu Komutanı Ali Sait Paşa Konya'dan ayrılmıştır.* Yerine Kara Sait Paşa atanmışsa da Refet Bey tarafından Konya'ya gelmek üzere iken geri gönderilmiştir.

Mustafa Kemal, 30 Eylül 1919'da şehir halkına yönelik yayınladığı bildiriye Kuvayi Milliye teşkilatı kurulmasını istemiş ve görevi Refet Bey'e vermiştir. 7 Ekim 1919'de Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.⁴⁵

⁴¹ Avanas, **a.g.e.**, s. 81

⁴² **a.g.e.**, s. 79

⁴³ Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi** 2. Kısım, s. 69

⁴⁴ Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi** 2. Kısım, s. 68 ; Avanas, **a.g.e.**, s. 85 ; Erdeha, **a.g.e.**, s. 276; Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 94 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 254 ; Önder, **a.g.e.**, s. 40

* Sabahattin Selek (Selek I, **a.g.e.**, s. 504) "Konya'da 12. Kolordu Komutanlığına tayin edilip vazifeye başlamak imkanını bulan Sait Paşa da Vali Cemal Bey'in kaçmasından birkaç gün sonra Heyeti Temsiliyenin baskısıyla İstanbul'a geri gönderilir." Demektedir. Fahrettin Altay ise (**a.g.e.**, s. 182) ; Söylediğine göre "Kumandan Sait Paşa'nın bizleri derhal çıkarmamış olmasından dolayı valinin muhazesine uğradığı bu yüzden de istifa ettiği ve İstanbul'a gittiği sonradan anlaşılmıştır." Mustafa Kemal ise "İstanbul hükümetince Kolordu Komutanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı (Bu Sait Paşa Kara Sait Paşa'dır.) 30 Eylül'de İstanbul'a geri gönderdik" **Nutuk I. C . s. 138** demektedir. Öyle görünüyor ki Sabahattin Selek Sait Paşaları karıştırmıştır.

⁴⁵ Avanas, **a.g.e.**, s. 65; Mehmet Önder, **Mevlana Şehri Konya (Tarih Kılavuzu)**, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1962, s. 40

2.6. Fahrettin Altay'ın Yeniden 12. Kolordu Komutanlığına Atanması

Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra kurulan hükümette Cemal Paşa, 2 Ekim 1919'dan 20 Ocak 1920'ye kadar sürecek olan Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiştir.⁴⁶ Mustafa Kemal Cemal Paşa'ya 3 Ekimde bazı atamalarla ilgili isteklerini bildirmiştir. Atanması istenen kişilerin başında Ali Fuat Paşa ve Refet Bey gelir ki bu kişilerin ulusal hareketin başından beri hareketin içinde olmalarından dolayı, önemli komutanlıklarda bulunmaları istenen bir durumdur. Atanması istenen kişiler arasında Fahrettin Altay'ın adı geçmez.⁴⁷ Mustafa Kemal'in bu kişileri tayin ettirerek Cemal Paşa üzerinde de bir etkinlik kurmaya çalışmakta olduğu görülür. Nitekim Cemal Paşa, ısrarında direnir ve Mustafa Kemal'in isteklerini kabul etmez. 12. Kolordu'ya, Mustafa Kemal'in istediği Refet Bey değil Fahrettin Altay atanır.⁴⁸ Fahrettin Altay Mustafa Kemal'e çektiği 25 Ekim tarihli telgrafta;

“Büyük yardımlarınızla bugün Konya'ya gelerek görevime başladım. Yüksek kişiliğinizde devamlı beslemekte olduğum saygı duyularımı bu vesile ile de arz ve şükranlarımı sunarım.

Refet Beyefendi ile görüştük, kendileri Aydın cephesine hareket edeceklerdir.

Kolordu, her türlü buyruklarının ivedilikle yerine getirilmesini kendisine şerefli bir ödev bildiğine güven duyulmasını arz ve rica ederim efendim.”

Mustafa Kemal ise şu karşılığı vermiştir.

“Konya gibi bu günün en önemli bölgesinde sizler gibi değerli bir kardeşe sahip olduğumuzdan dolayı olağanüstü kıvanç duyduk. Bizim için gösterilen sevgi ve içtenliğe bütün kalbimle teşekkürlerimi sunarım. Ortak olan yasal amacımızın elde edilmesi ile vatanımızı parçalanmaktan, devlet

⁴⁶ Erdeha, **a.g.e.**, s. 272

⁴⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s. 336 ; Atatürk, **Söylev I**, s. 145

⁴⁸ Altay, **a.g.e.**, s. 183 ; Erdeha, **a.g.e.**, s. 280 ; **Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım**, s. 69-70 ; Akşin, **a.g.e.**, s. 62 ; Fevzi Çakmak (Hatemi II, **a.g.e.**, s. 670) 24 Eylül 1920 tarihli günlüğünde *“Konya ve Karahisar'ın galeyanını bozmamak için, Fahri Bey orada ibka edilerek Muhittin Paşa, Kastamonu havalisi kumandanlığına tayin ve izam kılındı.”* Demektedir. 18 Ekim 1919 tarihli günlüğünde de (Hatemi II, **a.g.e.**, s. 734) *“12. Kolordu Kumandanlığı'na Miralay Fahri Bey tayin kılındı.”* Demektedir. 24 Eylül tarihli günlüğü doğruysa Fahrettin Altay'ın Damat Ferit Hükümeti döneminde atanmasının düşünüldüğü, fakat bir nedenle gerçekleşmediği, 2 Ekimde Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasıyla Cemal Paşa'nın atamayı gerçekleştirdiği şeklinde yorumlanabilir.; Ahmet Avanas (Avanas, **a.g.e.**, s. 89) atamanın 25 Ekim 1919 tarihinde olduğunu söylemektedir. Bu tarih göreve başladığı tarihtir.

ve ulusumuzu tutsaklıktan kurtarmak konusundaki umut verici kardeşçe tutumunuz büyük bir şükranla karşılandı. Bütün arkadaşlarla beraber saygı ve sevgiyle gözlerinizden öperiz. Kardeşim.”⁴⁹

Fahrettin Altay göreve başladığı günlerden Konya’da ulusal hareketin ivme kazandığı görülmektedir. Bu durumun Refet Bey’in gelişi ve Vali Cemal Bey’in kaçması ile ilgili olduğu söylenebilir. Ayrıntıları bilinmese de ilk protesto mitingini, 12 Eylül 1919 tarihinde yapan Konya halkı, 8 Ocak 1920’de Kurtuluş Savaşı’nın ilk kadınlar mitingini yapmıştır. Yayınladıkları bildiride katılımın 5000 kişi olduğu belirtilmiştir. Konya’da bunların dışında, 11 Ocak ve 13 Ocak’ta Öğüt Gazetesi’nin kapatılmasını protesto eden ve 22 Mart 1920’de İstanbul’un işgalini protesto eden, üç miting daha yapılmıştır.⁵⁰ Fahrettin Altay, Harbiye Nezareti’ne çektiği 12 Ocak 1920 tarihli telgrafta, 8 ve 11 Ocak tarihindeki mitingleri bildirmiş ve kadınların yayınladığı bildiriye iletmiştir.

Refet Bey’in gelişiyle, ulusal hareket canlanmış gözükse de rahatsızlıklar devam etmektedir. Rahatsızlıkların Temsil Kurulu’na ulaşması nedeniyle Mustafa Kemal; 19 Ekim 1919’da bazı kişilerin Kuvayi milliye adına zorla para ve asker toplandığını, bu durumun önlenmesini isteyen bir bildiri yayınlamıştır.⁵¹

Konya’daki gerginlik 20 Ekim-2 Kasım 1919 tarihleri arasında İkinci Bozkır Ayaklanması’na yol açmıştır. Fahrettin Altay görevine başladığında bu ayaklanma devam etmekteydi. Ayaklanma ordu birliklerince bastırılmıştır.⁵²

II. Bozkır İsyanının bastırılmasından sonra da Temsil Kurulu’nun, Fahrettin Altay’ı sık sık uyardığını görüyoruz. Temsil Kurulu; 4 Kasım 1919’da, isyanın kökünün kazınması ve güvenliğin sağlanması, Kuvayi Milliye aleyhindeki çalışmaların önlenmesi, Nigehban ve İngiliz Muhipleri Cemiyetinin çalışmalarının önlenmesi, Zeynelabidin Efendinin kardeşi ile gelen kişiler ve Hürşit Paşa heyeti

⁴⁹ ATBD, yıl 27, Sayı 77, Eylül 1978, Belge 1700, s. 61

⁵⁰ Avanas, **a.g.e.**, s. 39-43; Yücel Özkaya, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”, **AAMD**, Cilt 4, Sayı 10, Kasım 1987, s. 165-166

⁵¹ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyeti Temsiliye Kararları**, TTK Yayınları, Ankara 1974, s. 67; Avanas, **a.g.e.**, s. 66

⁵² Türk İstiklal Harbi II. C, Batı Cephesi 2. Kısım., 69-70 ; Aybars, İstiklal Mahkemeleri, s. 116

konusunda dikkatli olunmasını,⁵³ istemiştir.

1 Aralık 1919'daki Cemal Paşa'nın⁵⁴, 12 Şubat ve 22 Şubat 1920'de de Mustafa Kemal'in telgraflarından⁵⁵ Konya bölgesinde karşıt çalışmaların endişe vermeye devam ettiğini anlamaktayız.

2.7. Batı Cephesinde Komuta Birliğinin Sağlanması

İzmir'in işgali ile hareketlenen Batı Anadolu yarattığı Kuvayi Milliye hareketi ve oluşturduğu çetelerle bir anda dikkatleri üzerine çekmiştir. Fakat oluşturulan direniş birlikleri, arasında tam bir işbirliği olmadığı gibi, zaman zaman birbirleri ile de anlaşmazlık yaşamaktaydılar. Yapılması gereken bölgede bir komuta birliği sağlanması idi. Bunun için çalışan kişilerden biri Ali Fuat Paşa'dır. Konya'dan ayrıldıktan sonra tekrar Anadolu'ya geçmeye çalışan Cemal Paşa'ya, 29 Temmuz 1919'daki yazışmasında Ali Fuat Paşa Aydın Kuvayi Milliye Komutanlığını önermiştir. Daha sonra ise 23 Ağustos'ta Refet ve Kara Vasıf Beylerle, Refet Bey'in bu komutanlığı üzerine almasına karar vermişlerdir. Ancak Sivas Kongresi hazırlıkları nedeniyle Refet Bey söz konusu görevi üstlenememiştir.⁵⁶

2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa'nın iktidardan çekilmesiyle kurulan yeni kabinede, Kuvayi Milliye taraftarı bazı kişiler de yer almıştır. Buna rağmen Temsil Kurulu ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasında, "*İzmir Cephesinin ıslahatı keyfiyeti*" bir anlaşmazlık konusu olmuştur.⁵⁷ Şüphesiz iki taraf da aynı şeyi istemektedir. Yaşanan sorun ise hareketin önderi olacak makamdır. Harbiye Nezareti; 13 Ekim 1919'da yayınladığı bir emirle, 20. Kolordu'nun 23. Tümeni ile bağımsız 57. Tümeni 12. Kolorduya, 12. Kolordunun 11. Tümenini de 20. Kolorduya bağlamıştır.⁵⁸ Bu yeni düzenlemenin sonucunda 12. Kolordu Batı Cephesinde görevlendirilmiş oluyordu.

⁵³ Baykal, **a.g.e.**, s. 49, 47, 44, 56, 61; Avanas, **a.g.e.**, s. 66-67 ; **ATBD**, yıl 31, Sayı 82, Ekim 1982, Belge 1794, s. 99

⁵⁴ Avanas, **a.g.e.**, s. 106

⁵⁵ Avanas, **a.g.e.**, s. 63-64 ; Karabekir, **a.g.e.**, s. 484-485

⁵⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 210-211

⁵⁷ **a.g.e.**, s. 279

⁵⁸ Türk İstiklal Harbi, II. C, **Batı Cephesi**, 2. Kısım., s. 108; Selim İlkin ve İlhan Tekeli, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 292; Atatürk, **Söylev I**, s. 6; Bu düzenleme ile Ali Fuat Paşa'nın etkinlik alanı daraltılmış, Fahrettin Altay'ınki ise genişletilmiş oluyordu. Düzenleme tarihi ile Fahrettin Altay'ın atama tarihinin aynı olması dikkat çekicidir.

Temsil Kurulu bu cephede etkin sayılmazdı. Bölgenin Sivas Kongresi'ne delege göndermemiş olması, Temsil Kurulu'nun kurmayı düşündüğü etkinliği zorlaştırmaktaydı. Olayların hızla geliştiği bir ortamda Sivas Kongresi, 9 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa'ya, Batı Anadolu Umum Kuvayi Milliye Komutanlığı görevini vermiştir.⁵⁹ Fakat Ali Fuat Paşa, bu cepheye fiilen komutanlık yapamamıştır. Bunun üzerine Temsil Kurulu Refet Bey'i, doğrudan Mustafa Kemal'e bağlı olmak kaydı ve kolordu komutanlığı yetkisi ile bölgeye göndermiştir. Resmiyette Fahrettin Altay'ın kolordusuna bağlı olan 23 ve 57. Tümenler, yeni durum itibariyle Fahrettin Altay'ın komutasından çıkmıştır. Refet Bey 23 Ekim 1919'da cephede komite birliğinin kısa bir sürede sağlanamayacağını bildirmiştir. Batı Cephesinde Bekir Sami Bey'in 61. Tümeni, Albay Ömer Lütfi Bey'in 23. Tümeni ve Şefik Bey'in 57. Tümeni birbirlerinden bağımsız birlikler olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. Refet Bey'in bu görevi 1920 Mart sonlarına kadar (Düzce ayaklanması çıkana kadar) devam etmiştir.⁶⁰

2.8. Ulusal Hareketin İstanbul ile Mücadelesi ve Fahrettin Altay

Merkezi hükümet, Anadolu'da gelişen ulusal hareketi yakından izlemekte ve etkinliğini artırma çabasında olmuştur. Bu çalışmalarının en şiddetli uygulamaları, Damat Ferit Hükümeti döneminde gerçekleşmiştir. Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişi, Mustafa Kemal'i tutuklayıp İstanbul'a geri getirme çabalarına, Refet ve Ali Fuat Paşaların görevden alınması eklenmiştir.

Damat Ferit Hükümetinin istifası ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması ile de durumda bir değişiklik olmamıştır. Eğer bir kurtuluş olacaksa, bunu Anadolu'da Mustafa Kemal ve etrafında toplanan paşalar değil de tüm ülkeye egemen görüntüsü yaratacak olan İstanbul hükümeti gerçekleştirecektir. Temel yaklaşım bu olunca atamalar tarafları sık sık karşı karşıya getirmiştir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, Temsil Kurulu'nun istediği kişileri tüm ısrarlara

⁵⁹ Türk İstiklal Harbi, II. C, **Batı Cephesi**, 2. Kısım, s. 108; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 90 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 215-216

⁶⁰ Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi** 2. Kısım, s. 108; İlkin ve Tekeli, **a.g.e.**, s. 292 ; Atatürk, **Söylev** I. s. 206 ; Akşin, **a.g.e.**, s. 78 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 280

rağmen göreve iade etmemiştir.⁶¹ Böyle bir ortamda Mustafa Kemal'in istediği Refet Bey'in değil de Fahrettin Altay'ın 12. Kolordu komutanlığına atanması, 20. Kolorduya bağlı 23 ve 57. Tümenlerin 12. Kolorduya bağlanması, Temsil Kurulu'nu etkisizleştirme çabalarından başka bir şey değildir. Ali Fuat Paşa'nın, 20. Kolordu Komutanlığı'ndan alınmasına rağmen, görevi devretmediğini unutmamak gerekir. Bu da demektir ki, Anadolu Hareketine karşı Fahrettin Altay'ı karşı bir güç olarak kullanmak istemektedir. Fahrettin Altay'ın buna meyilli olduğunu kabul etmek gerekir. Mustafa Kemal bu koşullar altında bir yandan Fahrettin Altay'ı kazamaya çalışırken, diğer yandan İstanbul'un önlemlerini etkisiz kılmaya çalışmıştır. Refet Bey'in Batı Cephesi'nde komuta birliğini sağlama adına, kolordu komutanı yetkisi ile ve doğrudan Mustafa Kemal'e bağlı olarak atanmasını da karşı bir hareket olarak görmek gerekmektedir. Fahrettin Altay henüz bir tehlike oluşturmamaktadır. Ama ihmal edilmeye de gelmeyecek bir kişi olarak görülmüştür.

1919 Aralık sonlarında Merkezi hükümet, Anadolu'daki etkinliğini artırabilmek için yeni bir yol denemiştir. Anadolu'daki paşalar karşısında, daha etkili olabilecek ve daha kıdemli paşaları görevlendirme yoluna gitmiştir. Nurettin Paşa'nın 12. Kolordu, Fevzi Çakmak'ın 20. Kolordu Komutanlığı'na atanmasına karar vermiştir. Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne olumsuz görüşünü bildirmiş, çektiği telgrafta; *“Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı bırakmayarak eskisi gibi ulus ve yurt görevinizi sürdürmeniz gerekmektedir. Şu halde, bu konuda yapılacak bildirimlerden zamanında bize bilgi veriniz”*⁶² diyerek Fahrettin Altay'ı uyarmıştır.

Cemal Paşa Mustafa Kemal'e Salih Bey'le gönderdiği mektupta Fahrettin Altay'ın yerine Nurettin Paşa'nın atanmasındaki gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“Nurettin Paşa'nın 12. Kolordu'ya tayini için İstanbul'a gelen bilumum İzmirli ve Aydınlılar mütevaliyen müracaatlarda bulundular. Aydın Cephesinde pek karma karışık bir halde bulunan Kuvayi Milliye'nin tanzim ve tensiki ve atiyen maruz kalabileceğimiz ihtimalata göre esaslı ve

⁶¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 269; Temsil kurulunun Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya çekilmek üzere gönderdiği taleplerle ilgili telgrafta ilginçtir. Ali Fuat Paşa, (Cebesoy, **a.g.e.**, s. 271) kimseye danışmadan bir değişiklik yapmış, iki ordu müfettişliği kurulması talebini metinden çıkararak göndermiştir.

⁶² Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I, 3. Baskı, TTK Yay. Ankara 1988, 5 s. 11-512 ; Atatürk, **Söylev I**, s. 251-252

ciddi istihzarat icrası elzemdir. Bunun için de bu işin başında Nurettin Paşa gibi bir zatın bulunmasını Erkanı Harbiye ve ben muvafık gördük."⁶³

Cemal Paşa'nın atama işlemi karşısında Mustafa Kemal'in görüşü şu şekildedir:

*"Biz, kolordu ve tümen gibi birliklerde komuta değişikliğini kabul etmemeye; özellikle, ulusal isteklere uymuş ve o yolda çalışan, kişilikleri belli komutanları, böyle boş ve nasıl bir özel amaca dayandığı bilinmeyen bir ilke için gözden çıkarmamaya kesin olarak karar verdik..."*⁶⁴

Cemal Paşa, bunun bir onur işi olduğunu ileri sürmüş ve görevden çekilmekle tehdit etmiştir.⁶⁵ Mustafa Kemal 29 Aralık 1919'da Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta Fahrettin Altay için şöyle demektedir:

*"On ikinci kolorduya gelince; bu kolordu, savaşan ulusal kuvvetlerle işbirliği yapmış ve iki yan arasında edimli ve karşılıklı bir güven doğmuştur. Değişikliğe hiç yer yoktur. Oradaki durum da böyle bir şeye hiçbir zaman elverişli değildir."*⁶⁶

Cemal Paşa 6 Ocak tarihli telgrafında da Nurettin Paşa'yı övdükten sonra, Nurettin Paşa'nın "*Anadolu'ya kazandırılmasından*" söz eder. Mustafa Kemal da telgrafın altına "*Fahrettin Bey'in hiçbir nokta-i nazardan Nurettin Paşa'dan aşağı kalır yanı yoktur.*" notunu düşmüştür.⁶⁷

Fahrettin Altay tedirgin olduğu, hangi tarafa eğilim göstermesi gerektiği konusunda bir karar almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Harbiye Nazırı'na yolladığı mektupta "*... bu makamdan beni ayırmak istenmesinin gerçek sebebini ve istikbalim için ne düşündüğünü*"⁶⁸ sorar. Cemal Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı mektubun örneğini Fahrettin Altay'a gönderir. Atama krizi çözülür. Zaten Cemal Paşa da İtilaf Devletleri'nin Batı Cephesi'nde yaşananlar konusunda yaptığı baskıdan dolayı, kısa bir süre sonra istifa etmiştir.

Mustafa Kemal, kendisinden daha kıdemli komutanların Anadolu'ya gönderilmesinin, hareketin liderliği konusunda yaratacağı sıkıntının farkındaydı.

⁶³ Kansu I, a.g.e., s. 514 ; Gök, a.g.e., s. 54-55

⁶⁴ Kansu I, a.g.e., s. 513 ; Atatürk, Söylev I, s. 251

⁶⁵ Kansu I, a.g.e., s. 511; Akşin a.g.e., s. 143

⁶⁶ Atatürk, Söylev I, s. 252; Altay, a.g.e., s. 202

⁶⁷ ATBD, yıl 31, Sayı 82, Ekim 1982, Belge 1790

⁶⁸ Altay, a.g.e., s. 203; Akşin a.g.e., s. 143

Mustafa Kemal bir süre önce 12. Kolordu Komutanlığı'na Refet Bey'in atanması için çaba göstermişken, Nurettin Paşa söz konusu olunca Fahrettin Altay'ı savunmak zorunda kalmıştır. Onun yerinde kalması için uğraşmıştır.

2.9. Sivas Komutanlar Toplantısı

29 Ekim 1919'da Mustafa Kemal, Amasya Görüşmeleri'nden sonra ortaya çıkan yeni durumu, Meclisin toplantı yeri ve izlenecek yol ve yöntemler konusunda, kolordu komutanlarını Sivas'ta yapılacak bir toplantıya çağırmıştır. Toplantı, ulusal hareketin bütünlüğünün pekişmesi açısından oldukça önemlidir. İstanbul'un, yukarıda örneklerini gördüğümüz atamalarda kendini gösteren, hareketi parçalama çabaları, toplantının önemini artırmıştır. Fahrettin Altay yeni geldiği, kolordusunu düzenlemekle uğraştığını ve ağır bir grip geçirmekte olmasını gerekçe göstererek yapılacak toplantıya, Kolordu Kurmay Başkanı Uluborlulu Şemsettin Bey'i göndermiştir.⁶⁹

Fahrettin Altay'ın bu toplantıya katılmama gerekçesi inandırıcı değildir. Ulusal harekete bakış açısı ile ilgilidir. Hareketin karşısında olduğunu henüz açık etmemiştir. Ama yanında da gözükmek istememektedir. Mustafa Kemal de Fahrettin Altay'dan yana endişelidir. Toplantının 16 Kasım 1919 tarihli oturumunda Mustafa Kemal; *"Konya'daki Fahrettin Bey şek ve şüpheye meydan vermeyecek eski ef'al ve hareketimize iştirak etmemiştir. Fakat yeni gelmiştir. Her tarafta yeni; Balıkesir'de yeni, Konya'da yeni. Bu safhada tecrübe etmediğimiz arkadaşlarımız vardır."*⁷⁰ Sözleriyle Fahrettin Altay'ın durumunu açıklamıştır.

Fahrettin Altay, 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan bu toplantıda alınan kararları bildiği halde hiçbir açıklamada bulunmamış, görüş bildirmemiştir. 1919 Aralık başlarında Sivas'a gelen 12. Kolordu Baytarı Hüseyin Bey'in anlattıkları, Mustafa Kemal'in Fahrettin Altay'a mektup yazmasına neden olmuştur.⁷¹ Mustafa Kemal mektubunda; siyasi koşulları değerlendirdikten sonra hakkındaki diktatörlük iddialarını reddetmiş, Fahrettin Altay'da ortaya çıkan

⁶⁹ Altay, a.g.e., s. 185; Atatürk, *Söylev I*, s. 197; Karabekir, a.g.e., s. 365; Cebesoy, (a.g.e., s. 284) toplantı çağrı tarihini 22 Ekim olarak verir. Toplantının kararları için bkz. Karabekir, a.g.e., s. 383; Cebesoy a.g.e., s. 287-288

⁷⁰ *Heyeti Temsiliye Tutanakları*, Haz: Uluğ İğdemir, TTK Yay. Ankara 1975, s. 5-6

⁷¹ Altay a.g.e., s. 188-190

korkuları gidermeye, hareketin karşısına geçmesini önlemeye çalışmıştır.

Mustafa Kemal yaptığı değerlendirmeler sonucunda, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın eylem planını yapmış ve 14. Ocak 1920'de kolordu komutanlıklarının görüşüne sunmuştur. Bu plana göre; Mustafa Kemal başkomutan, Ali Fuat Paşa Genel Kurmay başkanı, Kazım Karabekir, 3, 13, 15. Kolorduların bağlı olacağı Doğu ordusu komutanı olacak, 12,14,20. Kolordular ise Mustafa Kemal'in komutasında, Batı Cephesi ordusunu oluşturacaktır. Bu planda Fahrettin Altay için de düşünülen bir görev vardır. Bu görev için şöyle denilmiştir;

“Gerek seferberliğin sürat ve inzibatını temin ve gerekse muharebe cereyan ederken, mıntikalarda asayişin muhafazası ile ihtiyacatın ve depo kıtaatının ihzarı vesilesiyle... Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Konya kumandanlığına 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey merbut bulunacaktır.”⁷²

2.10. Fahrettin Altay'ın Ulusal Harekete Karşı Yaklaşımı

Osmanlı halkının Mondros'tan sonra İstanbul'a eğilim göstermesinde, adil bir barışın yapılacağına duyulan inancın etkisi çok büyüktür. Barış haberleri aynı zamanda sivil ve askeri bürokrasiye yönelik de en çok işe yarar propagandadır. Barışın çok yakın olduğu, kamuoyunda ve İtilaf devletleri nezdinde aleyhimize kullanılabilir davranışlardan kaçınılması gerektiği, İstanbul ile tam bir işbirliği yapılmasının, barış konferansında hükümetin elini güçlendireceği, bağımsız hareketlerden kaçınılması gerektiği propagandası, kişilerin siyasi tercihlerinde çok işe yaramıştır. Bu propagandanın etkisinde en fazla kalan kişilerden biri de Fahrettin Altay'dır. Önce Cemal Paşa ardından Fevzi Paşa'ya bağladığı umut da bundandır.⁷³ Yaklaşık bir yıl bu umut bilinçli bir şekilde canlı tutulmuştur.

Ulusal hareketin zayıflamasına yol açan diğer bir propaganda aracı da yeni işgal söylentileridir. İtilaf Devletleri, doğrudan ya da İstanbul hükümeti aracılığı ile Kurtuluş Savaşı boyunca sık sık yeni işgal söylentileri yaymışlardır. Bu söylentilerle, ulusal harekette yılgınlık yaratmak, başarı duygusunun güçlenmesini önlemek, dolayısıyla asker ve halk arasında, savaşın anlamsız ve boş bir çabadan ibaret olduğu yönünde bir düşünce oluşmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Bu tür davranışların bir

⁷² Karabekir, **a.g.e.**, s. 246-248 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 322-323

⁷³ Altay **a.g.e.**, s. 211

örneği de Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın 20 Şubat tarihli genelgesidir. Genelgede; İngilizlerin, Anadolu ve Kafkasya'ya asker sevki için İtalya, Fransa ve Yunanistan'a teklifte buldukları, Trabzon'a gönderilmek üzere Yunanlıların 30 bin kişilik bir birlik hazırlamakta olduklarından söz edilmiştir. Genelge Fahrettin Bey tarafından da ciddiye alınmış olsa gerek ki, Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta *“Böyle bir halde Kuvayi Milliye ile mi mukavemet edeceksiniz, yoksa kıtaatla mı?”* sorusunu sormuştur. Karabekir, bunun söylenti olduğunu ve işgal durumunda düzenli ordu ile mücadele edileceği cevabını vermiştir.⁷⁴

Fahrettin Altay, Milli Mücadelenin ilk aşaması dediği TBMM'nin açılışına kadar geçen dönemdeki durumunu, yıllar sonra yazdığı anılarında gerekçelendirerek şöyle aktarır:

“ikna yolu ve dürüst hareketlerle bunları kazanmanın mümkün olduğunu söyler ve ordunun siyasete karıştırılmamasına dikkat ederdim. Ankara ile doğrudan doğruya muharebe eden Müdafaa-i Hukukçuların oraya ne gibi haberler verdiğini öğrenemiyorsam da Mustafa Kemal'in bana olan Düşünüyordum ki bir ihtilal içinde yaşıyoruz. Bu ihtilal, güvene bağlanmak zorundadır. İstanbul'da itimat edilir bir hükümet buldukça ona zorluk çıkarmayıp, muzaheret etmek lüzumuna kani bulunuyorduk. Halbuki Mustafa Kemal İstanbul Hükümeti'nin ne kadar iyi insanlardan teşekkül ederse etsin bir şey yapamayacağına kani idi. Netice de onu haklı çıkardı.”

“Ben orduyu siyasete karıştırmak istemiyordum. Bu sebeple de hiç birinin cemiyette çalışmalarını uygun bulmamış ve ordunun disiplinin sarsılmaması için uğraşmışım. Şahsen, ihtilalci karakterde yaratılmamış olduğumdan sade bir asker olarak Milli Kurtuluş Hareketi'ne el altından yardım ediyordum. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Kemali Hoca, emir verir tarzda yazılmış bir tezkere ile genç bir tayyare zabitanı cemiyette çalıştırmak üzere benden istedi. Prensibime aykırı olduğu için vermediğimden bana gücendiler. Konya'nın genç gazetecilerinin sert yazılarını da beğenmeyip, fesatçıları tahrik eder mahiyette bulduğumdan kendilerini ikaz ettim. Yunan işgaline henüz zayıf ordumuzla mukabele ederken bir de dahilde mesele çıkarılmasından, Bozkır İsyanı gibi yeni isyanlardan çekiniyordum. Ateşli gençlere meram anlatmak oldukça zor olduğu için de bazen sert davranmak mecburiyetini hissettim. Benim bu halimi gözden kaçırmayan yabancılar, bilhassa Amerikalı Miss Kuchmann bana itimat etmeye başladı. Biz de böyle itimatların hakkımızda verilecek kararları hafifletir zannında bulunmuştuk. Yanıldığımızı sonra anladık. İstanbul'da Ferit Paşa çekilip, namuslu insanlardan mürekkep kabine

⁷⁴ Karabekir, a.g.e., s. 497-498

kurulunca ihtilalin bunların muvaffakiyetine mani olmamasına, ancak destek olmasını düşünmüştük.”⁷⁵

Fahrettin Altay'ın kurtuluş yolu kişilere dayalıdır. Kendisini bu yolun öncüsü olarak görmemektedir. İstanbul'daki Fransız temsilcisinin, Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'ya destek sözü verdiği haberini “*Yüreklere ümit ve ferahlık veren*” bir haber olarak değerlendirmiştir. İngilizlerin verdiği ültimatom üzerine 22 Ocak 1920'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'ların kabineden çekilmeleri gerçekleşince “*ümitlerim yine kırıldı....5 Şubat 1920'de Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırı olması tekrar ümitlerin uyanışına sebep oluyordu.”⁷⁶* değerlendirmesini yapmaktadır.

Fahrettin Altay asıl komuta merkezi olarak İstanbul'u tanımaktadır. İstanbul Anadolu ile ilişkilerini 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa aracılığı ile yürütmektedir. Fahrettin Altay da bu komutanlıkla yazışmaktadır. 1 Kasım-1Aralık 1919 tarihleri arasında bu komutanlıkla yaptığı yedi yazışma,⁷⁷ İstanbul'dan kopmaya niyetli olmadığını göstermektedir.

Temsil Kurulu'nun yaptığı toplantılarda sadece 16 Kasım 1919 tarihli toplantıda Fahrettin Altay'dan söz edilmiştir.⁷⁸ Öte yandan Temsil Kurulu 4 Kasım-2 Aralık tarihleri arasında Fahrettin Altay'a 13 yazı göndermiştir. Yazışma konuları; Bozkır İsyanın bastırılması, Batı Cephesi'nin kuvvetlendirilmesi, Kuvayi Milliye birlikleri oluşturulması, birliklerin silahlandırılması ve silah ve cephane yardımı yapılması, girişimlerinden tedirginlik duyulan kişilerin izlenmesidir.⁷⁹ Temsil Kurulu, bu yazışmalarla kolorduyu ve Fahrettin Altay'ı ulusal harekete bağlamaya çalışmaktadır.

Karabekir Paşa'nın 26 Şubat 1920 tarihinde yayınladığı bir telgrafta; Konya ileri gelenlerinin, Kuvayi Milliye aleyhine gönderdiği telgrafın basında yer almasından ve 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'ın İstanbul'a gidişinden

⁷⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 194-195 ve 214,

⁷⁶ **a.g.e.**, s. 210-211; **Kocatürk**, (**a.g.e.**, s. 132) Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırlığını 3 Şubat olarak verir.

⁷⁷ Özalp, **a.g.e.**, s. 63-79

⁷⁸ Heyeti Temsiliye Tutanakları, s. 5-6

⁷⁹ Baykal, **a.g.e.**, s. 44-71 ; **ATBD**, yıl 31, Sayı 82, Ekim 1982, Belge 1794

duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.⁸⁰ Kazım Karabekir bu konuda, Temsil Kurulu ile yazışmasının dışında, bilgi almak için 28 Şubatta Çanakkale Mevki Komutanı Şevket Bey'e de telgraf çekmiştir. 3 Martta Gelen cevaptan Konya telgrafının altı ay önceki bir olay olduğunu, kamuoyunu etkilemek için yeniymiş gibi basında yer aldığını, Fahrettin Bey için ise “*Fahri üç gün evvel mahalli memuriyetine hareket etmiştir.*”demektedir.⁸¹ Bu cevap Fahrettin Altay'ın Şubat 1920'de İstanbul'a gittiğini doğruluyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in 5 Şubat tahrili durum değerlendirmesi ile ilgili telgrafına,⁸² 12 Kolordu adına komutan vekili Hayri Bey'in cevap vermesi⁸³ Fahrettin Altay'ın görevinin başında olmadığını doğrulamaktadır. Fahrettin Altay bu tarihlerde İstanbul'a gittiğinden anılarında söz etmez. Fevzi Paşa'nın, İngiliz baskısı karşısında, giderek ulusal hareketin karşısında yer almaya başladığı ve kolorduları bu amaçla sıkıştırmaya çalıştığı bir döneme denk gelmesi şaşırtıcıdır.

Fahrettin Altay'ın Konya'daki çalışmalarına gelince; karmaşanın devam ettiği ve Temsil Kurulu'na şikayetlerin iletildiği anlaşılmaktadır. Ankara 15 Ocak 1920'de Fahrettin Altay'dan Konya Müdafaa Hukuk teşkilatından Binbaşı Hüsni ve Adil Bey'ler hakkında inceleme yapılmasını istemiştir. İnceleme sonucu gönderilen raporda suç unsuruna rastlanmadığı bildirilmiştir.⁸⁴

1 Şubat 1920 günü Refik Koraltan'ın da aralarında bulunduğu beş kişinin imzasını taşıyan mektup Fahrettin Altay'a gelmiştir. Mektupta; karşı propaganda faaliyetlerinin yetersizliği, Konya Müdafaa Hukuk heyetinin vatanseverlikten yoksun ve kişisel menfaatlerinin peşinde koşan insanlar oldukları, Vali Cemal ile işbirliği yaparak vatansever subayları buradan uzaklaştırdıkları, Kuvayi Milliye'nin paralarını eğlence ve fuhuş alemlerinde harcadıkları şikayetleri bildirilmiş, din adamları ve zenginler yerine, aydınlara öncülük verilmesinin daha doğru olacağı önerilmiştir.⁸⁵

Söz konusu yılın Mart başında Hacı efendiler grubunun yaptığı bir toplantıya gizlice davet edilmiş, toplantıya sadece eşine haber vererek katılmıştır.

⁸⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s. 490

⁸¹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 497-498

⁸² Sarıhan II. **a.g.e.**, s. 360

⁸³ Selek I, **a.g.e.**, s. 575-577

⁸⁴ Avanas, **a.g.e.**, s. 215-216 ; Altay, **a.g.e.**, s. 216

⁸⁵ **a.g.e.**, s. 216-220

Toplantıda; İstanbul'a bağlı kalmak gerektiği, direnmenin felaket getireceği, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin çalışmalarının halkı ikiye böldüğü vs. dile getirilmiştir. Fahrettin Altay, Hacı Efendilerin endişelerini dinledikten sonra, onları ikna etmek için çaba harcadığını, Mustafa Kemal'e katılmaya davet ettiğini ve Temsil Heyeti'nden bir kişinin gönderilmesini isteyeceğini⁸⁶ söylüyorsa da durumun oldukça karmaşık olduğu görülmektedir.

Fahrettin Altay'ın katıldığı toplantı, hiç şüphesiz bir isyan hazırlığının kanıtıdır. İsyancılar kolordunun desteğini de sağlamaya çalışmışlardır. Fahrettin Altay'a gelince; eşi dışında hiç kimseye haber vermeden toplantıya katılması, toplantı konusunda Temsil Kurulu'nu bilgilendirmemesi, kuşkulu düşünceleri üzerinde toplamaktadır. Anılarında yer verdiği açıklamalar, toplantıyı tam olarak anlamak için yeterli değildir. Ayrıca anılarında; bu toplantının adresini bildirmemesi, garip bir tesadüfle, toplantıya katılanlardan sadece daha sonar asılmış olan üç kişinin ismini vermesi, bu toplantının sanıldığı kadar masum olmadığını göstermektedir.⁸⁷ Üstelik Ankara'dan birisini istemesi, Ankara'nın Fahrettin Altay'ı sıkıştırmaya başlamasının sonucudur. Fahrettin Altay; *"Temsil Heyetinden bir zatın, mümkünse Refet Bey'in birkaç gün içinde acele Konya'ya gönderilmesini rica..."* ile⁸⁸ Konya'daki işlerin yolunda olduğu izlenimini vermek istemiştir.

Fahrettin Altay'ın ulusal hareketin karşısına geçmeye başladığını gösteren, bir başka olay da Öğüt Gazetesi'nin başyazarı Feridun Kandemir'in anlattıklarıdır. 10 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizade'nin meşhur fetvasını yayınlanması⁸⁹ üzerine, Anadolu müftülerine imzalamaları için karşı fetvanın metni gönderilmiştir. Konya Hocaları, Zeynelabidin Hoca'nın etkisi ile karşı fetvanın imzasını geciktirmişlerdir. Müftünün başkanlığında yapılan toplantıya Kandemir, bilgi almak için gider ve sert bir şekilde kovulur. Sonra Fahrettin Altay Kandemir'i çağırır. Gerisini Kandemir'in kendisinden dinleyelim.

⁸⁶ a.g.e., s. 221-223 ; Akşin a.g.e., s. 483

⁸⁷ Akşin, a.g.e., s. 483

⁸⁸ Altay, a.g.e., s. 223

⁸⁹ Kocatürk, a.g.e., s. 148

“...kumandan beyle karşılaştık. Ayakta idi. Beni görür görmez, tespihli sağ elini, hiddetle kaldırıp, üstüme doğru savurarak yüksek sesle bir haşlamayadır başladı:

-Sen, ha?... Sen gider, Müftü Efendiyi rahatsız edersin?.. Fetva meselesi ne olacakmış?.. Sana ne?.. Sen kim oluyorsun ki, böyle işlere karışyorsun? Zaten gazeten de malum. Yediğiniz naneler meydanda.. Bir Mustafa Kemal Paşa'dır tutturmuşsunuz... padişahımız efendimize karşı isyan eden bu adamın peşinde ne halt ettiğinizi bilmiyorsunuz. Bir daha böyle bir şeye burnunu soktuğunu görürsem, yakarım canını... Anladın mı?.. Haydi defol karşımdan!..”⁹⁰

Kandemir oldukça üzgün bir şekilde matbaaya gelir. Kolordu yüzbaşlarından biri ve Fefik Koraltan dayanışma içinde olduklarını, korkmaması gerektiğini söyler ve sakinleştirmeye çalışırlar.

2.11. İstanbul İle İlişki Kurma Çabaları

Ş.S. Aydemir'e göre “Fevzi Paşa'nın Anadolu'da başlayan milli Mücadleye, Ankara'ya ve hele Mustafa Kemal'e karşı açık cephe alışı” kumandanlar krizinin çımasına neden olmuştur.⁹¹ 1920 başları ulusal hareket için bir dönüm noktasıdır. Mustafa Kemal'in başlattığı örgütlenme çalışması, egemenlik tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesi, İstanbul'dan kopuşun anlamlı bir siyasi gerekçesini de yaratmıştır. Temsil Kurulu İstanbul ile her türlü ilişkinin kesilmesi kararını almış, telgraf merkezlerine sansür subayları yerleştirmiştir.

İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi kararı, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'yı Anadolu'daki komutanlarla iletişim yolları aramaya itmiş, 19 Mart 1920'de bir İngiliz torpidosuyla Bandırma'daki Ahmet İzzet Paşa'ya emrini iletmeyi başarmıştır. Ahmet İzzet Paşa emri kabul etmiştir. Fahrettin Altay ise, Harbiye Nezareti ile haberleşemeyince 21 Mart 1920'de Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta “Beş günden beri kolordunun Harbiye Nezaretiyle muhaberesi münkatidir. Zatıalileri muhabere edip edemediğinizin işarını rica ederim” diye sorunca Kazım Karabekir; Haberleşmenin olmadığını, esasen İstanbul'da bir hükümet ve meclisin kalmadığını

⁹⁰ Kandemir I, a.g.e., s. 40-42

⁹¹ Aydemir II, a.g.e., s. 240-241

söylemiş ve Temsil Kurulu'nu işaret etmiştir.⁹²

Aynı gün Fahrettin Altay, Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'yı telgraf başına çağırılmış, İstanbul ile ilişkinin sürdürülmesini savunan Yusuf İzzet Paşa'nın emrine girdiğini söylemiştir.⁹³ Söz konusu konuşmanın metni Yüzbaşı Selahattin Bey tarafından Ankara'ya iletilmiştir.⁹⁴ İki komutanın tutumu, bir çözülmeye neden olabileceği gibi, bu komutanlar *“hazırlanan savunma planını Şubat başından beri biliyordu.”*⁹⁵

Ali Fuat Paşa Fahrettin Bey'i ikna etmek amacıyla 21 Mart 1921 günü yazdığı uzun telgrafın girişinde şöyle demektedir:

*“İcraatın başladığı günden bugüne kadar zatıalilerinin hareketi ile İstanbul vaziyeti işgaliyesini tarzı telakiniz hakkında heyeti temsiliye ve acizleri ile daima noktayı nazarlarımızı tevhid edemediğinizi görüyorum...”*⁹⁶

Fahrettin Bey Ali Fuat Paşa'nın telgrafına 22-23 Mart günü *“ Maruzatı cevabiyede bulunabilmek için daima noktai nazarımızı tevhid edemediğimizi nereden istidlal buyurduğunuzun iş'arını rica ederim.”* şeklinde kısa bir karşılık vermiştir. Cevabı öğrenen Mustafa Kemal sinirlenmiş *“bazı şiddetli tedbirlere”*⁹⁷ başvurulmasından söz etmiştir. Ali Fuat Paşa, Yusuf İzzet Paşa ile yapılan konuşmanın bilindiğini ima eden bir cevap yazmış, gelişmelerden haberdar edilen Refet Bey de; Konya'daki 41. Tümen Komutanı'nın da Fahrettin Bey'le birlikte olduğunu, 23. Tümen Komutanı Aşir Bey ve 57. Tümen Komutanı Şefik Beylerin ise tereddütlü olduklarını, 22 Mart gecesi Ankara'ya bildirmiştir.⁹⁸ 26 Mart 1920 tarihli bir yazışmada da Ankara'ya;

“Ankara'da toplanacak meclise üye gönderilmemesi için Konya'da mitingler yapılması yolunda hazırlıklar varmış. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey ile Vali Suphi Bey bu işlerde faal rol oynuyorlarmış”. Diyen

⁹² Karabekir, **a.g.e.**, s. 561

⁹³ Selek II, **a.g.e.**, s. 708-710 ; Erdeha, **a.g.e.**, s. 286 ; Atay, **a.g.e.**, s. 286 ; Kandemir I, **a.g.e.**, s. 45-46; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 362

⁹⁴ Selek II, **a.g.e.**, s. 723

⁹⁵ Selek II, **a.g.e.**, s. 711 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 363

⁹⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 364 ; Selek II, **a.g.e.**, s. 723

⁹⁷ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 364 ; Selek II, **a.g.e.**, s. 723

⁹⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 365-366

Refet Bey durumu önlemek için yeterli kuvvetlerle Konya üzerine hareket edeceğini⁹⁹ bildirmiş ve Ankara'dan onay almıştır.

Fahrettin Altay, 26 Martta Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“Ankara’da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsilîyesinin 17 Mart 1336 (1920) tarihli tamiminde İstanbul’daki hali fevkaledenin Anadolu’da kavanini Osmaniyenin meriyetini haleldar edemeyeceği işar edilmiştir. Esasen kanaati zatiyem de bu merkezdedir. Binaenaleyh kanunen merciim olan Harbiye Nezaretiyle bir haftadan beri muhabere edemeyince kendime bir mercii kanuni bulmak mecburiyetinde kaldım ve bu sebeple tarafı şahanedan müntehap ve mirliva rütbesini haiz ve en kıdemli olan14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa hazretleri ile tesisi muhabere ederek kanunen müşarünileyhin tahtı emrine girdiğimi arz ettim. Cevaben kabul ettiğini ve fakat kıtaatımın da itaat edip etmeyeceklerini kendilerinden sormaklığımı emir eylediler. Kıtaattan vaki olan suale cevaben itaat edeceklerini bildirdiler. Binaenaleyh bugünden itibaren müşarünileyhin tahtı emrinde ifayı vazife eylemekte olduğumu ve bu muamelenin kanundan inhıraf etmemek, mesleğime sadakatten gayri hiçbir maksada matuf olmadığını arz ederim.”¹⁰⁰

Fahrettin Altay vazgeçmek niyetinde olmadığı gibi işi büyütme kararlı olduğunu, 30 Mart 1920’de Sivas’ta bulunan 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey’e de telgraf çekerek yeni konumunu gerekçesiyle açıklamıştır. Bir anlamda Selahattin Bey’i de ikna etmeye çalışmış, başarılı olamamıştır.¹⁰¹ Anlaşılan yandaş aramaktadır ve Artık İstanbul’un hizmetine girmiştir.

Refet Bey, Ankara’nın da onayıyla Konya’ya yürümeye hazırlanırken, Fahrettin Altay’ın daha önce sözü edilen Refet Bey’i Konya’ya daveti bu sırada Ankara’ya ulaşmıştır.¹⁰² Anlaşılan Fahrettin Bey gerginliği yumuşatma niyetindedir. Böylece Refet Bey’in, kendini Konya’ya davet ettirme planı kendiliğinden gerçekleşir.

Fahrettin Altay anılarında yaşananları *“Bu hareketim hoşla gitmediği için arada münakaşalar oldu ise de kendilerinden ayrılmış olmadığını onları iknaya*

⁹⁹ Selek II, **a.g.e.**, s. 724; Ayrıca bkz.Erdeha, **a.g.e.**, s. 286 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 370

¹⁰⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s. 561-562

¹⁰¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 287-288

¹⁰² Altay, **a.g.e.**, s. 222-223

uğraştım.” diyerek yaşananları bir yanlış anlama gibi göstermeye çalışmıştır.¹⁰³

2.12. Refet Bey’in Konya’ya Yürümesi

Refet Bey, Afyon’da bulunan Kolordu süvari birliğinden ve Kuvayi Milliye birliklerinden oluşan 620 atlı ile 3 Nisan’da Sarayönü istasyonuna gelmiştir.¹⁰⁴ Aynı zamanda Afyon’dan Konya’ya kadar olan istasyonların, telgraf muhaberesini kesmesi sağlanmıştır.¹⁰⁵ Anlaşılan Temsil Kurulu, Fahrettin Altay’ı Yusuf İzzet Paşa’dan daha önemli bir sorun olarak görmüştür. Konya’da Ulusal Hareket aleyhinde gelişen hareketlerin tehlikeli boyutlara ulaşacağı endişesi ve Fahrettin Altay’ın bu gruplarla işbirliği içinde olduğu düşüncesinde olduğu şüphesizdir. Güç gösterisi hem Fahrettin Altay’ı hem de muhalefeti yola getirir diye düşünülmüştür.

Fahrettin Altay’ın anılarındaki anlatıma göre, Ankara üzerinden dolaşarak gelen bir telgrafla durumu kavramıştır. Akşehir kumandanlığı vasıtasıyla Refet Bey’e çektiği telgrafla, yalnız gelmesi yönündeki telkinleri işe yaramamıştır. Konya’ya 66 km uzaklıktaki Sarayönü İstasyonu’nda bulunan Refet Bey, Fahrettin Bey’i buraya davet etmiş, valiyi, Belediye başkanını, müftü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile muhalif tanınan kimseleri ve ümerayı da beraberinde getirmesini istemiştir. Kendisi otomobille, çağrılan grup ise trenle Sarayönü istasyonuna gelmiştir. Refet Bey istasyonun salonunda gelen heyete, *“hep beraber Ankara’ya gidelim, Mustafa Kemal’e hürmet ve bağlılığınızı fiilen gösteriniz”* diyerek grubu silahlı muhafızlar eşliğinde trene bindirmiştir. Fahrettin Altay tekrar vazgeçirmeye çalışınca, Refet Bey *“Tabi siz de beraber geleceksiniz”* şeklinde yanıt vermiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ a.g.e., s. 215

¹⁰⁴ Şerif Güralp, **Kurtuluş Savaşının İçyüzü, Bir albayın Anıları**, 2. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 41; Selek II, a.g.e., s. 724; Kocatürk ise (a.g.e., s. 146); Ayrıca bkz. Kandemir I, a.g.e., s. 45-50

¹⁰⁵ Altay, a.g.e., s. 223

¹⁰⁶ a.g.e., s. 224-225; Güralp, (a.g.e., s. 42) Fahrettin Altay’ın telefonla çağrıldığını, Sabahattin Selek (Selek II, a.g.e., s. 724) ise Refet Bey’in yaveri Hikmet Bey’i Konya’ya göndererek daveti yaptığını söylemektedir. Kendisi (Altay, a.g.e., s. 223) Refet Bey’i Akşehir Komutanlığı aracılığı ile çektiği telgrafla vazgeçirmeye çalışırken davetin gerçekleştiğini belirtmektedir.; Şerif Bey’in anlatımından (a.g.e., s. 41-42) Fahrettin Altay’ın da trenle geldiği, trenden hiç inmediği sonucu çıkmaktadır.; Akşin, (a.g.e., s. 481-484) Fahrettin Altay’ın Refet’i çağırmasının her şeyi yolunda gösterme denemesi olduğunu (tevil), Refet’in kuvvetle geldiğinden haberi olmadığını Ankara üzerinden gelen telgrafın doğru olmadığını, bir şekilde tuzağa düştüğünü söylemektedir. Cebesoy (a.g.e., s. 380), Fahrettin Altay’ın telgrafla çağrıldığını, Hasta olmasına rağmen doktoru ve yaveri ile birlikte Sarayönü’ne gittiğini yazmaktadır.

Öyle görünüyor ki Fahrettin Altay ve beraberindekiler tuzağa düşürülmüşlerdir. Fahrettin Altay'ın Ankara üzerinden geldiğini söylediği telgraf doğru gözükmemektedir. Böyle bir telgraf olmuş olsaydı ve Fahrettin Altay Refet Bey'in durumunu biliyor olsaydı, en azından Refet Bey'in istediği kişilerin bazıları Sarayönü İstasyonu'na gitmezdi. Fahrettin Altay'ın "*Hacı efendilerin bunun benim tarafımdan tertip edilmiş bir oyun olduğu zehabına kapılarak bana emniyetleri kalmadığını da hissediyordum.*"¹⁰⁷ sözleri de bu durumu kanıtlar.

Grup 3 Nisan'da trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Fahrettin Altay anılarında, Ankara'ya gidiş şekliinden çok rahatsız olduğu için istifa ettiğini, istifasını geri aldırma çabalarına rağmen kararından vazgeçmediğini belirtmektedir. Oysa Ali Fuat Paşa anılarında Fahrettin Altay'ın ve Vali Süphi Bey'in görevden alındığını belirtmektedir.¹⁰⁸ "12. Kolordu Komutanlığı'na İsmet Bey, Konya'ya dönüşten sonra ise tekrar Fahrettin Altay atanmıştır."¹⁰⁹

Konya'ya dönmeden önce, veda için Mustafa Kemal'i ziyareti sırasında şu soruyu sorar. "*İngilizler yeni bir kuvvet gönderir, her taraftan bizi sıkıştırırlarsa hareket tarzımız ne olacaktır?*" Bu soru bilinç ve heyecandan çok endişelerini yansıtmaktadır. Mustafa Kemal'in inançlı cevabı Fahrettin Altay'ı çok etkilemiştir. "*kayıtsız şartsız o anda emirlerine girdiğimi söyleyebilirim. Fakat zorla veya korkudan böyle yaptı diyecekler diye vazgeçtim...*" demektedir.

Konya'da komutanlığın devir tesliminde subaylara yaptığı konuşma onun yeni duruşunu yansıttığı için aynen alıyoruz:

"Arkadaşlar... Ankara'dan geliyoruz. Mustafa Kemal Paşa'nın büyük iltifatlarına nail olduk. Fakat oraya gidiş tarzı beni incittiği için, kumandanlıktan istifa ettim. Yerime İstanbul'dan henüz kaçıp gelen miralay İsmet Bey'i tayin ettiler. Size son emrimi verdikten sonra, kumandayı kendilerine teslim edeceğim.... Ama sizlerden ayrılacak değilim. Yine içinizde kalarak vatanın kurtarılması için birlikte çalışacağım. Arkadaşlar biz şimdiye kadar padişah hükümetine bağlı ve ona sadakat yemini vermiş bir halde bulunuyorduk ve İstanbul'da namuslu bir hükümete destek

¹⁰⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 226

¹⁰⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 381

¹⁰⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 227 ; Karabekir, **a.g.e.**, s. 566 ; Cebesoy, **a.g.e.** s. 380-381; Sina Akşin (**a.g.e.**, s. 483) Fahrettin Altay'ın ikna edilmesinde Salih Paşa hükümetinin istifasının ve Damat Ferit Hükümetinin kurulmasının da rolü olduğunu belirtir.

olmakta fayda umuyorduk. İstanbul hükümeti kimlerden teşekkül ederse etsin hiçbir kudrete malik olamayacağı ve padişahın da hareket tarzının hıyanet denecek hale geldiği artık tahakkuk etmiştir. Bunları oradan yeni gelen İsmet Bey de şimdi size izah edecektir. İşte ben bu kanaatle manevi mesuliyeti üzerime alarak padişaha verdiğiniz sadakat yeminini sizden kaldırıyorum. Ululemir sıfatıyla son emrim; Bundan sonra İstanbul hükümetini değil Mustafa Kemal Paşa'yı tanyacak onun emrine tabi olacaksınız ve olacağız. Bunu kabul ediyor musunuz?¹¹⁰

Belediye binasının önünde toplanan halka da nutuklar söylenmiştir. Vali Suphi Bey'in konuşmasından sonra, Fahrettin Altay kürsüye çıkmış ve şu konuşmayı yapmıştır:

“Biz askerler padişahın bendesi ve kuluyuz. Ne emir alsak onu yaparız. Fakat vaziyet değişti. İstanbul'dan makam-ı halifeden emir almak imkanı kalmadı. Artık ne padişah, ne nazırlardan, ne İstanbul'dan hiçbirinden emir almak zamanı geçti. Memleket ve millet nereye emir verirse oraya gideceğiz.... Bundan sonra Konya'da fesat soğan haindir. Hanelerini tedip etmek vazifemizdir. Kuvvetimizi birbirimize değil, düşmana karşı kullanalım.” dedi.¹¹¹

Son gelişmeler, Fahrettin Altay'ın tereddütlerini giderilmesinde etkili olmuştur. Bundan sonra bocalarken görmüyoruz. Kısa bir süre sonra Konya'da ortaya çıkan isyan girişimine karşı gösterdiği kararlı tavır, yeni Fahrettin Altay'ın tavrıdır.

---

¹¹⁰ Altay, **a.g.e.**, s. 227-229

¹¹¹ Avanas, **a.g.e.**, s. 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞININ ÖRGÜTLENME DÖNEMİNDE FAHRETTİN ALTAY

3.1. Milletvekili Seçilmesi

Mustafa Kemal, 19 Mart'ta TBMM açılması ile ilgili çağrışı yayınlamıştır. Komutanlar açılacak meclisin ismi konusunda "milli meclis", milli şura", "mebuslar meclisi" gibi adlar önerirlerken, Fahrettin Altay yeni bir meclis üzerinde durmaksızın, geniş katılımlı bir kongre toplanmasını ve orada "milli kararlar" alınmasını önermiştir.¹

Mustafa Kemal'den Konya'dan milletvekili adayı olması önerisini alınca, sivil bir temsilcinin eksik olacağı çekincesini ileri sürerse de kararı Ankara'ya bırakmıştır. Ankara Konya'dan vazgeçmiş, Fahrettin Altay'ın Mersin'den milletvekili seçilmesini sağlamıştır.² Fahrettin Altay daha sonra mecliste gruplar oluşunca, birinci ve ikinci grupta yer almamış, bağımsızlar grubu olarak adlandırılan grup listesinde yer almıştır.³

Fahrettin Altay, I. TBMM hükümeti üyeliği için yapılan seçimlerde iki kez aday gösterilmiştir. Fevzi Paşa'nın Erkanı Harbiye-i Umumiye vekili seçilmesi ile boşalan Milli Müdafaa Vekaleti için yapılan seçimde, Refet Bey 167 oy alırken, Fahrettin Altay'a 4 oy verilmiştir. 4 oy da çekimser çıkmıştır.⁴ 14 Ocak 1922'de de Müdafaa-i Milli'ye vekilliği için seçim yapılmış, Karesi Milletvekili Kazım Özalp 221, Fahrettin Altay ise 47 oy almıştır. 27 oy çekimse çıkmıştır.⁵

3.2. Konya'daki İsyân Girişiminin Önlenmesi

¹ **ATBD**, yıl 31, Sayı 82, Ekim 1982, Belge 1796; **ATBD**, yıl 30, Sayı 79, Mayıs 1981, Belge 1746 . s. 81; Selek, **Milli Mücadele Tarihi II**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982, s. 704; Bekir Sami Günsav, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Haz: Muhittin Ünal, 2. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 326; Meclisin ismi ile ilgili bkz. Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, 2004 s. 294; Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, yıl yok, s. 284

² Altay, **a.g.e.**, s. 232 ; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 298 s; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet (İkinci Grup)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 99

³ Demirel, **a.g.e.**, s. 130

⁴ **a.g.e.**, s. 317

⁵ **a.g.e.**, s. 324

1920 Nisanında Konya'daki muhalefetin çalışmalarının tekrar tırmandığı görülmektedir. Muhalefet vali ve kolordu komutanının da kendileri ile birlikte olduğu propagandasıyla etkinliğini artırmaya çalışmıştır. İsyan gününü tespit etmek için toplandıkları 4-5 Mayıs gecesi, polisin bir evi bastığını haber alınca karar alamadan dağılmışlardır.⁶ 4 Mayıs 1920'de Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de bir toplantı yapmıştır. Fahrettin Altay, vali ve ileri gelenler de toplantıya katılmıştır. İsyan hazırlığından şüphelenilen bazı kişilerin tutuklanması isteğini vali reddetmiştir. Fahrettin Altay'a medresede ayaklanma ile ilgili bir toplantı olduğu haberi gelince, medreseye baskın düzenlenmiş, fakat baskından bir sonuç elde edilememiştir. Akşam yemeğinden sonra valinin evinde toplantıya devam etmek üzere dağılmışlardır.

Valinin evindeki toplantıda, isyan hazırlığının somut delilinin ortaya çıkmasını sağlayan bilgi, kolordu veteriner binbaşı Rıza Bey'in bildirdiği, bir imamın tespit edilmesi ile elde edilmiştir. İmam ve iki silahlı köylü yakalanmış, isyan hazırlığı ortay çıkarılmıştır. Yakalanan köylülerden, silahlı birliklerin köylerden geleceği, elebaşların ise Konya'da bulunduğu öğrenilmiştir. 4-5 Mayıs'taki toplantıya katıldığı tespit edilen 6 kişi valinin evine çağrılmış, gelen kişilerin sorgusuyla olay daha da aydınlanmıştır. Bu arada sabah olmuş, toplantıya katılanlar sabah namazını kılmak üzere camiye gitmeye karar verince Fahrettin Altay; validen toplantıdaki her kesin tutuklanmasını istemiş, vali reddedince kendisi harekete geçmiştir.⁷ Topluluk silahlı muhafızlar eşliğinde kolordu karargahına götürülmüş, tutuklanmaya itiraz etmeye kalkanlara; "*Konya'ya bir saldırı olursa birer birer sizin kafalarınızı kesip asilerin önlerine atacağım*"⁸ diyerek kararlılığını göstermiştir. Şehrin ve Kolordu karargahının güvenliğini sağlayacak önlemler almış, askeri ortaokulun yaşı büyük öğrencilerini bile silahlandırmıştır. Alınan önlemler ve Fahrettin Altay'ın kararlı tutumu sayesinde önemli bir olay olmamıştır. Fahrettin Bey, durumu Ankara'ya bildirmiş, Ankara'ya çağrılan Vali Suphi Bey'in yerine, 7 Mayıs'ta vali vekili yapılmıştır. 15 Mayıs'ta da Konya'da sıkıyönetim ilan

⁶ Avanas, a.g.e., s. 110-112

⁷ Altay, a.g.e., s. 236 ; Avanas, a.g.e., s. 113 ; TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, 13. İnikat 9 Mayıs 1336, 3. Celse, s. 21

⁸ Altay, a.g.e., s. 237

edilmiştir.⁹

7 Mayıs 1920’de oluşturulan soruşturma komisyonu 25 Mayıs’a kadar çalışmış, hazırladığı raporu Ankara’ya iletmıştır. Fahrettin Altay, 2 Haziran 1920’de halkın gönlünü kazanmak için “çabuk ve adil” olunmasını ve “örfi idare” kanununun değiştirilmesini, Ankara’ya teklif etmiştir.¹⁰

1920 Mayıs’ında Konya’da örgütlenen bu isyan hareketinin önlenmesi için Fahrettin Altay’ın yaptıkları takdire değer. Aynı takdiri Mustafa Kemal de Nutuk’ta şöyle ifade etmiştir:

“5 Mayıs 1920’de Konya’da karışıklık çıkarmak amacıyla kurulmuş bir dernek bulunduğu anlaşıldı. Bu dernek üyelerinden ileri gelenlerin tutuklanmasına başlandı. Bir gün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı da kışkırtarak Konya içinde silahlı bir toplantıya giriştiler. Bir bölüm halk da silahlı olarak dışarıdan geldi ve hep birlikte ayaklandılar. Konya’da bulunan komutan, elindeki kuvvetlerle yiğitçe çarpışarak ayaklananları dağıtmayı ve önyak olanları tutklamayı ve kovalamayı başardı.”¹¹

Daha komisyon çalışmasını bitirmeden Konya Milletvekili Arif Bey, Konya olayı ile ilgili meclise bir araştırma komisyonu oluşturması ile ilgili bir önerge vermiştir. Arif Bey ve Refik Koraltan Meclis’te yaptıkları konuşmalarda, komutan ve valinin gevşek davrandığı görüşünü dile getirmişlerdir. Komisyonun nasihat heyeti şeklinde kurulması kararlaştırılmış, 25 Mayıs’ta heyet Konya’ya hareket etmiştir.¹²

Soruşturma sonucu, 8’i kaçak olmak üzere 36 kişi sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmıştır. 3 Ağustos 1920’de Konya’ya gelen Mustafa Kemal; Ali Kemali Bey’in ricası, vali ve Fahrettin Bey’in olumlu görüş bildirmesi üzerine, sanıkların affedilmeleri ile ilgili TBMM’ye öneri göndermiş, TBMM sanıkları

⁹ a.g.e., s. 237 ; Avanas, a.g.e., s. 114 ; Hatemi II, (a.g.e., s. 702-703) Örfi idare tarihini 15 Mayıs olarak vermektedir.; Erdeha, (a.g.e., s. 291) Vali Suphi Bey’in 24 Mayıs 1920’de TBMM tarafından görevden alındığını söylemektedir; **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I**, 17. İnikat 17 Mayıs 1336, 2. Celse, s. 32

¹⁰ Avanas, a.g.e., s. 116

¹¹ Atatürk, **Söylev II**, s. 333

¹² Avanas, a.g.e., s. 117 ; Arıkoğlu, a.g.e., s. 96

affeden kararı kabul etmiştir.¹³

İsyanla ilgili önemli bir olay da Demirci Mehmet Efe'nin Fahrettin Altay'dan, yakalanan sanıkların kendisine gönderilmesi ile ilgili telgrafıdır. Altay gelen telgrafa cevap vermeyince ikinci telgrafi almıştır. Bu kez Demirci Mehmet Efe'ye “*karşısındaki düşmanla meşgul olmasını*”¹⁴ bildirmiştir.

3.3. Konya'daki Son Günleri

Fahrettin Altay'ın Konya'daki son günlerinde anılmaya değer bir diğer gelişme de Haziran 1920'de İstanbul'da kurulan Harp Divanı'nın 24 numaralı kararıyla, idama mahkum edilen Kuvay-i Milliyeciler arasında Fahrettin Altay'ın da bulunmasıdır.¹⁵ Padişah Vahdettin 15 Haziran 1920'de, 1 Numaralı Harp divanının idam kararını onaylamıştır. Karara göre; idam hükmü, sanıklar ele geçirildiklerinde yüzlerine karşı da okunacak, haczedilen malları, usulüne göre idare edilecektir.¹⁶

Diğer bir gelişme de tekrar 12. Kolordu Komutanlığı görevinin Fahrettin Altay'dan alınması ile ilgili gelişmedir. 16 Haziran 1920'de Nurettin Paşa Ankara'ya gelince ona uygun bir görev verilmesi düşünülmüştür. Mustafa Kemal, Nurettin Paşa'nın “*Konya Valisi ve Konya bölgesi komutanı sanıyla Yunan Cephesi'nin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun gördük*” demektedir. Karar, Fevzi Paşa'nın günlüklerinden anlaşıldığı kadar 16 Haziranda alınmıştır.¹⁷ Fahrettin Altay anılarında bu gelişmeden söz etmemiştir. Kendisi için hangi görevin düşünüldüğünü de bilemiyoruz.

Fakat Nurettin Paşa daha sonra görevi kabul etmesini “*hükümet, yurt yönetiminde ve önemli işlerde temelli ve kesin karar almadan önce, Nurettin Paşa'nın düşüncesini sormak ve onayını almak zorunda olacaktır.*” Şartına bağlayınca, Mustafa Kemal; “*İsmet Paşa'ya verdiğim yanıtta kendisine görev*

¹³ Sarıhan III, **a.g.e.**, s. 155; Altay, **a.g.e.**, s. 233-239; 1920'de delibaş isyanı çıkınca bu af TBMM'de eleştirilmiştir. Bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I**, 88. İnikat 23 Teşrinievvel 1336(23 Ekim 1920), 2. Celse, s. 202

¹⁴ Altay **a.g.e.**, s. 240

¹⁵ **a.g.e.**, s. 242; Sarıhan III, **a.g.e.**, s. 72

¹⁶ Sarıhan III, **a.g.e.**, s. 83

¹⁷ Atatürk, **Söylev II**, s. 338-339; Hatemi II, **a.g.e.**, s. 710

verilmemesini buyurdum” demektedir.¹⁸ Bu atama kararı gerçekleşmemiş olsa da Ankara’nın hala Fahrettin Altay’ı birinci planda düşünmediğini göstermektedir.

Yunanlıların Batı Cephesinde başlattığı 22 Haziran saldırısı sonucu Bursa’nın düşmesi, Denizli ve Uşak’ın saldırı hedefi haline gelmesi üzerine, 12 Kolordunun karargahının, cepheye daha yakın olan Afyon’a taşınmasına karar verilmiştir.¹⁹ 12 Temmuz 1920’de Afyon’a gelen Fahrettin Altay, artık Batı Cephesiyle daha yakından ilgili hale getirilmiştir. Bu cephede görev yapan 23. ve 57. Tümen, ve Demirci Mehmet Efe’nin müfrezesi komutanlık bölgesinde olmasına rağmen²⁰ Fahrettin Altay, şimdiye kadar cephe kararlarında etkili olamamıştır.

3.4. Demirci Mehmet Efe’yi Cezalandırma Kararı

Tarihimize Denizli Olayı diye bilinen olay; Demirci Mehmet Efe’nin, Denizli’deki Rum erkeklerini Isparta bölgesine nakletme kararını alması ve bu iş için adamlarından Ali Efe’yi görevlendirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Efelerin hareketleri çatışmaya sebep olmuş ve Ali Efe öldürülmüştür. 8 Temmuz 1920’de Denizli’ye gelen Demirci Mehmet Efe, şehirde cezalandırma işlemene başlamış, kenti yakmaya kalkmış ve adeta bir katliam hazırlığına girişmiştir. Başta Jandarma Komutanı Tevfik Bey olmak üzere 60’a yakın insanı öldürülmüştür.²¹

Fahrettin Altay, olayı Çal kaymakamının telgrafından öğrenince, durumu cephe komutanı Ali Fuat Paşa’ya bildirmiş ve Denizli’ye hareket etmiştir. Ali Fuat Paşa *“siyanet tedbirlerinde kusur edilmemesi ve şimdilik şiddet gösterilmemesini”* bildirmiştir.²²

Düzen ve disiplinden yana bir asker olarak Fahrettin Altay, Refet Bey’den sonra Demirci Mehmet Efe’ye danışmanlık yapan, Şefik Bey’i de bu olayda sorumlu

¹⁸ Atatürk, **Söylev II**, s. 339

¹⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 244 ; Sarıhan III, **a.g.e.**, s. 121

²⁰ Türk İstiklal Harbi, II. C, Batı Cephesi 1. Kısım, 108 ; İlkin ve Tekeli, **a.g.e.**, s. 292

²¹ Hatemi II, **a.g.e.**, s. 714 ; Selek II, **a.g.e.**, s. 862 ; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 209 ; Tahir Kodal, “Milli Mücadelede Denizli ve Önemi”, **AAMD**, Cilt 14, Sayı 42, Kasım 1998, s. 1041-1042 ; Atay, (**a.g.e.**, s. 277) Demircinin 200 kişiyi öldürdüğünü belirtir. Ayrıca yunan kuvvetleri beklendiğinden bunlara hoş gözükme için Ali Efe öldürülmüştür demektir.; Aybars, **İstiklal Mahkemeleri I-II**, DEÜ Yay. İzmir 1988, s. 116

²² Selek II, **a.g.e.**, s. 863

saymıştır. Ali Fuat Paşa ile yazışmasının sonucunda 17 Temmuz'da Şefik Bey'i 56. Tüme, Nazmi Bey'i de onun yerine tayin ettirmiştir. Albay Şefik Bey'in görev yerinin değiştirilmesine Demirci Mehmet Efe direnmiş, 17 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal'e çektiği telgrafla kararın geri alınmasını istemiştir. Mustafa Kemal ise;

*“şimdiye kadar mesbuk olan hidematı aliye-i vatanpervanelerinin yeni fırka kumandanı ile de münesebaatı samime dairesinde devam edeceğine itimat ve intizar eylediğimi sureti mahsusada zikir ve dermeyan eylerim efendim.”*²³ Diyerek Şefik Bey'in görev yerinin değiştirilmesine onay vermiştir.

Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in Demirci'ye cevabını *“bizim için direktif”* olarak kabul etmekle beraber, *“Şimdilik hoş idare edilmesi gerektiği”* şeklinde değerlendirmiştir. Fahrettin Altay anılarında Demirciyi cezalandırma niyetiyle Nazmi Bey'e talimat verdiğini, Nazmi Bey'in Cephe kumandanı Ali Fuat Paşa'nın da bu fikirde olduğunu söylediğini belirtmektedir.²⁴ Ali Fuat Paşa'nın bu konuda talimatının, olaydan haftalar sonra 30 Eylül 1920 gecesi gelmiş olması, cezalandırma konusunda, Ali Fuat Paşa'nın Fahrettin Altay'la aynı kararlılıkta olmadığını göstermektedir. Fahrettin Altay, Ali Fuat Paşa'nın talimatından iki gün sonra Konya Delibaş isyanının çıkması, Refet ve Demirci Mehmet Efe'nin isyanı bastırma görevlendirilmesi, Demirci Efe'nin tasfiyesi planının ertelenmesine neden olduğunu belirtmektedir.²⁵ Demirci Mehmet Efe Çerkez Ethem'in isyanının bastırılması öncesinde Refet Bey tarafından etkisiz hale getirilmiştir.

3.5. Uşak'ın Düşmesi

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan saldırısıyla Bursa'nın düşüşü, mecliste yoğun eleştirilere neden olmuştur. Yunanlıların saldırı hazırlıklarının Uşak'ı hedef aldığı ortay çıkınca, Uşak Cephesi de önem kazanmıştır. Mustafa Kemal, İsmet Bey ve Fevzi Paşa cepheyi görmek amacıyla Ankara'dan hareket etmişlerdir. Eskişehir'de görüştükleri Ali Fuat Paşa, paşaların gelişinden pek hoşlanmamıştır. Yetkilerine müdahale olarak değerlendirmiştir. Paşaların Afyon'a geçmek istemesini

²³ Altay, a.g.e., s. 248-252

²⁴ a.g.e., s. 254-255

²⁵ a.g.e., s. 265-266

nakliye trenlerinin hareketlerini yavaşlatacağı gerekçesiyle engellemeye çalışmıştır.²⁶ Paşaların ısrarı karşısında razı olmak zorunda kalmış ama kendisi Eskişehir'den ayrılmamıştır. Paşalar 28 Ağustos 1920 sabaha doğru Afyon'a gelmiş²⁷ ve Fahrettin Altay'la görüşmüşlerdir.²⁸

Fahrettin Altay, paşalarla yaptığı değerlendirmede, askeri durumun uygunsuzluğu gerekçesiyle, savunmanın Uşak'ın yanındaki dağlarda yapılmasını önermiş, paşalar da uygun bulmuşlardır. 23. Tümen Komutanı İzzettin Bey (Çalışlar) ve Ali Fuat Paşa'dan da görüş sorulmasına karar verilmiş, İzzettin Bey görüş bildirmezken, Ali Fuat Paşa, "*çekilmeye katiiyen muvafakati olamadığı*" cevabını vermiştir.²⁹ İzzettin Bey'e, Afyon'daki 172 piyade alayının emrine verileceği ve Çerkez Ethem'in kuvvetlerinin de yardıma gönderileceği bildirilmiştir.³⁰ Mustafa Kemal, Uşak Mevki Komutanı ve belediye başkanına, savunmaya yardım etmeleri emrini vermiştir. Ayrıca Çivril, Dinar ve Çal Müdafaa-i Hukuk örgütlerini yazdığı emirle seferber etmiştir.³¹

Uşak Cephesi'nde asıl çatışmalar 29 Ağustos'ta başlamış, 1,5 saat sonra savunma dağılmaya, birlikler geri çekilmeye başlamıştır. Bu arada 172. Alay da gecikmiş düşman ateşi altında, trenlerden tahliye edilirken, düşmanla çatışmaya başlamış, toplarını trenden indiremeden geri çekilmiştir. Aynı gün birlikler Dumlupınar mevzilerine çekilmeye başlamıştır.³² Fahrettin Altay da Uşak'a doğru hareket etmiş, Uşak'tan gelmekte olan trendeki silahları, milis, subay ve askerleri kendi trenliye Dumlupınar'a göndermiştir.³³ 23. Tümen'in mevcudu çatışma öncesinde 1240 iken, Dumlupınar'a varan asker sayısı 550 kişidir. Yunan birliklerinin sayısı ise en az 15000 kişidir.³⁴

²⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 497

²⁷ Hatemi II, **a.g.e.**, s. 725

²⁸ Altay **a.g.e.**, s. 260 ; Ali Fuat Paşa anılarında yardım trenlerini geciktirmek istemediği şekilde gerekçe ileri sürmüştür.

²⁹ Türk İstiklal Harbi, II. C, **Batı Cephesi**, 2. Kısım, s. 311; Altay, **a.g.e.**, s. 260; Çalışlar, **a.g.e.**, s. 435

³⁰ Çalışlar, **a.g.e.**, s. 434-436 ; Hatemi II, **a.g.e.**, s. 725

³¹ Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi**, 2. Kısım, s. 312

³² Çalışlar, **a.g.e.**, s. 438; Türk İstiklal Harbi II. C, **Batı Cephesi**, 2. Kısım, 315 ; Hatemi II, **a.g.e.**, s. 725; Atatürk, **Söylev II**, s. 341; **Milli Mücadele Anıları** (Kasapoğlu Hüseyin Hulki Efendi'nin Anıları), Derleyen: Ahmet Kasapoğlu, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 72-73

³³ Altay, **a.g.e.**, s. 261 ; Kasapoğlu Hüseyin Hulki Efendi'nin Anıları, s. 73

³⁴ Çalışlar, **a.g.e.**, s. 438-439

Yunanlıların 22 Haziran saldırısı ordunun gerçek durumunu gözler önüne sermeye fazlasıyla yetmiştir. Bursa ve Uşak'ın düşmesi moralleri bozsa da düşman ilerleyişinin ciddiyeti arttığı için düzenli ordunun kuruluş çalışmaları hızlandırılmıştır. Afyon dolaylarından 1100 kişilik gönüllü bir müfrezenin oluşturulması bunun işaretidir. Fahrettin Altay'ın o günlerde, halk karşısında inandırıcı olma çabasını artırdığını görmekteyiz. Dumlupınar'da oluşturulan savunma mevzilerini, Afyon'un ileri gelenlerinden 60 kişiye gezdirmiştir.³⁵ Savaşın askersiz yapılamayacağını, askerlerin halk olmadan savaşamayacağı bilinciyle halkı savaşa destek vermesi konusunda etkilemeye çalışmıştır. Halkı mücadeleye dahil etme çalışmasının bir diğer örneğini 17 Eylül 1920'de Afyon'da vermiş, Umadiye Cami'sinde topladığı halka şöyle seslenmiştir:

“silahı olan silahı ile, olmayan bıçağı, sopası ile üç gün içinde hazırlanarak milli bir ayaklanma halinde Uşak yönüne gidecek ve oradaki din kardeşlerini Yunan zulmünden kurtaracaktır; ilçeler de buna katılacaktır, yolda köylüler alınacaktır. Milletın galeyanını göstermesi zamanı gelmiştir...”³⁶

Halka güven verme çabalarına Konya'yı da katmıştır. Konya valisinden bir heyetin cepheyi gezmek üzere gönderilmesini istemiş, 23-27 Eylül arasında söz konusu gezi gerçekleştirilmiştir.³⁷

3.6. Delibaş İsyanı ve Fahrettin Altay'ın Tavrı

Fahrettin Altay'ın yaşamında Konya önemli bir yer tutar. Adeta Konyalıdır. Hiçbir yerde halkla bu kadar iç içe olmamıştır. Konya'daki her gelişme ile yakından ilgilenmiş, 5 Eylül 1920'de Konya'dan aldığı haberlerden duyduğu endişeyi Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta şöyle dile getirmiştir.

“Konya'nın ehemmiyetini son olaylar katbekat artırmıştır. Mevki kumandanı Avni Bey'in pek lakayt bulunduğunu ve çoğu zamanını otelede zevk ve sefa ile geçirdiğini, Konya'dan gelen müteaddit kimseler söylemektedir. Mumaiylehten bu hali pek tahmin etmiyor isem de şimdiye kadar bir idari faaliyeti de görülmemiştir. Keyfiyeti, dikkati alilerine arz etmeyi bir vecibe bildim...”³⁸

³⁵ Altay, a.g.e., s. 262

³⁶ Sarıhan III, a.g.e., s. 215

³⁷ Altay, a.g.e., s. 265

³⁸ Altay, a.g.e., s. 265

İsyanı Fahrettin Altay, Konya Valisi Haydar Bey'in çektiği 2 Ekim 1920 tarihli telgraftan öğrenmiştir. Yanında yalnızca karargah muhafız bölüğü olmasına rağmen, bölüğün büyük kısmını trenle Haydar Bey'in emrine girmek üzere yola çıkarmıştır.³⁹ Haydar Bey'i de bilgilendirmiş, "*muhalif tanınan hacı ve hocalardan münasiplerinin rehin olarak beraberine almasının faydalı olacağını*"⁴⁰ söylemiştir. Ertesi gün de Uşak cephesinden bir tabur piyade milis müfrezesini Kolordu Baytarı Sadettin Bey komutasında yola çıkarmıştır. Birlik iki makineli tüfek, bir top ve 200 süvari ve piyadeden oluşmaktadır.⁴¹

Fahrettin Altay durumu cephe komutanı Ali Fuat Paşa'ya da bildirmiş, Ali Fuat Paşa'dan; Derviş Bey komutasında bir kuvvet gönderileceği, Albay Refet Bey'in bastırma hareketi komutanlığına tayin edildiğini ve Demirci Mehmet Efe'nin de bir miktar kuvvetiyle bastırma hareketine katılacağını öğrenmiştir.⁴² Gönderilen karargah müfrezesi asiler tarafından karşılanınca Sarayönü'ne dönmüş, ertesi gün Sadettin Bey'in birliği ile birleşmiştir.⁴³ Yolun ve isyancıların durumunun bilinmemesi, kuvvetin azlığı, trenin arızalanması ya da makinistin korkusundan ilerlemek istememesi gibi nedenlerle, ancak 3 gün sonra Pınarbaşı İstasyonu'na varılabilmektedir. Geç kalındığı için valinin Alaeddin Tepesi direnişi teslimiyetle sonuçlanmıştır.⁴⁴

Delibaş Mehmet durumun aleyhine döndüğünü görünce gelmekte olan kuvvetlerle anlaşma yolu aramaya başlamış, bu amaçla Vali Haydar Bey, Mevki komutanı Avni Bey ve Taşbaşı Hacı Efendi'yi Pınarbaşı istasyonuna göndermiştir.⁴⁵ 5/6 Ekim gecesini Derviş Bey'in komutasındaki birlik de katılınca askeri kuvvet iki katına çıkmıştır.⁴⁶ Refet Bey'in de Konya'ya varmasıyla birlikler Refet Bey komutası altında bastırma hareketine başlamıştır.⁴⁷ Elebaşlar yargılanıp idam edilmiştir.

³⁹ Avanas, **a.g.e.**, s. 143 ; Altay, **a.g.e.**, s. 267 ; Sarıhan II, **a.g.e.**, s. 232 ; Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 190

⁴⁰ Altay, **a.g.e.**, s. 267

⁴¹ M. Şevki Yazman, **Anadolu'nun İşgali**, 3. Baskı, Kemer Yayınları, İstanbul 1999, s. 51-52

⁴² Altay, **a.g.e.**, s. 267 ; Kasapoğlu Hüseyin Hulki Efendi'nin Anıları, 39-40 ; bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I, 67. İnikat 13 Eylül 1336, 2. Celse, s. 126-127

⁴³ Yazman, **a.g.e.**, s. 55-95

⁴⁴ Altay, **a.g.e.**, s. 268 ; Atatürk, **Söylev II**, s. 364

⁴⁵ Yazman, **a.g.e.**, s. 71-72

⁴⁶ Yazman, **a.g.e.**, s. 82

⁴⁷ Yazman, **a.g.e.**, s. 95

Akşehir’de Kasap Osman çok şiddetli bir bastırma hareketinde bulunmuştur.⁴⁸ Delibaş, İstanbul’a kaçmayı başarmış, sonra tekrar Konya bölgesinde görülmüşse de adamları tarafından, af beklentisi ile kafası kesilerek teslim edilmiştir.⁴⁹

3.7. Çerkez Ethem’le Çatışması

Yunanlıların 22 Haziran saldırısının başarıyla gelişmesi, önce Bursa’nın sonra Uşak’ın düşmesi dikkatlerin Batı cephesine daha çok çevrilemesine neden olmuştur. Ali Fuat Paşa’nın, başarısızlıkları başarıya çevirmek ve doğuda Ermenilere karşı kazanılan zaferi taçlandırmak düşüncesi ile Genel Kurmay’ın karşı çıkmasına rağmen, Çerkez Ethem’le birlikte, başarısız Gediz Taarruzunu yapması hükümet ve meclisi, Batı Cephesindeki karmaşa ve kötü gidişe dur demek zorunda bırakmıştır. Bu konudaki ilk adım, Ali Fuat Paşa’nın yerine İsmet Bey’in atanmasıdır. Cephe kuzey ve güney diye ikiye bölünmüş, Güney bölümüne Refet, Kuzey bölümüne İsmet Bey atanmıştır. Böylece, 12. Kolordu Refet Bey’in emrine girerken,⁵⁰ Çerkez Ethem İsmet Bey’in komutasına bağlanmıştır. Çerkez Ethem bu değişikliğe karşı, doğrudan ve dolaylı yollardan direnmeye başlamış, cephesi ile ilgili raporları bağlı olduğu İsmet Paşa’ya değil de doğrudan TBMM başkanlığına göndermeye başlamıştır.⁵¹

Fahrettin Altay’ın, karargahını Afyon’a taşımasından sonra, daha etkin ve inisiyatif sahibi olmaya başladığı görülmektedir. Afyon’a gelişi adeta onun için bir milattır. Konya’da yaşadığı karmaşa çoktan geride kalmıştır. Delibaş İsyanı’nın bastırılmasından sonra emrine verilen Kasap Osman’a karşı şimdilik sessizdir. Ama Demirci ve Çerkez Ethem’in karşısında geri adım atmayacağını işaretlerini vermeye başlamıştır.

Fahrettin Altay’ın cephede, denetimi ele geçirmenin zamanının geldiği düşüncesinden hareketle, bazı girişimlerde bulunmaya başlamasıyla, Çerkez Ethem’le çatışması kaçınılmaz olmuştur. Konya Valisi Haydar Bey’in, Podgoriçe’nin

⁴⁸ **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I**, 88. İnikat 23 Teşrinievvel 1336, 2. Celse, s. 200

⁴⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 268-269

⁵⁰ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, 5. Baskı, YKY, İstanbul 2008, s. 315; Atatürk, **Söylev II**, s. 366-372; **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I**, 125. İnikat 29 Kanunuevvel 1336, 3. Celse, s. 276-277

⁵¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I**, s. 125. İnikat 29 Kanunuevvel 1336, 3. Celse, s. 280; **Selekt II, a.g.e.**, s. 926

saygın ailelerinden olmasından yararlanarak Arnavut ve Boşnak milisleri Çerkez Ethem'den koparmaya çalışmış, fakat pek başarılı olamamıştır.⁵² Bir diğer girişimini ise anılarında şu şekilde anlatmaktadır:

“Çerkez Ethem'in bazı taşkın davranışını haber aldım. Kaçakları takip bahanesi ile hakikatte ise halkı tazyik ve tehditle asker, hayvan, eşya ve para toplamak için Afyon'un doğusuna ve Konya'nın kuzeyine birtakım adamlar göndermesini men ederek kendisine tanınan bölgeyi geçmesine de müsaade etmiyordum. Benim bu şekilde sıkı bir disiplin uygulamaya başlayışım Ethem'in hoşuna gitmedi.”⁵³

Afyon Müdafaa-i Hukuk başkanı Reşit Bey, Çerkez Ethem'in bir süre dinlenmek için Afyon'a geleceğini, Bando ve askeri törenle karşılanmasını isteyince Fahrettin Altay; *“Ethem geleceğini bana yazmış olsaydı bunu yapar, kendim de merasimde bulunurdum. Yazmadığına göre yapamam, sizler belediye mensupları istikbal edersiniz.”* Diyerek karşılama töreni yapmamıştır.

Çerkez Ethem ise 1920 sonbaharında, TBMM'yle bir çatışmanın kaçınılmaz olacağı bilinciyle, durumunu sağlamlaştırma çabalarına hız kazandırmıştır. Bu amaçla Demirci Mehmet Efe ile ittifak yolları aramaya başlamıştır. Fahrettin Altay, iki efe arasında haberleşmeyi sağlayan, gizili ulaklardan birini yakalatmaya çalışmıştır. Ulak çok hızlı olduğu için yakalanamamıştır. Ethem olayı öğrenince Ankara'ya şikayette ve protestoda bulunmuştur. Ankara, Fahrettin Altay'a sorunca *“yabancı bir casus zannı ile takip olunmuş, Ethem'in maiyetinden olduğu için yakalanmasından vazgeçilmiştir.”* Diye yanıt vermiştir.⁵⁴

Ali Fuat Paşa'nın Afyon'a gelerek Ethem'in istediği bazı kişileri Kütahya'ya göndermesi üzerine Fahrettin Altay Eskişehir'e gitmiş, Ali Fuat Paşa'dan getirilen kişilerin iadelerini istemiştir. Ali Fuat Paşa getirilenlerin serbest bırakıldıklarını söyledikten sonra, Çerkez Ethem ile ilgili konuşmaya başlamışlardır. Anılarında aralarında geçen konuşmayı şu sözlerle aktarmaktadır:

- 'bir jandarma çavuşluğundan yetişen bu adamın bizlere karşı aldığı durumu düzeltmesine delalet buyrulması yerinde olacaktır.' Dedim.

⁵² Çerkez Ethem, **Anılarım**, 5. Baskı, Berfin Yay. İstanbul 2005, s. 108; Altay, **a.g.e.**, s. 277

⁵³ Altay, **a.g.e.**, s. 270

⁵⁴ **a.g.e.**, s. 271

- 'Hürmetkar olması tabidir ama jandarma çavuşluğu çok eskidir. Şimdi büyümüş milli kumandan olmuştur. Ona da hakkını vermeliyiz.'

- 'Evet doğrudur. Geçen zaman içinde biz de bir taş parçası gibi durmadık! Bu nedenle aramızdaki nispet değişmemiştir.'

Bu cevabım karşısında Ali Fuat paşa gülerek elini omzuma koydu ve şöyle dedi:

- 'Merak etmeyin her şey düzelecektir.'

Aynı gün, Ali Fuat Paşa cephe komutanlığı görevinden alınarak Moskova elçiliğine, İsmet Bey de 8 Kasım'da batı Cephesi'nin Kuzey bölümü komutanlığına atanmıştır.⁵⁵

Fahrettin Altay'ın aktardığı bir diğer olay da Afyon'da şüpheli iki kişinin yakalanması ile ilgilidir. Bunlardan biri, Konya Valisi Haydar Bey'in adamlarından birine, Fahrettin Altay'ı öldürmek için gönderildiğini söylemiştir. Fakat soruşturmada bunu inkar etmiştir. Öyle görünüyor ki Fahrettin Altay Ethem'den şüphelenmektedir.⁵⁶

⁵⁵ a.g.e., s. 271-272 ; Arıkoğlu, a.g.e., s. 211

⁵⁶ Altay, a.g.e., s. 277 ; TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I, 125. İnikat 29 Kanunuevvel 1336, 4. Celse, s. 286'da tutanaklara geçen, Mustafa Kemal'in Çerkez Ethem ile ilgili sözleri, Fahrettin Altay'ın olayı Ankara'ya bildirdiğini göstermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI CEPHELERİ DÖNEMİ

4.1. Çerkez Ethem'in Tasfiyesi ve I. İnönü Savaşı

Fahrettin Altay, Çerkez Ethem'in olası saldırısına karşı Afyon'u, korumak için önlemler almış, 8. Tümeni Afyon'da konuşlandırmıştır. İsmet Bey'den gelen gizli talimat yaptıklarının cephe komutanının politikasına uygun olduğunu göstermiştir.

27 Aralık 1920'de Çerkez Ethem'i ikna etmek için gelen milletvekilleri heyeti, Ankara'ya çektikleri telgrafta; Ethem ve Tevfik Bey'in Meclis kararlarına uyacaklarına söz verdiklerini ve yemin ettiklerini ancak Konya'dan, Çerkez Ethem'e katılmak üzere gelmekteyken, Fahrettin Altay'ın tutuklattığı 80 kişi ile Kürt İsmail Ağa ile adamlarının serbest bırakılmasını, Refet ve Fahrettin Altay'ın görevden alınmasını istediklerini bildirmişlerdir.¹ Mustafa Kemal milletvekillerini geri çağırarak, ertesi gün Vekiller Heyetini toplantıya çağırarak batı ve güney cephesi komutanlarına Ethem kuvvetlerini dağıtma emrini vermiştir.²

Fahrettin Altay; *“Eskişehir'den İsmet Bey tedip kuvvetlerini gönderirken, Refet Bey süvarileri ile o tarafa yöneldi. Biz de Haydar Bey'le beraber bir tümen alarak Murat Dağı Kuzey'inden Gediz istikametine hareket ettik.”*³ Demektedir.

Ethem'e karşı yürütülen operasyonun en önemli birliği İzzettin Bey'in komuta ettiği 61. Tümandır. 28 Aralıkta 61. Tümen Kütahya'ya yönelince Ethem Gediz'e çekilmiştir. Saldırı yönü bu kez Gediz'e çevrilmiş, 6 Ocak'a kadar küçük çatışmalar dışında önemli bir olay olmamıştır.⁴ Fakat 6 Ocak'ta Yunanlıların Bursa ve Uşak cephesinden saldırıya geçtiği haberi bütün planları değiştirmiştir. İsmet ve Refet Bey, Ethem operasyonunun iptal edilmesine karar vermişlerdir.⁵ Refet Bey

¹ Atatürk, *Söylev II*, s. 397

² Sarıhan III, *a.g.e.*, s. 342; Çalışlar, *a.g.e.*, s. 473-474; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 212-213; Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 54; *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I*, 125. İnikat 29 Kanunuevvel 1336, 4. Celse, s. 287

³ Altay, *a.g.e.*, s. 280 ; Güralp, *a.g.e.*, s. 111

⁴ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 475-476; *ATBD*, yıl 40, Sayı 91, Eylül 1991, Belge 2282; *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I*, 126. İnikat 30 Kanunuevvel 1336, 2. Celse, s. 299

⁵ İnönü, *Hatıralar I*, s. 240; İsmet İnönü, “İstiklal Savaşı ve Lozan”, *Bellekten*, Cilt 38, Sayı 149, Ocak 1974, s. 17

Fahrettin Altay'a; Yunanlıların bir yürüyüş kolunun İslamköy'e vardığını, Ethem operasyonunun tatil edildiğini bildirmiş, bütün güney cephesi kuvvetlerinin Dumlupınar doğrultusunda yürüyüşe geçirilmesini emretmiştir.⁶ Fahrettin Altay'ın Afyon'a geri dönüş yolculuğunu Şevki Yazman şöyle anlatmaktadır:

“Sabaha doğru kolordu karargahı ve kumandanı da köye geldi ve yürüyüş kolu harekete başladı...Gündüz gayet güzel başladı. Güneş bizi ısıttı ve yolumuzu aydınlattı. Tarihin garip bir tesadüfü ve cilvesi olarak bu tarihten iki yıl sonra süvari kolordusuyla bu yolu kapayarak Yunan ordusunun büyük kısmını esir almış olan aynı kumandan (Fahrettin Paşa) bugün aynı yol üzerinde bizim hareketimizi idare ediyor. General Trikopis'in bozgun ordusuna kim bilir ne cehennemi azaplar çektirmiş olan aynı şahıs bugün neşeli hali, meyus görünmeyen tavriyla bizi harekete teşvik ediyor, ümit veriyordu.”⁷

Alaylarından biri İnönü cephesine gönderilmiş⁸ olan İzzettin Bey, Ethem karşısında Kütahya'yı savunmak üzere yaklaşık 700 kişiden oluşan bir güçle Gediz'den ayrılmıştır.⁹ Fahrettin Altay, Afyon'a geri dönmekte olan 189. Piyade Alayı'nın iki taburunu, Alayunt İstasyonu'ndan çevirerek İzzettin Bey'in emrine göndermiş, İzzettin Bey cephedeki kötüye giden durumunu düzeltmeyi başarmıştır. 14 Ocak'ta Ethem kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştır.¹⁰

Ethem isyanında Refet Bey'in tutumu oldukça eleştirilmiştir.¹¹ Refet Bey, 10 Ocak'ta emir aldığı¹² ve birlikleri 12 Ocak'ta Kütahya yakınlarında olduğu halde, ancak 15 Ocak'ta ortaya çıkmış, 16 Ocakta Ethem'in birlikleri ile savaşımaya başlamıştır.¹³ Ethem yenilmiş ve Yunanlılara iltica etmiştir.¹⁴

4.2. II. İnönü Savaşı

Türk Genel Kurmayı tarafından Yunanlıların olası saldırıları karşısında savunma planı şöyle hazırlanmıştır: “daha önemli olan Eskişehir- Ankara yönü, büyük kuvvetlerle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oylama muharebesi yapılarak Afyon

⁶ ATBD, yıl 40, Sayı 91, Eylül 1991, Belge 2280; Çalışlar, a.g.e., s. 477-478 ; Altay, a.g.e., s. 280

⁷ Yazman, a.g.e., s. 105-106

⁸ Yazman, a.g.e., s. 111

⁹ Çalışlar, a.g.e., s. 478 ; Atatürk, Söylev II, s. 403 ; Yazman, a.g.e., s. 106 ; Selek II, a.g.e., s. 1008

¹⁰ Yazman, a.g.e., s. 111-112 ; Selek II, a.g.e., s. 959 ; Çalışlar, a.g.e., s. 480-481

¹¹ Eleştiriler için bkz. Atatürk, Söylev II, s. 404-406 ; Selek II, a.g.e., s. 961-964

¹² ATBD, yıl 40, Sayı 91, Eylül 1991, Belge 2290

¹³ Çalışlar, a.g.e., s. 481 ; Güralp, a.g.e., s. 115-116

¹⁴ ATVD, yıl 15, Sayı 58, Aralık 1966, Belge 1320; Altay, a.g.e., s. 281 ; Güralp, a.g.e., s. 123-124 ;

yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti.”¹⁵

II. İnönü Savaşı’nda Yunan saldırısı 23 Mart 1921’de başlamıştır. 24 Mart’ta Dumlupınar savunması yarılmış, 27 Martta Afyon düşmüştür. Bu cephede plan gereği ciddi bir muharebe kabul edilmemiş,¹⁶ asıl çatışmalar İnönü cephesinde yapılmıştır. 27 Mart’tan 1 Nisana kadar 4 gün bu cephede şiddetli bir savaş verilmiştir.¹⁷

12 Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, Afyon’un düşüşünden sonra, emrindeki 57. ve 41. Tümenlerle Yunan birliklerine karşı 31 Mart’ta karşı saldırıya geçmiş ve 1 Nisan’da çatışma başlamıştır.¹⁸ Saldırıdaki amaç Yunan birliklerini karşılarında tutmak ve İnönü cephesine yardıma gitmelerini önlemektir. Yunan birliklerinin tekrar ilerlemeye, hatta çevirme manevralarına başlaması üzerine Şevki Yazman’ı yanına çağırarak şu emri vermiştir.

“Şimdi geri giden trenle Çay’a dönersin, orada... Alay kumandanını görür ve Akarçay köprülerini şimale karşı müdafaaıyla görevli olduğunu bildirirsin. İcap ederse bu köprüleri tahrip edilir. Bunun için lazım gelen tertibatı da sen aldırırsın.”

Emri uygulamakla görevlendirilen alayın 2. Taburu 6 subay ve 12 erden oluşmaktadır. Akşama doğru Yunan süvarileri köprüye ulaşmışsa da sabaha kadar ilerlemeye cesaret edememiştir. Bir ara köprüye gelen Fahrettin Altay, köprüünün biraz erken tahrip edilmesine kızmakla beraber, son kalan parçaları da tahrip ettirmiştir.¹⁹ Şevki Yazman Fahrettin Altay ile ilgili anlatımını şöyle sürdürür:

“Daha ilginç olanı ise bizim kolordunun köprü başındaki bu 12 kişilik taburuna güvenerek karargahını henüz Çay istasyonundan geriye götürmeye niyet etmemesi idi... İstasyon’daki rüzgarla işleyen tulumba direğinin tepesine çıkarttığı subayların verdiği haberlere göre kah bir kıtaya emirler veriyor, kah düşmana kalacak tesisattan bir kısmını tahrip ettiriyor, kah bir kısım eşyayı daha geriye sevk ettiriyordu. Nihayet bizim ahşap köprüünün başına kadar inen bir bataryanın ilk mermileri istasyon

¹⁵ Selek II, a.g.e., s. 1050 ; İnönü, **Hatıralar I**, s. 246,247 ; **ATBD**, yıl 40, Sayı 92, Kasım1991, Belge: 2313

¹⁶ Yazman, a.g.e., s. 136 ; **ATBD**, yıl 40, Sayı 92, Kasım1991, Belge: 2321

¹⁷ Selek II, a.g.e., s. 1054-1072

¹⁸ Yazman, a.g.e., s. 140 ; **ATBD**, yıl 40, Sayı 92, Kasım1991, Belge: 2326

¹⁹ Yazman, a.g.e., s. 143 ; **ATBD**, yıl 40, Sayı 92, Kasım1991, Belge: 2350

binasının arkasında patlayıncaya kadar bu faaliyet devam etti ve ancak ondan sonra geri gitmenin gerekli olduğu kumandanın aklına geldi."²⁰

1 Nisan'da düşmanın İnönü'de durdurulması üzerine Güney'deki Yunan birlikleri de Afyon'u boşaltmıştır.²¹ İnönü cephesinde serbest kalan bazı birlikler de güney cephesine gönderilmiştir. Bu cephenin sonucu ile ilgili olarak Şevki Yazman; *"yorgunluk ve biraz da bu cephe komutanının kötü idaresi Dumlu'yu kurtarmayı sağlayamadı. İki taraf tekrar mevzilerine çekildiler."*²² Demektedir.

Afyon'da cephe komutanlığına verdiği raporda, bir düşman generalinin öldüğünü köylülerden öğrendiğini bildiren Fahrettin Altay,²³ Mustafa Kemal'den şu tebrik telgrafını almıştır:

*"Yorulmak bilmeyen bir azimle tarihe ve bize parlak misaller ilave eyleyen uzun ve yorucu yürüyüşlerle düşmanı bila fasıla takip ederek meydanı muharebeye yetişen 12. Kolordu kıtaatının düşmanın katı hezimetini ispat eden Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde pek büyük bir şeref hissesi olduğunu kemali şükranla yad ederek ve zati alileri ile kumandanız altındaki kahraman kıtaati tebrik eylerim efendim."*²⁴

4.3. Kütahya-Eskişehir Savaşları ve Süvari Kolordusunun Kuruluşu

II. İnönü Savaşı'ndan sonra Batı cephesinde ikili komuta uygulamasından vazgeçilmiş, bütün birlikler İsmet Paşa'nın komutası altında toplanmıştır. Bütün tümenlerin bir tek komuta merkezinden yönetilmesi zor olacağından, tümenler 4 grup komutanlığına bağlı olarak yeniden örgütlenmiştir.²⁵ Grup komutanlıklarının kurulmasıyla, kolordu teşkilatı dağıldığı için Fahrettin Altay bir süre cephe komutanlığının emrinde çalışmış, 5. Grup (Süvari Kolordusu) kurulunca, 16 Temmuz 1921'de komutanlığına atanmıştır.²⁶

Kütahya-Eskişehir Savaşlarında, Bursa üzerinden saldırıya geçen Yunan

²⁰ Yazman, **a.g.e.**, s. 141-144

²¹ Altay, **a.g.e.**, s. 290 ; **ATBD**, yıl 40, Sayı 92, Kasım1991, Belge: 2361

²² Yazman, **a.g.e.**, s. 153; Cephe komutanı Refet Bey ile ilgili eleştiri için bkz. Atatürk, **Söylev II**, s. 429-431

²³ **ATBD**, yıl 40, Sayı 92, Kasım1991, Belge: 2362

²⁴ Altay, **a.g.e.**, s. 290

²⁵ Selek II, **a.g.e.**, s. 1092; İnönü, **Hatıralar I**, s. 254-255

²⁶ Sarıhan II, **a.g.e.**, s. 609; Selek II, **a.g.e.**, s. 1138; Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Dinleyen ve yazan: İhsan Ilgar Kervan Yayıncılık, İstanbul 1973, s. 65

ordusunu karşılamak amacıyla oluşturulan 5. Grup Seydiömer'e varmış, savunma düzeni almıştır. Fakat diğer grupların çözülmesi ve ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi emri üzerine, geri çekilen birliklerin güvenliğini sağlama görevini yerine getirmiştir.²⁷ Geri çekilme sırasında 12. Grubun (Kocaeli Grubu) düşman tarafından sarılmasını önlemiştir. Fahrettin Altay yeni görevi ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Ben piyade sınıfından yetişmiş olduğum halde bir tesadüfle bu kolordunun kumandasını almış bulunuyordum...Askerlik hayatında en çok sevdiğim inisiyatifle hareket etme imkanları elimizde idi.”²⁸

4.4. Sakarya Savaşı

22 Ağustos 1921'de Fahrettin Altay'ın süvari birlikleri, muharebe alanına bağlı kalmaksızın, düşman yan ve gerilerinde hareket serbestisi kazanmıştır.²⁹ Görevi; geri çekilen ya da yeri değiştirilen birliklerin güvenliğini sağlamak, düşman ikmal yollarına saldırılar düzenleyerek kayıp verdiremek, ganimet almak ve karmaşa yaratmak, Yanlardan yapılan saldırılarla düşman birliklerinin açılmasını sağlamak ve düşman hareketlerini izleyerek keşif hizmetini yapmak olarak özetlenebilir.

Düşmanın iki kol halinde Sakarya mevzilerine doğru harekete geçtiği haberi, keşif hizmetinin önemini daha da artırmıştır. Zira yürüyüş kollarından biri şaşırtmaca olabilir, savunma konumunda yanlış kararların alınmasına ve savaşın kaybedilmesine neden olabilirdi. Fahrettin Altay, keşif hizmetlerini keşif subaylarına bırakmakla yetinmemiş, bizzat kendisi de zaman zaman düşman birliklerini gözetleyerek cephe komutanlığına raporlar vermiştir.³⁰

Süvari birliklerinin ateş gücünün yüksek olmaması³¹ yeni savaş taktikleri geliştirilmesine neden olmuştur. Cepheden yapılacak saldırılara direnmek yerine, zayıf bir birlik ön cephede bırakılırken asıl güç sağ ve sol yanda görevlendirilmiştir. Bu yöntem, belki de Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasındaki en önemli etkidir. Sağ ve soldan yapılan saldırılar, düşman birliğinin bir hat üzerinde yayılmasına neden

²⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 286-288 ; Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 61

²⁸ Altay, **a.g.e.**, s. 292

²⁹ Selek II, **a.g.e.**, s. 1151

³⁰ Altay, **a.g.e.**, s. 294

³¹ **a.g.e.**, s. 293

olduğu için savunma birliklerinin işini kolaylaştırmıştır. Ayrıca aralarındaki açıklıktan dolayı düşman birliklerinin iletişim, yardım, destek ve ikmal olanakları zayıflamış, kontrol etmesi gereken alan genişlemiş, daha çok askere ihtiyaç duymuştur. Düşmanın araziye ve halka yabancı olması durumunu daha da zorlaştırmıştır. Geçmişte Kuvayi Milliye'ye yüklenen ve ne kadar başarılı olduğu tartışmalı olan görevi, şimdi Fahrettin Altay'ın Süvari kolordusu üstlenmiştir. Önemli farkla daha organize ve disiplinli bir askeri güçtür. Kendini savaştan tek güç olarak görme büyüklüğü içinde değildir. Savaştan ordunun ve savunulan cephenin sadece bir parçasıdır. Fakat önemli bir parçası, yaptıkları ile kesin sonuç alınması gereken savaşlarda önemi artan bir parçadır.

Tarafların orduları karşılaştırıldığında, Türk ordusunun tek üstün tarafının teknik olarak süvari sayısında olduğu görülür. Genel koşullar düşünüldüğünde, savaşı kazanmamızda en büyük katkıyı sağlayan süvari kolordusudur denilebilir. İsmet İnönü anılarında süvari kolordusu için “*O zaman Mohaç'tan sonra en büyük süvari kuvvetini ben kullanıyorum diye çalım yapardım*”³² diyerek bu kolorduyla övünmektedir.

Sakarya Savaşı'nda Süvari Kolordusu, düşmanın piyade desteğinde ilerleyen süvari tugayı karşısında geri çekilmek zorunda kalmış, fakat Sakarya'daki orduya doğru çekilmektense düşmanın, yan ve gerisinde kalmayı tercih etmiştir. Takip eden birliklerin durumunu öğrenmeyi ve ikmal yollarına zarar vermeyi amaçlamıştır.³³ Başarılı da olmuştur. Kuzey batıya giden süvari alayı bir miktar ganimet ve Uzunbeyli'de düşmanın “*büyük bir menzil noktası*” inşa ettiği bilgisi ile geri dönmüştür.³⁴

Fahrettin Altay'a “Ah!” dedirten, heyecan verici olaylar bu bilginin alınması ile başlamıştır. Menzil noktasına bir gece baskını düzenlenmesine karar veren Fahrettin Altay, 27 Ağustos'ta harekete geçmiştir. Yolda malarya nöbeti tutunca birliğin gerisinde kalmıştır. Yoluna devam eden birlik, yolunu şaşırdığı için

³² İnönü, **Hatıralar I.** s. 268 ; Sarıhan IV, **a.g.e.**, s. 49 ve 52

³³ Altay, **a.g.e.**, s. 298 ; , **a.g.e.**, s. 87

³⁴ Altay, **a.g.e.**, s. 298; Uzunbeyli Polatlı'ya bağlı ve ilçe merkezine 74 km uzaklıkta bir köydür. <http://www.yerelnet.org.tr/iller/koy> 10.07.2009; Yazman (**a.g.e.**, s. 184), köyün adını Üzümlübeyli diye yazar. Yanılmaktadır. Böyle bir yerleşim yeri yoktur.

gecikmiş, gün ağarmış, saldırı baskın şeklinde gerçekleşmemiştir. Saldırı noktasına gelen Fahrettin Altay, birliklerine *“taarruz şiddetlendirilecek ve bir an önce köye girilecektir.”* emrini vermiştir. Akerler düşman çadırlarına kadar sokulmuş, bazı ganimetler almıştır.³⁵

Baskının gerçekleştiği gün, Sakarya’ya Savaşı’nın en kritik anları yaşanmaktadır. Mustafa Kemal Ankara’nın boşaltılması emrini vermiştir.³⁶ Kısa bir süre sonra gelen habercilerin getirdiği ordu emrinde; *“Sakarya Meydan Muharebesi’ne iştirak etmek üzere derhal ve süratle ordu sol yanına geliniz”.* denmektedir. Emir üzerine saldırı durdurulmuş ve cepheye hareket edilmiştir.³⁷

Yunan karargâhında bulunan bir İngiliz gazeteci baskın olayı ile ilgili yaptığı haberinde;

*“Türk süvarisininin köye hücumu müthiş bir panik meydana getirdi. Herkes kaçıştı. Kerpiç bir evin duvarının kenarına sığınan ordu kumandanı bile ne yapacağını şaşırılmış bir halde cebinden çıkardığı mendili sürekli sallıyordu. Hücum eden Türk süvarisi, karşısında bulunanların kim olduğunu anlamadı ve köyde bulunan piyade kıtasının açtığı ateş dolayısıyla geri çekildi.”*³⁸ Demektedir.

Fahrettin Altay bastıkları köyün Yunan ordu karargahı olduğunu daha sonra öğrenince, Başkomutan Populas ve Yunan Prensi’ni esir etme fırsatını kaçırmamasından dolayı şu sözleriyle hayıflanmaktadır:

*“...eğer bana sıtma nöbeti gelmeseydi, tümen yolu şaşırıp gecikmeseydi. Ve eğer o yaylı arabadaki derme çatma telsizin güzel işleyeceği tutmasa da Sakarya Cephesi’ne yetişme emrini almasaydık. Tuttuğumuz muharebeyi başarıp kıymetli esirleri muhtemel ki ele geçirecektik.”*³⁹

Fahrettin Altay cephe komutanlığının emrine girince, yeni oluşturulan Zeki Bey (Soydemir) komutasındaki mürettep tümen Fahrettin Altay’ın üstlendiği eski görevi devralmıştır. Anılarında *“...düşmanın ihata kolordusunun bu susuz bölgede*

³⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 301; Askerler ganimetlerden bir kırbaç ile büyük bir nişanı Fahrettin Altay’a vermiştir. Fahrettin Altay bunların“General Populas’ın olması mümkündür”. demektedir.; Sarıhan IV, **a.g.e.**, s. 10

³⁶ **ATBD**, yıl 31, Sayı 80, Ağustos 1981, Belge 1762, s. 36; Atay, **a.g.e.**, s. 344

³⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 299-300

³⁸ Yazman, **a.g.e.**, s. 185

³⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 301

iaşe ve ikmal müşkülâtına uğraması, Sakarya Muharebesi'ni kaybetme sebeplerinden biri olduğu sonradan çıkan eserlerde yazılmıştır.” demektedir. 2. Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andre'nin ve Neva Asiatic Deviera adlı İngilizce raporunu kanıt olarak göstermektedir.⁴⁰

Fahrettin Altay cepheye vardığında savaş artık şiddetini kaybetmiştir. *”Faaliyetsizlik can sıkıma”* başlamıştır.⁴¹ Cephe Kurmay Başkanı Asım Bey'e (Gündüz) telefonda *“süvari kolordumun eskisi gibi düşman gerilerinde faaliyette bulunmak üzere hareketimize müsaade edilmesini cephe kumandanına arz etmenizi rica ediyorum”* deyince, konuşmaya katılan I. Grup Komutanı İzzettin Bey *“düşmanın taarruz edemeyecek halde olduğu kesin olarak belli olmamıştır. Birkaç günlük bir hazırlıktan sonra tekrar taarruz edebilir. Bu halde de bizim sol yanımız emniyetsiz bırakılmış olur ki bu da uygun olamaz”* diyerek karşı çıkmıştır.⁴² Cephe komutanlığı o gün Fahrettin Altay'a izin vermemiş. Ertesi gün isteğini tekrarlayınca bir süvari tümeni için izin almıştır. Bir gün sonra da Süvari Kolordusunun düşman gerilerine saldırısı emredilmiştir. Takip hareketi yorgunluk ve yetersizliklerden dolayı çok başarılı olamamıştır.⁴³

12 Eylül sabahı birliklerin hareketlerini görmek amacıyla karargahı ile bir tepenin üzerinden etrafı izlerken, bir ara tek başına ve silahsız tuvalet ihtiyacı için, biraz uzaklaşınca birliğini kaybetmiş silahlı bir yunan askeri ile karşı karşıya kalmıştır. Soğukkanlı davranışı ve emir subayının yetişmesi ile asker esir edilmiştir. Esir *“kumandanın esiri”* adıyla ün kazanmıştır.⁴⁴

Sakarya Savaşı'ndan hemen sonra 13 Eylülde ordu teşkilatı tekrar değiştirilmiştir. Süvari birlikleri 5 Kolordu ve Kocaeli Kolordusu komutası altında birleştirilmiştir. Kolordular da iki ordu komutanlığına bağlanmıştır.⁴⁵ Başarılarından

⁴⁰ Altay, **a.g.e.**, s. 301 ; **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl 16, Sayı 30, s. 97

⁴¹ Altay, **a.g.e.**, s. 303

⁴² **a.g.e.**, s. 304

⁴³ **a.g.e.**, s. 304 ve 312 ; Atatürk, **Söylev II**, s. 466; Gündüz, **a.g.e.**, s. 115; **Hayat Tarih Mecmuası**, yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 7-8; **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt III**, 3. İnikat 6 Mart 1922, 2. Celse, s. 3

⁴⁴ Altay, **a.g.e.**, s. 306 ; Fahrettin Altay'ın torunu Baskın Sokullu'nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

⁴⁵ **ATVD**, yıl 15, Sayı 58, Aralık 1966, Belge 1334

dolayı Mirlivalığa (Tuğgenerallik) terfi ettirilerek ödüllendirilmiştir.⁴⁶ Aynı gün Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'dan, Sakarya Savaşı'nda gösterdiği başarıları öven ve terfisini kutlayan telgrafi almıştır.

Süvari Kolordusu I. Orduya bağlanmış ve eksikliklerini tamamlamak için Ilgın'a nakledilmiştir.⁴⁷ Ilgın'da bir binicilik okulu açılmış, subaylar okulda eğitime başlanmıştır. Bir atlı mızıkta bandosu kurulmuştur. Yapılan manevralarla süvariler Büyük Taarruza hazırlanmıştır. Bu manevraların en büyüğü 1 Nisan 1922'de yapılmıştır.

Mustafa Kemal yaptığı konuşmada manevraların nedenini şöyle açıklamıştır.

“Bazı düşman ve zayıf kişiler paniğe kapılarak güya ordumuzun taarruz kabiliyetinden yoksun olduğunu, taarruz edemeyeceğini söylüyorlar. Ama biz Türk ordusunun güçlü olduğunu ve düşmanı yenebileceğini biliyoruz. Biz bunu İnönü'de Sakarya'da gösterdik. Türk ordusunun ileride özgürlüğümüzü savunmağa yeterli olduğunu göstereceğiz.”⁴⁸

Manevralar sırasında Fahrettin Altay'la tanışan Sovyet Elçisi Aralov, Altay hakkında şu bilgileri vermektedir. *“Fahrettin Paşa, işinin ehli, cesur bir süvari idi. Türkler O'nu bizim General Budyonni'ye benzetiyorlardı.”⁴⁹* Süvari kolordusu için ise Aralov;

“süvarilerin görünüşü piyadelerden daha çok canlı idi. Kılık kıyafetleri daha tek düzendi. Hemen hepsinin ayağında çizme vardı. Atlar iyi, ama ayrı ayrı donlarda idi. Kolordunun mevcudu; 6 bin kılıçtı. Topçu ve makinalı tüfekçiler dahil 8 bin kadar at vardı.”⁵⁰

Mustafa Kemal'in de izlediği, kolordunun tüm birliklerinin katıldığı bu manevra, Sovyet heyetini etkilemek için yapılmıştır. Türk ordusunun Yunan ordusunu yenecek güçte olduğu izlenimi yaratılmak istenmiştir. Manevralar sonunda

⁴⁶ Altay, a.g.e., s. 309; ATBD, yıl 31, Sayı 80, Ağustos 1981, Belge 1765, s. 46

⁴⁷ Altay, a.g.e., s. 314

⁴⁸ İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, s. 101

⁴⁹ y.a.g.e., s. 102-103; Gerçekten büyük benzerlik vardır (y.n)

⁵⁰ a.g.e., 102

Mustafa Kemal Fahrettin Altay'a altın kol saati hediye etmiştir.⁵¹

4.5. Ali İhsan Paşa Krizi

Malta tutukluluğu sonrasında kaçarak Anadolu'ya geçen ve I. Ordu Komutanlığı'na getirilen Ali İhsan Paşa'nın, önce emrindeki 1. Kolordu Komutanı İzzettin Bey (Çalışlar) ile arası açılmış, sonra da Cephe Komutanı İsmet Paşa ile ters düşmüştür. İsmet Paşa'nın Fahrettin Altay'a güveninin sarsılmasına ve oldukça "*acı bir mektup*" yazmasına da neden olmuştur.⁵² Mecliste, zaten Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun hareketsizliğinden dolayı bir hoşnutsuzluk vardır. Bu ortamda, Ali İhsan Paşa'nın, ordunun iyi yönetilmediği yolundaki görüşlerini subaylar ve milletvekillerine de duyurma çabasına girmesi, affedilecek bir durum değildir. İsmet Paşa'nın isteği ile Başkomutanlık Ali İhsan Paşa'yı görevden almış⁵³ ve İstiklal Mahkemesi'ne sevk etmiştir. İsmet Paşa'nın ısrarı sonucu İstiklal Mahkemesi'nde değil, Harp Divanı'nda yargılanmış ve emekliye sevk edilmiştir.⁵⁴

Ali İhsan Paşa ise anılarında, olayı kendi bakış açısından değerlendirerek "*Gazi ile aramı bozmak için ne yapmak mümkün ise, aklına geldikçe ve fırsat buldukça yapmış, benim Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olduğuma, O'nu inandırmış*"⁵⁵ diye açıklamaktadır.

İsmet Paşa, Iğın'daki binicilik okulunu teftiş ederken, Ali İhsan Paşa'nın İzzettin Bey ile olan çatışmasından Fahrettin Altay'a da söz etmiştir. Kısa bir süre sonra İsmet Paşa 20 Haziran 1922 akşamı Fahrettin Altay'ı Akşehir Cephe karargahına davet etmiş, vekaleten I. Ordu Komutanlığına atandığını bildirmiştir. İsmet Paşa, asaleten atamayı teklif edince Fahrettin Altay Süvari Kolordusunun başından ayrılmak istemediğini bildirmiştir.⁵⁶ İsmet Paşa'nın tereddütlü hali⁵⁷, muhafız ister misiniz? Sorusu, Fahrettin Altay'ı huzursuz etmiştir. Yaveri Fevzi (Uçaner) Bey'le saat 01.00'de otomobille, I. Ordu karargahının bulunduğu Çay'a

⁵¹ Altay **a.g.e.**, s. 314-315 ve 427

⁵² **a.g.e.**, s. 314

⁵³ **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I**, 67 İnikat 22 Haziran 1922, 2. Celse, s. 485

⁵⁴ Çalışlar, **a.g.e.**, s. 504-505; İnönü, **Hatıralar I**, s. 273-275; Selek II, **a.g.e.**, s. 1149-1252; Atatürk, **Söylev II**, s. 488-490 ; Sarıhan IV, **a.g.e.**, s. 481 ; Altay, **a.g.e.**, s. 313-314; Tunaya II. **a.g.e.**, s. 23; İnönü, **Defterler I** s. 27 ; Gündüz, **a.g.e.**, s. 120-121

⁵⁵ Ali İhsan Sabis, **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, 5. Cilt, Nehir Yay. İstanbul 1993, s. 16

⁵⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 317-318 ; İnönü, **Defterler I** s. 27-28

⁵⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 319

hareket etmiş, Fevzi Bey'in yolda anlattıkları tedirginliğini daha da artırmıştır. Saat 04'te Çay'a varmışlardır.

Ali İhsan Paşa'ya tebligatı saat 1.30'a doğru almış, yaverine Fahrettin Paşa'yla sabah görüşeceğini bildirerek tekrar uyumuştur. Fahrettin Altay saat 04'te İsmet Paşa'ya komutayı üzerine aldığını, Ali İhsan Paşa ile saat 10'da görüşeceğini bildirmiştir.⁵⁸

Ali İhsan Paşa'nın tek adam olma konusunda ihtirasları vardır. Bu konuda Meclis'ten de yandaş aramaktadır. Kısacası görevden ayrılması sadece izzettin Bey'le olan çatışmaya dayanmamaktadır. Ankara, komutanların ihtirasının, orduda yol açtığı sorunları önceki deneyimlerinden iyi bilmektedir. Bu tür insanlara hoşgörülü davranması beklenmemelidir. Fakat İsmet Paşa'nın, Fahrettin Altay'ı gece vakti, elinde bir görev emri ile Ali İhsan Paşa'nın karargahına göndermesi üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Mustafa Kemal'in I. Ordu Komutanlığı görevini teklif ettiği Ali Fuat Paşa, sonra da Refet Bey kabul etmemiş, Nurettin Paşa'nın atanması ile Fahrettin Altay'ın vekaleti sona ermiştir.⁵⁹ Fahrettin Altay'ın I. Ordu Komutan Vekilliği üç hafta sürmüştür.

4.6. Büyük Taarruz

Yunan ordusu karşılık tek üstün tarafı oluşturan Süvari Kolordusu, Sakarya Savaşı'ndan sonra Iğın'a yerleşmiş ve ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁶⁰ 28/29 Temmuz komutanlar toplantısında hazırlanan saldırı planına 1 Ağustos 1922 gecesi yapılan toplantı ile son şekli verilmiştir.⁶¹ 6 Ağustos'ta ise saldırıya hazırlık emri verilmiştir. I. Ordunun emrine göre süvari kolordusu; Taarruzun birinci günü düşmanın yan ve gerilerine saldırarak etkili olacak, ordunun yanını koruyacak, Toklu Sivrisi, Susuz, Uşak bölgesindeki düşmanın süvari ve piyade tümenleriyle

⁵⁸ a.g.e., s. 319-323; Sabis, a.g.e., s. 224-228

⁵⁹ Atatürk, **Söylev** II. s. 491; Altay, a.g.e., s. 325; Atay, a.g.e., s. 356; İnönü, **Defterler I.** s. 30; Gündüz, a.g.e., s. 125-128

⁶⁰ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, **Batı Cephesi**, 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, 4-6 ; Ş. Turan, a.g.e., s. 343 ; **TBMM Gizli Celse Zabıtları** Cilt III, 3. İnikat 6 Mart 1922, 2. Celse, 11

⁶¹ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, 16 ; Yazman, a.g.e., s. 212 ; İnönü, **Defterler I.** s. 34-35

diğer kuvvetlerinin asıl kuvvetleriyle birleşmesini önleyecek, demiryolunu tahrip edecek ve kuzeyden gelecek düşman kuvvetlerinin muharebe meydanına yetişmelerini geciktirecektir.⁶²

Fahrettin Altay saldırı emrine 9 Ağustos'ta şu noktada itiraz eder:

“... Ahırdağları'ndaki düşmanı atarak kuzeye geçmek, düşman piyade tümenleriyle süvari tümeninin taarruzlarını defetmek veya durdurmak, Kuruçay vadisini gözetlemek ve emniyete almaktaki görevler kolordunun parçalanmasını icap ettirecek ve esas görevleri yapması şüpheye düşecektir....Bunun için 3. Süvari Tümeniyle Dinar Müfrezesinin süvari kolordusu soluna alınarak Toklusivrisi ile Susuz Dağ arasındaki bölgeden ilerletilerek o bölgedeki düşman birliklerinin tespit edilmesi ve kolordunun serbest kalarak topluca kuzeye geçme görevini daha kolay yapacağını mütalaa edildiği...”⁶³

Kolordunun bu teklifi Batı Cephesi ve 1. Ordu komutanlıklarınca kabul edilmemiştir. 6 Ağustos tarihli hazırlık emrinden sonra 17 ağustos'ta Süvari Kolordusu harekete geçmiş, 25 Ağustos'ta Sandıklıdaki cephe bölgesine varmıştır.⁶⁴

Fahrettin Altay, 1. Ordu Komutanından saldırı emri gelmeden, 1. ve 14. Tümenin Çayırhisar'a, 2. Tümenin de kolordu topçusu ve telsizi ile Tekealanı'na hareket etmesini emretmiş, kendisinin de sol kolda olacağını bildirmiştir. Ordu komutanlığının emri gelince, verdiği emirde değişiklik yapmayarak yalnızca, 2. Tümenin 26 Ağustos sabahı Çayırhisar-Kırka hattına yanaşmasını emretmiştir. Ordu komutanlığından 3. Kafkas Tümeninden bir alayın, Çayırhisar istikametinde Ahır Dağı'na doğru sürülmesini teklif etmişse de kabul edilmemiştir. 6. Tümeninden de 5. Kolordunun, yan ve gerilerine karşı bir düşman taarruzu olmasını önlemek için önlem almasını istemiştir.⁶⁵ Bu isteklerle Fahrettin Altay, birliklerini çakılı olmaktan kurtararak serbest kalmasını sağlamaya çalışmıştır.

Fahrettin Altay, Ahır Dağları'nı aşarak düşmanın arkasına sarkmanın yolunu ararken, keşif birlikleri ile yetinmeyip kendisi de keşfe çıkmıştır. Yaptığı keşifler sonucunda “Çiğil Tepe batısında Ahır Dağları'nda, ormanlık ve sarp arazide

⁶² Atatürk, **Söylev** II, s. 492; Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 23-24

⁶³ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 25

⁶⁴ **y.a.g.e.**, s. 41-46,75 ; Altay, **a.g.e.**, s. 327-329

⁶⁵ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 75-76

Yörük Mezarı'ndan geçerek Sinan Paşa ovasına inen bir patikanın mevcudiyetini” öğrenmiştir.⁶⁶ Bulduğu açıklığın düşman tarafından nasıl korunduğunu araştırmış, harekete geçmek için ordu komutanlığından onay almıştır. Birliklerini harekete geçirmiş, bir ara kolbaşıllığa geçmek istemişse de yol dar olduğu için “ ileri geçmem bile mesele oldu.” Demektedir. Keşiften dönen teğmenden düşmanın sadece gündüzleri, geçidi bir bölük süvari ile koruduğunu öğrenmiştir. Sabahın erken saatlerinde Sinan Paşa Ovası'na varmış, doğudan gelen top seslerinden taarruzun başladığını anlamıştır.⁶⁷

Fahrettin Altay 26 Ağustos günü; kötü yollardan dolayı birliklerin henüz toplanmaması, bölgeyi fazla tanınamaması, Altıntaş Ovası'ndaki Yunan Süvari Tümeninin saldırısına uğrama tehlikesi, uyanık ve dikkatli bulunmasını ve birliklerini dağıtmamasını gerektirdiğinden birliklerinden etkili bir şekilde yararlanamamıştır. Buna rağmen 26 ağustosta telgraf hattı kesilmiş, demiryolu birkaç yerinden tahrip edilmiştir.⁶⁸ Geceyi Tokuşlar Köyü'nde geçerin Fahrettin Altay'ın “*Mızıkamıza İzmir Marşı'nı çaldırdım. Köylülerin kurtuluş ümidi, sevinçlerini unutamıyorum*”⁶⁹ sözleri her şeyin yolunda gittiğini, zafer havasına girdiğini göstermektedir.

Düşmanın takviye kuvvetlerini sevk etmekte kullanacağı en önemli stratejik noktanın Küçükköy Tren İstasyonu olması, istasyonun ele geçirilmesini zorunlu kılmıştır. İstasyon şiddetli çatışmalardan sonra ele geçirilmiştir.⁷⁰ Bir yandan önemli bir başarının sevinci yaşanırken, öte yandan savaşa katılabilmek için hastaneden kaçan ve karargah subayı olduğu halde, İzmir'e ilk girenlerden olmak için cephede görev isteyen Teğmen Yıldırım Kemal'in şehit olması⁷¹ Fahrettin Altay'ı üzüntüye boğmuştur. Üzüntüsü satırlarına şöyle yansımıştır:

⁶⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 330; Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 75

⁶⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 330-331; Yazman, **a.g.e.**, s. 223; Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 75-76; Hayat Tarih Mecmuası, yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 9

⁶⁸ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz**, s. 76 ve 105-106; Altay, **a.g.e.**, s. 331-332; Cephe Kurmay Başkanı Asım, (Gündüz, **a.g.e.**, s. 155) bu olayı günün en önemli başarısı olarak nitelendirir.

⁶⁹ Altay, **a.g.e.**, s. 332

⁷⁰ **a.g.e.**, s. 333 ; Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 135; Hayat Tarih Mecmuası, yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 10

⁷¹ Beyşehir Gazilerinin Milli Mücadele Hatıraları, Mustafa Çukurkent'in anısı s. 19;

“Aradan iki saat geçtikten sonra şahadet haberi geldi. Bu vatansever subayın arkasından gözlerim dolu dolu oldu. İzmir’e girdiğimiz zaman da babasının subaylarımızdan O’nu sorduğunu unutmak mümkün değildir. Ve Küçükköy İstasyonu’na onun adını vermekle hem babasını hem de arkadaşlarını teselli etmiş oluyorduk”⁷²

Düşman, anlaşılan Süvari Kolordusunun neler yapabileceğini hesaplayamamıştır. Cepheyi çok geniş tutması şimdi Süvariler karşısında elini kolunu bağlamıştır. Süvari Kolordusu’nun karşısına esaslı bir düşman birliği çıkmamıştır. Buna rağmen Fahrettin Altay’ın durumu çok kritiktir. Dost ve düşman birlikleri hakkında genel bir bilgiye sahip değildir. Birkaç kez süvari birlikleri dost ateşi ile karşılaşmışlardır. Ayrıca durumu kavrayamadıkları için kesin başarı elde edebilecekleri bazı çatışmalardan kaçınmışlardır. Birliklerin cephanesi azalmış, yiyecek ihtiyaçları da köylülerden karşılanmıştır.⁷³

27 Ağustos’ta cephenin yarıldığını öğrendiği gün Eğret bölgesinde büyük bir düşman ordugahı tespit edilmiştir. Fahrettin Altay’a göre bu birlikler, *“Ya ordumuzun sağ yanına saldıracaklar yahut geri çekilerek Elbulak-Dumlupınar-Toklu hattında yeni bir cephe tutacaklardır.”⁷⁴* Düşman karargahına saldırmaya karar vermiş ve birliklerini bölgeye sevk etmiştir. Ancak 2. Tümen General Trikopis, 14. Tümen ise General Frankos birlikleri ile çatışmak zorunda kalmış ve yolunu şaşırdığı için gecikmiştir. 14. Tümen önemli bir fırsatı kaçırmıştır. *“14 Süvari Tümen Komutanı bu durumu kestirebilseydi de bunların üzerine saldırıya devam etseydi. Hepsini ya esir alacak ya da kılıçtan geçirecekti... Bununla beraber etkisi yine büyük oldu. Düşman panikledi kaçtı. Trikopis kuvvetlerinden uzaklaştı, birleşemedi.”* Bu olay General Frankos’un anılarında *“gece çarpışmasının moralini çok bozduğu ve sonra süvari diye bağrışarak kaçtıklarını, subayların gayretine rağmen paniği durduramadıklarını ancak Dumlupınar’da toplayıp düzene koyabildiğini”* şeklinde yer almıştır.⁷⁵

14. Tümen, ancak ertesi gün 28 Ağustos’ta öğle vakti kolorduya katılmıştır.

1. Tümen ise henüz ortalıkta yoktur. Elindeki birliklerle Eğret’teki ordugaha saldırıyı

⁷² Altay, **a.g.e.**, s. 333-334

⁷³ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, s. 168; Altay, **a.g.e.**, s. 336-337

⁷⁴ **a.g.e.**, s. 335

⁷⁵ **a.g.e.**, s. 337

başlatmış, akşama doğru Altıntaş'a çekilmek zorunda kalmıştır. Yapılan savaşların sonucunda; *“düşman ayrılarak savaşa mecbur edilmek suretiyle geciktirilmiş ve Frankos kuvvetleri ile birleşmesi önlenmiş, piyadelerimiz yaklaşarak onları sarmaya başlamış... Dumlupınar'da yeni bir cephe tutmalarına imkan verilmemiştir.”*⁷⁶ Fahrettin Altay 28 Ağustos saldırısında şehit düşenler için Eğret yakınlarında bir anıt yaptırmıştır.⁷⁷

Esir düştükten sonra Trikopis İsmet Paşa'nın; *“Niçin Konya istikametinde taarruz yapmadınız?”* sorusuna *“Süvari geçti arkamıza dedi. Gidemiyorum bir yere dedi.”* Diyenis ise aynı soruya *“Ben bütün kuvvetlerimi kaybettim dedi. Nereye gideceğim? Dedi. Kendimi kurtarmaya çalışıyorum”*⁷⁸ sözleri ile yanıt vermişlerdir.

29 Ağustos gecesı ordudan gelen ve genel savaş planına uygun olarak emrindeki tümenlere, düşmanın çekilmesine engel olmaları emrini vermiştir. Tümenler gece harekete geçmiş fakat kendisi, tekrar malarya nöbetine yakalandığı için tümenlerinin başında yer alamamıştır.⁷⁹ Fahrettin Altay'ın tümenlerinin düşmanın geri çekilmesini önlemek için Murat Dağı'ndaki geçidi tutması savaşın en önemli anını oluşturur. Çalköy etrafında çevrilen düşman ordusunun, kaçış yolu kesildiği için bir hayli kayıp ve esir vermesine, geri çekilerek yeni bir savunma hattı oluşturmasına engel olunmuştur. Düşman ordusuna karşı o gün kazanılan savaş Başkomutanlık Meydan Savaşı'dır. İki Yunan Kolordu Komutanı (Trikopis ve Diyenis) esir olmuştur.⁸⁰

Fahrettin Altay 1 Eylül'de geldiği Gediz'den, bir an önce Alaşehir Ovası'na inmeyi düşünürken bir kez daha sıtma nöbetine tutulmuş, doktorun kinin tedavisi hastalıktan tamamen kurtulmasını sağlamıştır.⁸¹ 3 Eylül'de cephe komutanlığından, *“Tümen komutanlarının rütbelerinin bir derece yükseltildiği”*, kendisinin de bir yılı doldurduktan sonra(12 gün sonra) terfi ettirileceği bildirimini almıştır.⁸² 4 Eylül

⁷⁶ a.g.e., s. 338 ; İsmet İnönü, “İstiklal Savaşı ve Lozan”, **Bellekten**, Cilt 38, Sayı 149 Ocak 1974, s. 22

⁷⁷ Altay, a.g.e., s. 338 ; **Hayat Tarih Mecmuası**, yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 10

⁷⁸ İnönü, y.a.g.m., s. 21-22

⁷⁹ Altay, a.g.e., s. 339

⁸⁰ İnönü, y.a.g.m., s. 21-22 ; Ş. Turan, s. 343 ; Atay, a.g.e., s. 359 ve 379 s; **Hayat Tarih Mecmuası**, yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 8

⁸¹ Altay, a.g.e., s. 342 ; Kılıç Ali; a.g.e., s. 86-87

⁸² Altay, a.g.e., s. 342-343 ; Sarıhan IV, a.g.e., s. 626

akşamı Kula'ya girmiş, 5 Eylül'de birliklerine Salihli yönünde ilerleme emri vermiştir. Birliklerine hakim olan havayı şu sözlerle aktarmaktadır:

*“Sabaha karşı süvarilerimiz Akdeniz havasını almaya ve kendilerini İzmir kapılarında görmeye başlamışlardı. Yüksek sesle memleket havaları ve zafer şarkıları söylüyorlar, sesleri sabahın temiz rüzgarlarına karışıyor, atların kişnemeleri ve nal sesleri de bu ahengi tamamlıyordu.”*⁸³

1. Tümenin öncü alayı önemli bir direnişle karşılaşmadan Salihli'yi ele geçirmiş, yürüdüğü 50 km'nin yorgunluğunu atmaya çalışırken güvenliği ihmal etmiştir. Bu sırada doğudan gelen bir Yunan birliğinin saldırısına uğramış, iki subay ve 22 er şehit olmuştur. Çatışmalar devam ederken Fahrettin Altay da Salihli'ye varmış, düşman birliğinin Salihli'yi terk etmesi sağlanmıştır.⁸⁴

Artık Süvari Kolordusu bir zamanlar İngiliz Generali Milne'nin çizdiği hatta gelmiş, direnen Yunan birliklerine rastlanmamıştır. 6 Eylül itibariyle ordunun, İzmir'le arasında İzmir'i çevreleyen dağlar kalmıştır. Yunan ordusunun bu dağlarda bir savunma hattı oluşturması beklenen bir durumdur. 14. Tümeden gelen cephanelerinin bittiğini belirten raporun altına *“kılıca kuvvet”* notunu düşerek geri göndermiştir. Hayvanlar aç ve yorgundur. Bazı askerlerin, *“adım atmaya mecali kalmayan bineklerini...değnekle yürütmeye”* çalıştıklarını söylemektedir. Bu şartlara rağmen duraklamamasını, zaferi ilk tadan kişi olmak istemesi duygusunun dışında, Büyük Taarruz'un genel stratejisi açısından değerlendirilmelidir. Duraksamalar, düşmanın dağılan birliklerini toplama ve yeni bir savunma hattı kurma konusunda zaman kazandırabilirdi. En azından düşman çekilen birliklerinin güvenliğini sağlama, İzmir'i güvenli bir şekilde boşaltmak için böyle davranabilirdi. O halde duraksamak daha çok kayba neden olmak demektir. Askeri kurallar ilerlemeye devam etmesini gerektirmektedir.

Fahrettin Altay, Dikili limanından yapılacak sevkiyatı önlemek için bazı birliklerini Menemen bölgesine yönlendirmiştir. Bursa bölgesinden birlik gönderilmesini önlemek için de Balıkesir-Bandırma demiryolunu gerektiğinde tahrip etmek üzere bir birlik görevlendirmiştir.⁸⁵ 7 Eylül gecesi Manisa'ya yaklaşınca

⁸³ Altay, **a.g.e.**, s. 343-344

⁸⁴ **a.g.e.**, s. 344

⁸⁵ **a.g.e.**, s. 345-346 Sarıhan IV, **a.g.e.**, s. 639

şehrin yandığını görmüştür. 8 Eylül'de Manisa'ya gelmiş, şehir yönetimini oluşturmuştur.⁸⁶ Geceyi Manisa'da geçiren Fahrettin Altay, 9 Eylül sabahı öncü birliklerin Sabuncubel'de düşman savunmasına rastlamaması üzerine İzmir yürüyüşünü başlatmıştır.

4.7. İzmir'in Kurtuluşu

9 Eylül sabahı İzmir'e doğru yürüyüşüne başlayan süvari birlikleri, Mersinli'de 21 Yunan subayı ile binden fazla er, Kemer İstasyonu'nda da dört subay ve 700 er esir etmiştir.⁸⁷ Yüzbaşı Selahattin komutasındaki iki bölükten oluşan öncü grup, Halkapınar Köprüsü'nü geçtikten sonra Tuzakoğlu Fabrikası'na yaklaşıncaya ateşle karşılaşmış, dört er şehit olmuştur. Öncü grup hükümete doğru ilerlemeye devam etmiştir. Pasaport yanından geçerken bir manga kadar İngiliz denizcisi tarafından selamlandıktan biraz sonra *“sivil bir şahsın attığı el bombasıyla Yüzbaşı Selahattin ve birkaç er”* hafifçe yaralanmıştır. Fahrettin Altay hükümet konağına bayrak çekilmesi ile ilgili olarak; *“Şeref birkaç erle hemen balkona çıkıyor, şanlı bayrağımızı öperek bayrak direğine çekiyor ve selamlıyor. Sancak yükselirken ay yıldızının bir kısmına yüzündeki yaranın kanının bulaştığını görüyor....”*⁸⁸ demektedir.

Yüzbaşı Zeki (Hava Orgeneral Zeki doğan) komutanlık binasına, Binbaşı Reşat ise Kadifekale'ye Türk bayrağını çekmiştir.⁸⁹

Fahrettin Altay'ın Büyük Taarruz'da gösterdiği başarı askeri tarihte kendine haklı bir yer bulmakta gecikmemiştir. Zaferden bir yıl sonra *“Almanya'da Wissen Und Vehr Askeri Mecmuasında”* yayınlanan yazıdan bir bölüme anılarında yer vermiştir. İlgili yazıdan naklen önemli satırlar şunlardır:

“Prens Andre'nin yan ve gerilerine yorulmak bilmeyen cüretkar teşebbüslerle ihata kolunu tevkif ve düşmanda asabiyet tevlit etti. Hatta bizzat Papulas'ı karargahı ile silaha sarılmak mecburiyetinde bıraktı.”

“26 Ağustos Afyonkarahisar Muharebesi'nde Süvari kolordusu dar patikadan geceleyin uzun kollarla düşmanın ihmal ettiği bir cephe

⁸⁶ a.g.e., s. 347 ; Hayat Tarih Mecmuası, yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 15

⁸⁷ Altay, a.g.e., s. 347

⁸⁸ a.g.e., s. 348-349 ; Ş. Turan, a.g.e., s. 346

⁸⁹ Altay, a.g.e., s. 350 ; İnönü, Defterler I. s. 40

boşluğundan istifade etti. Ve İzmir Demiryolu'nun güneyindeki ovada toplandı. Aynı gün saat 12.00'da Demiryolu kesilmiş ve günün akşamı Süvari kolordusu üç cephede muharebe ederek demiryoluna yetişmiş bulunuyordu."

*"kolordusu Ilgın'dan İzmir'e kadar 900 km'yi hiç durmaksızın 20 günde kat etmiştir."*⁹⁰

4.8. İzmir'in Güvenliğinin Sağlanması

2. Tümen Komutanı Albay Zeki (Soydemir), hükümet konağına gelerek şehir ileri gelenlerinin onayıyla Abdülhalim Bey'i vali vekili tayin etmiş, halka da bir bildiri yayınlamıştır. 1. Tümen komutanı ise limandaki Fransız zırhlısının telsizinden, İzmir'e girildiği müjdesini Ankara'ya iletmiştir. Fahrettin Altay General Mürsel'in bu davranışını yakışsız bulmuştur. Ona göre bu müjdeyi Başkomutan vermeliydi.⁹¹

Fahrettin Altay karargahı ile kışla komutanlık merkezine yerleşmiş, cephe komutanlığına İzmir'in alındığı ve asayişin sağlandığına dair bir rapor göndermiştir. Hükümet Konağı'nda vali vekili ile beraber tebrikleri kabul etmiş, merkez komutanlığını oluşturmuş ve emrine inzibat kitaları vermiştir. 9 Eylül günü yapılanları anılarda şu sözlerle aktarmaktadır:

*"emniyet teşkilatı yeniden işletilerek hükümet ve belediye ile işbirliği yapıldı. Şehir'deki yüz binden fazla Rum, Ermeni ve Musevilerin ileri gelenleri hükümete getirilerek asayişin muhafazası ve saklanmış düşman asker, silah ve eşyasının kışlaya gönderilmesi tembih edildi. Tümenlere iskan bölgeleri verilerek iaşeleri temin olundu. Yunan ordusunun terk ettiği mühimmat muhafaza altına alındı... Halkın yapmakta oldukları şenliklerin gece yarısına kadar devamına müsaade edilerek ondan sonra herkesin evine çekilmesi ve sükunetin muhafazası bildirildi."*⁹²

İzmirli olan Fahrettin Altay'ın işgalden sonra babası ve kardeşi Rodos'a kaçmış, teyzesinin kocası ise işgal günü şehit edilmiştir. Fahrettin Altay'ın Annesi ve teyzesi Karşıyaka'da oturmaktadır. Fahrettin Altay annesi ile karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır:

⁹⁰ a.g.e., s. 367-369

⁹¹ Altay, a.g.e., s. 350 ; Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 1, Sayı 7, 1 Ağustos 1965, s. 16

⁹² Altay, a.g.e., s. 351

“Savaş sırasında zaman zaman gözlerimin önüne gelen evimize yaklaştığım sırada çarşafı ve uzun boyu ile eğile eğile gelmekte olan ananı tanıdım. Bilmiyorum nasıl bir duygu içindeydim o anda. Atımı insiyaki bir şekilde O’na doğru sürdüm ve önünde atımdan atlayıp ellerine sarıldım. Annem belki de o anda dünyanın en mutlu insanlarından birisiydi. Önce vatani kurtulmuştu. Sonra ben onun oğlu muzaffer ordumuzun generallerinden birisi olarak İzmir’e ilk giren süvari birliklerinin kumandanıydım... ve her şeyden önce beni sağ salim karşısında bulmuştu. İşte ihtiyar anacığım çeşitli heyecanlar içinde geçen ömründe bu ani heyecanın ağırlığına dayanamadı ve:

-‘Vay Fahrim...’ diyerek düşüp kaldı. Arkadaşlarım O’nu kucakladılar ve evimize götürdüler. Yaşlı anacığım askerlerimizden benim hakkımda bir bilgi alabilir miyim diye dışarı çıkmış imiş...”

Annesiyle biraz vakit geçirdikten sonra Fahrettin Altay hükümet konağına geri dönmüş, Geceyi Kramer Otel’inde geçirmiştir. Otel dolu olduğu için otel sahibi kendi odasını ona vermiştir. Otel sahibinin “örfi idare var mı?” Sorusuna: “Biz İzmir’e örfi idare için gelmedik. Memleketimizin kurtulmuş olmasını bu gece kutlamak lazımdır... Her taraf sabaha kadar açık kalır. Herkes eğlenecek, bayram yapacak...” diye karşılık vermiştir.⁹³

Fahrettin Altay şehrin kurtuluşundan sonraki manzaraya pek değinmemiştir. Şehirdeki güvenlik olayları, yağma, birliğini kaybetmiş Yunan askerleri, Rum halkı, birliklerinin konuşlandırılması vb. sorunlardan anılarında söz etmemiştir. Torunu Baskın Sokullu’dan öğrendiğimize göre, bir takım intikam çeteleri kurulmuş ve bilhassa Rum okulları basılarak çocuklar kılıçtan geçilmeye çalışılmıştır. Ancak Fahrettin Altay’ın, süvarilerini değişik bölgelere yerleştirerek şehirdeki katliama engel olmuş, ancak köylerde istenmeyen bazı olaylar yaşanmıştır.⁹⁴

Tekrar 9 Eylül gecesine dönersek; gece saat 3.00 sıralarında “şiddetli tüfek sesleriyle” uyanmış, otomobille önce Rum mahallesine (Şimdiki Kültürpark Bölgesi) gitmiş, kiliseler ve büyük evlerin “hıca hınç insan dolmuş” olduğunu görmüştür. Pencereye yığılmış olan korkmuş kadın ve çocuk kalabalığını sakinleştirmeye çalışarak Basmahane’ye doğru gitmiş ve sonra oteline geri dönmüştür.

Fahrettin Altay kendisini yatağından kaldıran ve Rumları korkutan silah

⁹³ a.g.e., s. 352- 353

⁹⁴ Fahrettin Altay’ın torunu Baskın Sokullu’nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

seslerinin, kente geç giren süvari kolordusunun bando takımının çaldığı İzmir Marşı'nın yarattığı coşkudan kaynaklandığını, “onların millettaşlarına kötülük değil, iyilik”⁹⁵ yapıldığını söyleyerek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

*“Birkaç bin Yunan askeri esir olarak elimize geçtiği ve onarla karşı bütün askerde tarif edilmez bir hınç olduğu halde ne bunlara ne de Rum ahaliye hiçbir kötülük yapılmamıştı. Evet, istilacılara karşı hınç büyüktü. Çünkü yakmış, yıkılmış ve masum halkımızı insafsızca katletmişlerdi. Ne var ki biz Türkler barbar bir ordu değildik. Vatanımızı ve şerefimizi kurtarmak için savaşmıştık. Kılıç bizim elimizde gerçekten yaman bir savaş aracı olmuştur. Ama onu silahsız insanlara asla kaldırmamışızdır.”*⁹⁶

Fahrettin Altay, 10 Eylül'de Mustafa Kemal'i karşılamış, İzmir Askeri Valisi olarak atanan 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ile kışla avlusuna gelerek avluda bulunan binlerce yunan esirini “zito Mustafa Kemal Paşa”, “zito Nurettin Paşa” diye bağtırmıştır.⁹⁷ Söz verdiği öğle yemeği için 10 Eylül'de annesine gitmiş, Aydın cephesinden çekilen bir Yunan kuvvetinin Kadifekale'ye saldırdığı haberini alınca geri dönmüştür. Kızılçullu'da yapılan kısa bir çatışmadan sonra, bir tugay komutanı ile elliye yakın subay ve üç bin kadar asker esir edilmiştir.⁹⁸

Kurtuluş sonrası gerçekleşen bir diğer önemli olay da metropolitin öldürülmesidir. Fahrettin Altay olayın görgü tanığıdır. Olayın gelişimini şöyle anlatmaktadır. “Rum metropoliti Hıristostomos'un bir Rum meclis azası ile beraber arzı tazimat için geldiği” haberi üzerine, Metropolitin üzeri aranarak yandaki bir odaya alınmış, Mustafa Kemal'e haber verilmiştir. Mustafa Kemal “gülerek Nurettin Paşa'ya: Senin dostundur(!) git görüş ben görmek istemem.” diyerek Nurettin Paşa'yı dışarı göndermiştir. Fahrettin Altay da Metropolitin yanına gitmiş, Nurettin Paşa metropolite “artık sizi Rum metropoliti olarak tanıyamayız. Gazi hazretleri de sizi kabul edemezler. Gidersiniz yerinize bir vekil tayin eder çekilirsiniz...” demiştir. Daha sonrası için ise Fahrettin Altay; Metropolitin ve yanındakilerin merdivenden inmeye başladığını, halkın arasında bulunan bir yüzbaşının metropolitin sakalına yapışarak halkı tahrik eden sözler söylediğine tanık olmuştur. Anılarındaki ifadeden

⁹⁵ a.g.e., s. 353-354

⁹⁶ a.g.e., s. 361; Fahrettin Altay, “İzmir Faciasının Muhakemesi”, BELLETEN, C. XXIII, Say. 89 (Ocak 1959), s. 156

⁹⁷ Altay, a.g.e., s. 354-355

⁹⁸ Altay, a.g.e., s. 360-361 ; İnönü, Defterler I. s. 40

de anlaşılacağı gibi sonrasını görmemiş, sadece anlatıcılardan dinlemiştir. Metropolitin öldürüldüğü haberi geldiğinde Mustafa Kemal'in yanındadır.⁹⁹

Türklerin kaynaştığı yerlerde yapılan bu uzun yürüyüş ve sonrasında meydana gelen bu linç olayını, Nurettin Paşa'nın tertiplelediği düşünülmektedir. Nurettin Paşa ayrıca İzmit'te Dahiliye Eski Nazırı ve Peyam-ı Sabah Başyazarı Ali Kemali Bey'i de linç ettirmiştir.¹⁰⁰

Fahrettin Altay, 10-11 Eylül gecesi Urla'nın düşmandan temizlenmesi emrini alınca birliklerini Urla ve Seferihisar'a sevk etmiş, kendisi de I. kademe subayları ve iki otomobil ile Urla'ya hareket etmiştir. Abdullah Ağa Çiftliği yakınlarında kıyıya oldukça yakın bir Yunan savaş gemisi görününce, anlaşılması güç ve biraz da tuhaf bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Geminin uzaklaşmasını beklemeye başlamışlardır. Bir süre sonra Fahrettin Altay, yalnızca beş kurşunu ve eski bir tüfeği olan askeri yere yatırarak gemiyi korkutup kaçırmak amacıyla ateş ettirmiştir. Geminin top ateşi ile karşılık vermesi ve ardından bir sandalla on silahlı askerin kıyıya çıkması üzerine dağlara doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Geminin uzaklaşması için akşama kadar beklemişlerdir. Bademli'deki Türk bataryası ateş edince Yunan gemisi menzil dışına çıkmış, yeni bir savaş gemisi daha görünmüştür. Sahilden gitme olanağı ortadan kalkınca, otomobillerle farları yakmadan, dağ eteklerinden Kilizman'a giden toprak bir yoldan hareketle, ancak ertesi sabah Urla'ya varabilmişlerdir.¹⁰¹

Birlikler de Urla'ya geç vardığı için ancak 12 Eylül'de Urla'ya saldırı başlatılmıştır. Aynı gün başlayan İzmir yangını ile ilgili olarak da “*Güzel İzmir'in yandığını gördük. Büyük bir alev ve kapkara dumanlar İzmir'in ufkunu kaplıyordu. Bu feci bir manzara idi.*”¹⁰² demektedir.

16 Eylül'de İzmir'e dönmüş Tümgeneralliğe terfi etmiştir. Kolordu

⁹⁹ a.g.e., s. 355-357

¹⁰⁰ Engin Berber, “Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Yönetimine Tepkiler”. **AAMD**, Cilt III. Sayı 8 Mart 1987, s. 451; Ahmet Özgiray, “Seda-yı Hak ve Nurettin Paşa”, **AAMD**, Cilt III. Sayı 8 Mart 1987, s. 976; Atay, a.g.e., s. 375 ve 395-396; Mete Tuncay, **T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 2. Baskı, Cem Yayınları, İstanbul 1989, 118 ; Kılıç Ali, a.g.e., s. 107-110

¹⁰¹ Altay, a.g.e., s. 362-365

¹⁰² a.g.e., s. 365; İzmir yangını ile ilgili bkz. Atay, a.g.e., s. 373-375; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 340; İnönü, **Defterler I**, s. 40

subaylarının dereceleri de birer derece yükseltilmiştir. Süvari Kolordusu'na Akhisar Ovası'na yerleşmesi emredilmiştir. Karşıyaka'ya giderek Rodos'tan dönen babası ve kardeşi ile görüşmüştür.¹⁰³ Karargahını Akhisar'a taşıyan Fahrettin Altay, Akhisar'da bir Rum kilisesini tiyatro ve sinema salonu haline getirmiştir.

İzmir'in kurtuluş günlerinde, halkın Hisar Camii'nde toplanmasını isteyen Nurettin Paşa'nın bildirisini alınca, Fahrettin Altay da çağrıya uymuştur. Fahrettin Altay'ın dikkatini, caminin yanında kırmızı kurdelelere süslenmiş bir at çekmiştir. Namazdan sonra Kurmay Albay Keramet Bey, Nurettin Paşa'nın sözcüsü sıfatıyla;

“İzmir'imizin fatihi Ordu Kumandanı Nurettin Paşa hazretleri İzmir zaferinin hatırasını ebedileştirmek için... yangın yerlerinde denize karşı iki minareli büyük bir cami yapılmasını uygun buluyorlar... savaşta bindikleri kır atı hediye ediyorlar” deyince Fahrettin Altay;

“paşa hazretlerinin bu yüksek teklifleri şayanı şükrandır. Müsaadeleri ile bazı düşüncelerimi arz etmek isterim. Evvela, İzmir fethedilmiş değil kurtarılmıştır. Fatihlik gibi bir sıfatı kendilerinin kabul buyuramayacakları kanaatindeyim. Nitekim Gazi hazretleri de böyle bir sıfatı almamışlar zaferi bütün milletimizin el birliği ile kazandıklarını bildirmişlerdir. Abidenin yerini ve şeklini zaferimizin sahibi milletimizin vekilleri Büyük Millet Meclisi'nin tayin etmesi uygun olur.... İnşaat parasına gelince, ... ilk paranın bir at müzayedesini ile teminini doğru bulmuyorum....”

Sözlerini halk alkışlamış, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'lar da takdir etmişlerdir.¹⁰⁴ Fahrettin Altay, Kocaeli bölgesine gönderilen Nurettin Paşa'nın kendisi aleyhinde bir broşür yayınladığını söylemektedir.

¹⁰³ Altay, **a.g.e.**, s. 366-367; Gündüz, **a.g.e.**, s. 166; Fikri Altay'ın İzmir'e giriş iznini bizzat Mustafa Kemal yazmıştır. Feridun Falay ile yapılan görüşme.

¹⁰⁴ Altay, **a.g.e.**, s. 370-372

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FAHRETTİN ALTAY

5.1. Milletvekilliğinden İstifası

1923'te TBMM üyeliklerinin yenilenmesine karar verilince, Fahrettin Paşa da İzmir'den milletvekili adayı gösterilmiştir. Mustafa Kemal, Nurettin Paşa'nın da aday olduğu konusunda Fahrettin Altay'ın dikkatini çekmiştir. Sonuçta Fahrettin Altay 9 Milletvekilinin seçildiği İzmir'den 811 oyla 5. sıradan milletvekili seçilmiştir. Nurettin Paşa seçimi kazanamamıştır.¹

1924'te orduda tekrar düzenleme yapılmış, 3 ordu müfettişliği kurulmuştur. Ankara'daki 1. Ordu'ya Kazım Karabekir, Konya'daki 2. Ordu'ya Ali Fuat Paşa, Erzincan'daki 3. Ordu'ya Cevat Çobanlı, Genel Kurmay Başkanlığı'na da Fevzi Çakmak atanmıştır.

Süvari Kolordusu kaldırılmış, Fahrettin Altay 2. Ordu Müfettişliği'ne bağlı, 5. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Atatürk'ün 1924'teki İzmir gezisine, Ali Fuat Paşa ile birlikte Fahrettin Altay da eşlik etmiştir. Dönüş yolculuğunda Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal'in yeni partinin kuruluşu konusunda tartıştiklarına tanık olmuştur.

Tartışmada; Ali Fuat Paşa; tek partili demokrasinin olamayacağı, Atatürk'ün partiler üstü kalmasının arzu edildiği ve yeni bir partinin kurulmasını savunurken, Atatürk; kendisinin gerçek demokrasi konusunda samimiyetine inanmaları ve güvenmelerini ileri sürerek şöyle demiştir:

*"...iş Cumhuriyetin ilanı ile bitmemiştir. Dünya medeniyet alemine katılmak için bazı mühim inkılâplar yapılması lazım gelmektedir. Bunun için de geçici bir müddet muhalif bir cephe yaratılmaması zaruridir."*²

Mustafa Kemal bu konuşmalarıyla Ali Fuat Paşa'yı ikna edememiş olsa gerek ki, 30/31 Ekim 1924 günü Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in isteğini yerine getirerek milletvekilliği görevinden istifa etmiştir. Ertesi gün Mustafa Kemal 1 ve 2. Ordu Müfettişliğinin boşaldığını yeni görevi olarak bunlardan birini seçmesini

¹ a.g.e., s. 372-373; Tuncay, a.g.e., s. 118; Atatürk, *Söylev II*, s. 532

² Altay, a.g.e., s. 373-375

bildirmiştir. Fahrettin Altay 2. Ordu Müfettişliğini tercih etmiş, 4 Kasım'da Ali Fuat Paşa'dan görevi devralmıştır.³

5.2. Mustafa Kemal ve Latife Hanımlar Konya'da

Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanımla yaşadığı çekişmelerden birine de Fahrettin Altay tanık olmuştur. İkisinin Konya'yı ziyaretlerinde yaşanan bu olay Altay'ın anlatımıyla şöyle gelişmiştir. Kadınları erkekleri ileri gelenlerden bir grup Atatürk'e hediye edilen evde hoşça vakit geçirmektedirken akşam yemeğinden sonra Atatürk, kadınları bir süre yalnız bırakılmalarının adabı muâşeret kuralı olduğu gerekçesiyle, Fahrettin Altay'a yürümeyi teklif etmiştir. Beraber Mustafa Kemal'in maiyetinin kalmakta olduğu istasyondaki Bağdat Oteline gitmişlerdir. Daha otele yeni girmişlerken Latife Hanım da otele gelmiştir. *“Kemal buraya geldiğini haber aldım evde çay hazırlatmıştım. Seni almaya geldim.”* Şeklinde konuşunca Atatürk'ün benzi atmış bir halde *“Peki hanımefendi buyurun gidelim”* diyerek veda edip ayrılmasına tanık olmuştur. Fahrettin Altay Latife Hanımın davranışını Atatürk'ün içkiye dalma ihtimaline bağlasa da Latife Hanımı eleştirir.⁴

Latife Hanımdan boşanmasından sonra Atatürk'ün yaşadıkları ile ilgili olarak Fahrettin Altay şu bilgileri vermektedir:

*“O'nu çok üzdüğü, fakat bunu kimseye hissettirmemeye çalıştığı hissediliyordu. Odasında ‘bağrı yanık bülbüle döndüm’ türküsünü çaldırarak ağladığı duyulmuştu. Sene sonunda İzmir'e geldi. Öğretmenler topluluğunda konuşurken genç bir öğretmen kız dikkatini çekti, Gece Türk ocağında verilen müsamerede O'nu locasına davet etti. Beni de çağırdı. ‘öğretmen hanım’ diye tanıttı.”*⁵ Demektedir.

Atatürk'ün tanıttığı kişi Afet İnan'dır. Fahrettin Altay, bu yeni durum için de şunları söylemektedir;

³ a.g.e., s. 376-382; Ş. Turan, a.g.e., s. 426-427; Atay, a.g.e., s. 458; Tuncay, a.g.e., s. 110-113; Mete Tuncay ve Diğerleri, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 97-98; Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 256-257

⁴ a.g.e., s. 383-385

⁵ a.g.e., s. 386

“Atatürk’ün üzüntüsünü giderecek bir arkadaş bulmuş olmasına hepimiz çok sevinmiştik. Bir sinir buhranı geçirmesinden korkuyorduk. Bu hanımın bunu önlemiş olması vatanımız için büyük bir hizmettir.”⁶

5.3. Çankaya Köşkü’nde 11 Gün

1925 Yılı sonlarında İzmir dönüşünde Mustafa Kemal’in başyaverine; *“Paşa’yı Ankara’ya misafir götüreceğiz. Çankaya’da kendisine yer hazırlatınız”* direktifiyle, Ankara’da Mustafa Kemal’e konukluk günleri başlamıştır. Fahrettin Altay Ankara’da geçen 11 günde geçen her günü günlükler halinde kaydetmiştir.

Günlüklerinde Fahrettin Altay; Atatürk’ün, Fransız Madam Baver’in denetiminde evlat edindiği ve eğitimlerini üstlendiği kızlarından, Afet İnan’la olan ilişkisinden, hemen her defasında konukların olduğu akşam yemeklerinden, müzik ve danslardan ayrıntılı olarak söz etmiştir. Kendisi için ilk denebilecek yaşantı. Atatürk’ün zorlamasıyla dans etmek zorunda kalmasıdır. *“Gençlik hayatım memleketin doğu bölgesinde geçtiğinden ömrümde ilk dans bu 55’lik madamla kısmetmiş”*. Demektedir. Konukluğu süresince Atatürk’ün yönlendirmesiyle bu deneyimi birkaç kez daha yaşamıştır. Atatürk’ün içki içmesinden günlüklerinde çok söz etmiştir. İçki konusunda *“içmediğimi bildiği halde, ikramı eksik bırakmaz, içmeye de zorlamaz, arada onunla bir yudum almak benim için vazife idi.”* Demektedir.

Mustafa Kemal’in, her fırsatta çevresindekilere çağdaş değerlerin benimsenmesi konusunda yön vermeye çalıştığı dikkat çekicidir. Çevresindekiler de ona bu anlamda teslim olmuş gözükmektedir. Akşam yemeklerinde isimler değişse de Başbakan İsmet Paşa, bakanlar, milletvekilleri, bürokratlar yer almaktadır. Batı dansları, valsler sonra da Türk müziği ve dansları gecenin değişmez etkinlikleri arasındadır. İsmet Paşa’nın hanımının kapalı denebilecek bir giyim tarzının olduğunu ve Paşa’nın evindeki yaşamının, Çankaya’daki yaşama göre geleneksel olduğunu gözlemlemiştir. İsmet Paşa’nın hanımını Çankaya’daki yemeklere getirmemesi de dikkatini çekmiştir.

22 Ekim 1925’te başlayan bu konukluk 1 Kasım 1925’te sona ermiştir.⁷

⁶ a.g.e., s. 386

⁷ Altay, a.g.e., s. 387-413

5.4. İzmir Suikastı

Mustafa Kemal'in 16 Haziran 1926'da İzmir'e hareket ettiği haberini alınca, Fahrettin Altay da 18 Haziran akşamı İzmir'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Manisa'dan geçerken suikast girişimini öğrenmiş, doğru bilgi alabilmek için Karşıyaka belediye başkanı olan kardeşi Fikri Altay'ın evine gitmiştir. İzmir'e gelen Atatürk'le görüşmüştür. Ordusu adına geçmiş olsun diyerek bağlılık mektubunu Atatürk'e sunmuştur.⁸

26 Haziran'da duruşmalar başlayınca, Fahrettin Altay bazı duruşmaları izlemiştir. 3 Temmuz'da başlayan generallerin duruşmasında Fahrettin Altay duygularını *“sanık sandalyesine oturtular. Karşılarında duramadım arkaya çekildim. Acıklı bir manzara”* sözleri ile ifade etmektedir.⁹ Fahrettin Altay'a göre; Kazım Karabekir'in mahkemede gördüğü muameleden Mustafa Kemal de hoşlanmamış, 6 Temmuz'da Çeşme'de Başbakan ve mahkeme üyeleri ile yapılan toplantıda çok sert konuşmuştur.¹⁰ Fahrettin Altay toplantıya katılmamıştır.

Mahkemenin son aşamasında, Fahrettin Altay'ın davetsiz olarak Atatürk'ün Kordon'daki evine yaptığı ziyarette, İsmet Paşa ile Mustafa Kemal'i görünce toplantıya dahil olmuş, tarihi sayılabilecek o ana tanıklık etmiştir. Fahrettin Altay konuşulanları şu şekilde aktarmaktadır:

“- ‘Ali Bey bizim paşaları da asacak....’ Dedi. Fikrimi sorar tarzda yüzüme baktı. Bu sözler bir sürpriz tesiri yaptı. Bir an durakladım. Başbakan başını eğmiş yere bakıyor. Sanki bakışları ile bir tesir yapmış olmaktan çekiniyordu. Kendimi toparladım ve dedim ki:

- ‘Paşa hazretleri, siz her şeyi bizden iyi düşünür ve yaparsınız. Bu suali benzenize tevcih etmekle anlıyorum ki lütfkar kararınızı vermişsiniz...’

- ‘İyi amma sonrasında emin olabilir miyiz?’ buyurdular. O vakit İnönü başını kaldırdı ve özetle şu cevabı verdi:

⁸ a.g.e., s. 414-416 ; Atay, (a.g.e., s. 468) İsmet Paşa'nın gelmemesini Mustafa Kemal'in istediğini “suikast vakasının arkasından çıkacakları bilmediği için hükümet reisinin Ankara'da kalmasını istemişti.” Demektedir.; Lewis, a.g.e., s. 274 ; Tuncay, a.g.e., s. 161-164; Tuncay ve Diğerleri, a.g.e., s. 102-104

⁹ Altay, a.g.e., s. 417 ; Yargılamalar konusunda bkz. Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 423-474

¹⁰ Altay, a.g.e., s. 417 ; Atay, (a.g.e., s. 469) toplantıda Fevzi Çakmak'ın da olduğunu yazar.

-‘Emin olabilirsiniz Paşa hazretleri, siz var oldukça hükümet daima kuvvetli olacaktır. Bütün millet size prestij ediyor. Bu nankörlüğe teşebbüs edenler mahdud birkaç sapıktan ibarettir. Ceza da bu hudut dahilinde kalırsa adaletiniz bütün milleti bir kere daha size bağlayacaktır.’ Atatürk de;

-‘Pekala, bakalım Ali Bey’le bir daha görüşelim’ diyerek ayağa kalktı.”¹¹

24 Nisan 1970’te Fahrettin Altay İsmet Paşa’ya, “*Kılıç Ali İstiklal Mahkemesi’nin İzmir suikastı esnasında beni tevkife karar verdiğini söylemiş, işin aslı nedir?*” diye sormuştur.¹² İsmet Paşa, ne cevap verdiğini yazmaz. Öyle görünüyor ki Fahrettin Altay yıllar sonra bir şekilde böyle bir şey duymuş ve cevap aramaktadır.

Fahrettin Altay, 1926’da Orgeneralliğe terfi etmiş, 1927’de de Fevzi Paşa’nın tedavi için Avrupa’ya gitmesi üzerine Genel Kurmay Başkanlığı’na vekalet etmiştir.¹³ 1927’de Fahrettin Altay’ın burnundaki bir rahatsızlığın ameliyat edilmesi gerektiğini öğrenen Atatürk, bu ameliyatın Avrupa’da yapılmasını emretmiş, hükümet de masrafını karşılamıştır. Eşiyle beraber 17 Kasım 1927’de Paris’e hareket etmiştir. Paris, Londra, Berlin ve Viyana kentlerini dolaşmış, Viyana’da ameliyat olmuş, 2 Ocak 1928’de İstanbul’a dönmüştür.¹⁴ Londra’da kendilerini karşılamak ve ağırlamak için hazırlanan Ahmet Ferit Tek ve eşini telaşlandırmıştır. Fahrettin Altay’ın boyunun uzun olmasından dolayı yatak sorun olmuştur. Ev sahipleri, Altay için boyun göre tek kişilik bir yer hazırlamışlar fakat Altay, “*mümkün değil, biz ayrı yatamayız*” diye tutturmuştur.¹⁵

31 Mart 1928’de İzmir depreminde, evlerinin duvarının çatladığına tanık olmuştur.¹⁶ Aynı yıl İzmir’de, ilk elektrikli tramvayın sefere başlayışı törenine katılmıştır.¹⁷ 1929’da Atatürk Yüksek Askeri Şura üyelerine verdiği akşam yemeğinde “*benim artık askerliğim kalmadı*” diyerek askeri elbise ve teçhizatlarını

¹¹ Altay, **a.g.e.**, s. 417-418

¹² İnönü, **Defterler II**, s. 1165

¹³ Altay, **a.g.e.**, s. 419

¹⁴ **a.g.e.**, s. 420-421; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki komutanların Biyografilerinde** (s. 114) 22 Nisan 1917’de Vehip Paşa’nın maiyetinde Almanya’ya gittiği bilgisi vardır.

¹⁵ Nalan Seçkin, **1920-1970 İlk Meclisten Kalanlar**, Divan Matbaası, Ankara 1970, s. 38

¹⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 422

¹⁷ **a.g.e.**, s. 427

şura üyelerine dağıtmıştır. Fahrettin Altay'a yakasında mareşal alametleri olan bir pelerin, Ilgın'da süvari kolordusunu teftiş ederken taktığı kılıçla, altın işlemeli bir hançer hediye etmiştir.¹⁸

5.5. Konya'da Tarihini Tahrip Edilmesi Tartışması

Fahrettin Altay, Konya kenti ile yakından ilgilenmiştir. Anılarında Konya'da futbolu geliştirmek için Konya'ya futbol sahası kazandırmak amacıyla Başbakan İsmet Paşa'dan 500 Lira aldığını, askerlerin de yardımıyla bir tarlanın düzeltilerek futbol sahasına dönüştürüldüğünü belirtmektedir.¹⁹ Şehir düzenleme çalışmaları konusunda da anılarının sadece bir yerinde; “Şehrin ortasında çıplak ve suni bir tepe olan Alaeddin Tepesi'nin ağaçlandırılmasına belediye çalışıyor ve ben de bazı askerlerle buna yardımcı oluyordum”.²⁰ demektedir.

Başta Alaeddin türbesi olmak üzere, tarihi eserlerin Fahrettin Altay tarafından tahrip edildiği iddialarının sahibi İsmail Hakkı Konyalı'dır. Konyalı; Konya Alaeddin Türbesi ile ilgili üstadım Ahmed Tevhid'den dinlediğim dediği şu bilgiyi vermektedir.

“... Tac-i Veziri Türbesi'ndeki mezar kitabelerini okumaya gitmiştim. Türbenin içinde bir çok ceset gördüm.

Bazılarını köpekler çekiştiriyordu. Bunlar mumyalardı. Birisinin Alaşehir'de şehit olan Keyhüsrev'in mumyası olduğu böğründeki hançer yaralarından belli idi. Doğru Vali İzzet Bey'e gittim. Anlattım. Kaldırılacağını vaddetti. Sonra türbeye bir daha gittim. Mumyalar köpeklerin elinde idi. Yine İzzet Bey'i ziyaret ettim, ricamı tekrarladım. Üçüncü gidişimde mumyalar yoktu. İzzet Bey'i gördüm.

-Beyefendi!... dedi. Mumyaları kaldırtım.

-Ne yaptınız?.. dedim. Şu cevabı aldım:

-Feridiye karakolu komiseri onları gömdürmüş!..

Üstad merhum bunların nereye ve nasıl gömüldüğünü tespit edememiş.

Öğrendiğime göre eski eserlere meraklı bir adama:

¹⁸ a.g.e., s. 427

¹⁹ Altay, a.g.e., s. 444

²⁰ Altay, a.g.e., s. 442

-Selçuk hükümdarlarının parmaklarında yüzükleri vardır. Çok para eder!.. demişler, o da mumyaları çuvallara doldurarak bir türbeye getirmiş, ne yaptı ise yapmış, manevi değerleri kadar maddi değerleri de yüksek olan Selçuk hükümdarlarının mumyaları böylece yok olup gitmiştir.

1944 yılında TTK türbeye tahta kapı yaptırmış, Konya müze idaresi şimdi bu kapıyı tuğla ile ördürmüştür.”²¹

Osman Turan ise; “Selçuklularda büyüklerin ve padişahların cesetleri mumyalanarak gömüldüğü için sultanların da naaşları türbenin alt kısmında mumyalı olarak bir arada bulunmaktadır. Fakat ne yazık ki bir kumandan zamanında bu kısım açılmış ve bu cesetler dağınık bir duruma getirilmiştir.”²² Demektedir.

Sözü edilen komutan Fahrettin Altay’dan başkası değildir. Ahmet Tevhid’den nakledilen yukarıdaki satırların, malum çevreler ve malum yayın organları tarafından süslenerek defalarca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir farkla Konyalı’nın, “Konya Tarihi” adlı eserindeki anlatımı değil, Sebül dergisindeki cümleleri referans gösterilerek kullanılmıştır.²³ Biz burada konunun bazı yönlerine değinmekle yetineceğiz.

Her iki kaynak da Türbenin açıldığına işaret ediyor. Fakat Osman Turan cesetlerin kaybolduğundan söz etmemiştir. Daha yakın bir zamana ait bilgiler Konyalı’nın anlatımını yalanlar niteliktedir. Kayseri tarihi üzerine araştırma yapan Halit Erkiletlioğlu; Konyalı’nın verdiği bilgilerden yola çıkarak 1987 yılında Kayseri vakıflar eski bölge müdürü Mehmet Çayırdağ ile birlikte kümbethaneye giderek ceset odasına girdiklerini, 25 adet kafatasını tespit ettiklerini, bunlardan başı kopartılarak şehit edilen I. Gıyasettin Keyhüsrev’in kılıç darbeleri almış kafatasını, kesin olarak teşhis ettiklerini söylemektedir.²⁴ Konu 2004 yılında bir gazete haberi ile bir kez daha gündeme gelmiştir.²⁵ Sultan kemiklerinin on yıl önce köpeklere kaptırıldığı haberi televizyonda da canlandırılmalı olarak yer almış, fakat olay resmi olarak doğrulanmamıştır.

²¹ İsmail Hakkı Konyalı, **Konya Tarihi**, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964, s. 584-585

²² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, 2. Baskı, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984, s. 689

²³ Abdurrahman Dilipak, **İnönü Dönemi**, 4. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 1989, s. 271

²⁴ İsmail İçer, “Sultanların Mumyalarını Altay Paşa Çıkartmış” **Aksiyon**, Sayı 487, 05-04-2004

²⁵ Murat Bardakçı, “Selçuklu Sultanlarının Kemiklerini Köpekler Yedi” **Hürriyet**, 21 Mart 2004

Bu durumda Fahrettin Altay döneminde mezar odasının açıldığı, cesetlerin çıkarıldığı, fakat kaybolan bir cesedin olmadığı sonucu çıkmaktadır. Hele bir de maddi nedenlerle böyle bir tahribata neden olduğu hiç inandırıcı gözükmemektedir. Yeni yapılandırılan ülkenin o andaki koşulları gereği, zengin olmak ve servet sahibi olmak için şüphesiz Fahrettin Altay'ın eline sayısız fırsat geçmiştir. Sahip olduğu tek mülk olan evini, Afgan-İran sınır çizme komisyonu başkanlığı sırasında, bu iki ülkenin ödediği görev ücreti ile aldığını unutmamak gerekir. Fahrettin Altay'ın ekonomik durumu ile ilgili Baskın Sokullu'nun anlattıkları da dikkat çekicidir. Demokrat Parti iktidarı döneminde telefonla Fahrettin Altay'ın evini araya Adnan Menderes'in telefonun kesik olduğunu görünce, Fahrettin Altay'a sormuş, emekli maaşının yetersizliği cevabını alınca Menderes telefonu bağlattığını söylemektedir.²⁶

Bir diğer olay Şerafettin türbesinin yıktırılmasıdır. M. Önder'in 1925 yılında belediye tarafından istimlak edilerek yıkıldığını söylediği²⁷ Şerafettin Türbesi'nin yıkılışı ile ilgili olarak Konyalı, *“Ben yıkılırken bu türbeyi gördüm. Harç; taşı ve tuğlayı yekpare bir kaya haline getirmişti. Müşkilatla ve dinamitle yıkılabilmişti.”*²⁸ Dedikten sonra sözlerine, *“Osmanlı eserlerinin en muvaffaklarından birisi olan bu mabedin etrafı açıldıktan sonra asil durumuna ayrıca bir ahenk ilave edilmiştir.”*²⁹ Diyerek devam etmiştir.

5.6. Menemen Olayı

23 Aralık 1930'da Menemen'de meydana gelen olay, kendi ordu bölgesinde olduğu için Fahrettin Altay, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile birlikte Menemen'e gitmiş, oradan da Atatürk'le yapılan toplantıda bulunmak üzere İstanbul'a geçmiştir. 1 Ocak 1931'de hükümet Menemen, Balıkesir, Manisa ve kazalarında bir ay süre ile sıkıyönetim ilan etmiş, sıkıyönetim komutanlığına Fahrettin Altay tayin edilmiştir.³⁰ Kurulan Harp divanının başkanlığına da Mustafa Muğlalı getirilmiştir. Mustafa Kemal'in başkanlığında 27 Aralık'ta Dolmabahçe'de yapılan toplantının ardından, 7 Ocak'ta da Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal, Başbakan İnönü, TBMM Başkanı

²⁶ Fahrettin Altay'ın torunu Baskın Sokullu'nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

²⁷ Mehmet Önder, *Mevlana Şehri Konya*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1962, s. 199

²⁸ Konyalı, *a.g.e.*, s. 548

²⁹ Konyalı, *a.g.e.*, s. 543

³⁰ Soyak, *a.g.e.*, s. 434 s; Tuncay, *a.g.e.*, s. 293

Kazım Özalp, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Milli Savunma Başkanı Zekai (Apaydın) Bey ve Fahrettin Altay'ın katıldığı ikinci bir toplantı yapılmıştır.³¹ Fahrettin Altay'ın anılarındaki notlar Çankaya toplantısıyla ilgilidir.

Fahrettin Altay'ın notlarına göre; Toplantıda daha çok konuşan Mustafa Kemal; Menemen halkının olaya seyirci kaldığı için sürülmesini, Son Posta, Yarın gibi gazeteler halkı kışkırttığı için ilişkili kişilerin divanı harbe verilmesini, Kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı üyelerinin bu olayın içinde olduğunu, Kazım Karabekir'in Hüradam'da imzasız yazılar yazdığını dolayısıyla soruşturma ve yargılamanın geniş tutulmasını, Fethi Bey'in olayla ilgisi olmadığını ve her şeyin aydınlatılması için beklemenin gereksiz olduğunu, kısa zamanda bu işin bitirilmesinin gerektiğini belirtmiştir.

Mustafa Kemal olayla Terakkiperver Fırka arasında bağlantı kurulmasından yana iken, İsmet Paşa Serbest Fırka ile bağlantı kurulmasını ısrarla tekrarlamıştır. Mustafa Kemal'in basına sansür isteğine, tek karşı çıkan Kazım Özalp olmuştur. Toplantıya katılanlar olayın, Nakşibendi tarikatı kaynaklı irticai hareketi olduğu konusunda görüş birliğine varmış gözüküyorlar. Ayrıca İsmet Paşa'nın başkomutana idam yetkisi veren anayasa değişikliği önerisi kabul edilmemiştir. İdam cezalarının onayının meclise bırakılmasına karar verilmiştir.³²

Fahrettin Altay Mustafa Kemal'in şiddetle savunduğu Menemen halkının sürülmesi düşüncesine İsmet Paşa, Şükrü Kaya ve Kazım Özalp'ın karşı çıktığını sonuçta sürülme işleminin kış bitinceye kadar ertelenmesini sağladıklarını söylemektedir.³³ Toplantıda öyle anlaşılıyor ki Fahrettin Altay konuşmamış, ya da diğerlerinin dikkatini çekecek şeyler söylememiştir. Toplantıda bulunanlardan hiç biri Fahrettin Altay'ın görüşlerinden söz etmemiştir. Bundan dolayı olay hakkında kişisel görüşünü öğrenemiyoruz. Anılarında sadece tanık olduklarını aktarmakla yetinmiştir.

³¹ Kocatürk, a.g.e., s. 513; Ş. Turan, a.g.e., s. 517-518; Soyak, a.g.e., s. 434; İnönü, **Defterler I.** s. 156

³² Altay, a.g.e., s. 429-433 ; Tucay, a.g.e., s. 294-295

³³ Altay, a.g.e., s. 433; Ş. Turan, a.g.e., s. 517; toplantıda alınan kararlar için bkz. Altay a.g.e., s. 433-434; Soyak, a.g.e., s. 435

5.7. Köylü Milletvekili Adayı Seçimi

1931 yılı Nisan başlarında Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker, gönderilen şifreli bir telgrafla Fahrettin Altay'dan; Konya bölgesinden aday gösterilmek üzere bir kişinin tespit edilmesini istemiştir. Adayda bulunması gereken özellikler ise şöyle sıralanmıştır. Tercihen askerliğini yapmış olacak, çok varlıklı olmayacak az da olsa toprağı olacak, "*beynelminel her ceryana aleyhtar bulunacak*", seçildikten sonra hayat tarzını ve kıyafetini değiştirmeyecek, yeni harflerle az çok okuryazar olacak vs.³⁴

CHP'nin görüntüsünü zenginleştirmek için yaptığı bu seçimi Fahrettin Altay çok ciddiye almış, öyle görünüyor ki bir hayli uğraşmıştır. O sıralarda Macaristan'a gönderilecek tarım heyetinde yer alacak köylü temsilcisini seçmek için araştırma yaptığını söyleyerek araştırmasını gizlediğini belirtmektedir. Önce Vali İzzet Bey'den isim önermesini istemiş, İzzet Bey; birkaç isim daha vermekle beraber, Hoca Hasan Efendinin oğlu üzerinde durmuş, Hoca Hasan efendinin aydın biri olduğunu, oğlunu da öyle yetiştirdiğini, köyünde okul açarak medrese eğitiminin karşısına fiilen çıkan ilk kişi olduğunu belirtmiştir. Fahrettin Altay valinin verdiği isimlerle yetinmemiş, tanıdıklarından başka isimler de almıştır. Değerlendirme sonunda isimleri üçe indirmiş, adaylarını Osmanlı Bankası Müdürü Sarıdaki'ye de sorarak teyid ettirmiştir. Ankara'nın acele etmesi baskısına rağmen işini ciddiye almış, adayları yaşadıkları yerde görmek için köylerini dolaşmaya başlamıştır. Sadece, Hoca Hasan Efendinin oğlu Mustafa ile görüşebilmiştir. Diğer adaylardan biri İstanbul'a gittiği, üçüncüsü ile ertesi gün Konya'daki görüşmesinde yeni harflerle okuma yazma bilmediği için elemiştir. Hoca Hasan Efendi'nin oğlu Mustafa'nın ismini Ankara'ya bildirmiş, Mustafa Bey milletvekili seçilmiştir. Fakat köylü kıyafeti ile değil de frak ve silindir şapkasıyla Ankara'ya uğurlanmıştır.³⁵

5.8. Protokol Görevleri

Türkiye'nin siyasi ilişki kurduğu ilk Doğu ülkesi Afganistan'dır. Kurtuluş Savaşı döneminde başlayan iki ülke arasındaki ilişkiler, savaştan sonra da devam etmiş, İsmet İnönü Fahrettin Altay'ı Afganistan'a Genel Kurmay Başkanı atamayı

³⁴ Özelliklerin tümü için bkz. Altay, **a.g.e.**, s. 435-437

³⁵ **a.g.e.**, s. 437-444; Mehmet Barlas, "Bir Seçim", **Milliyet**, 18.7.1981

teklif etmiştir. Fahrettin Altay sağlık gerekçesi ile teklifi reddetmiştir. Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda attığı adımlar, Afganistan için izlenmesi gereken bir deneyim olmuştur. Afgan Kralı'nın Türkiye'yi ziyareti ve 1928'de 1 Mart 1921 Antlaşması'nın yenilenmesi ilişkileri güçlendirmiştir.

Fahrettin Altay, 30 Nisan 1928'de eşiyle birlikte Afgan Kralı Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya'ya mihmandar tayin edilmiştir. Kralı karşılamak üzere 14 Mayıs 1928'de İzmir Vapuru ile Sivastopol'e hareket etmiş, 19 Mayıs'ta İstanbul'a varılmış ve trenle Ankara'ya geçilmiştir. Kral bir hafta Ankara'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönünce, bir süre de İstanbul'da kralın gezisine eşlik etmiştir. 1 Haziran günü Batum'a varılmasıyla görevi tamamlanmıştır. Fahrettin Altay anılarında Batum plajında gördüğü “*mayosuz, çırılçıplak, kadın erkek, çoluk çocuk*”³⁶ görüntüsünden bir hayli utandığını belirtmektedir.

29 Eylül 1932'de Atatürk'ün isteği ile kızı Hayrünisa'nın düğününü Dolmabahçe Sarayı'nda yaptıran Fahrettin Altay, 26 Kasım 1933'te I. Ordu Komutanlığına atanmış ve Boğazlar bölgesinin silahlandırılması hazırlığına başlamıştır.³⁷

İran'la Türkiye arasındaki sınır anlaşmazlıklarının, 1932'de kesin olarak çözülmesi sonrasında gerçekleşen, 1934 Haziran başlarında Rıza Pehlevi'nin ziyareti iki ülke arasındaki dostluğun pekişmesi açısından önem kazanmıştır. Türkiye, doğu ülkeleri için örnek oluşturduğu bincinden hareketle Şah'ı etkilemeye çalışmıştır. Bu amaçla hazırlanan ziyaret programında askeri tesislerin gezilmesi ve tatbikatlar önemli bir yer tutar.³⁸

Fahrettin Altay Şah'ı Trabzon'da karşılamıştır. Şah'ın Ankara'da İran elçiliğinde, Atatürk onuruna verdiği davete oynanan poker oyunu Fahrettin Altay'a göre, Atatürk ve Şah'ın dostluğunun oluşumunda önemli bir andır. Atatürk etrafındakileri “*acem*” sözcüğünü kullanmamaları konusunda uyardığı halde kendisi boş bir anında bu kelimeyi kullanınca, çevresindekilerin takılmalarına yol açmıştır. Daha sonra gezi İzmir'e oradan Çanakkale üzerinden İstanbul'a uzanan gezide, Şah'a

³⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 422-426 ; Türk – Afgan ilişkileri için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 655-656

³⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 445-446

³⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 228-229 ; Armaoğlu **a.g.e.**, s. 656-657 ; Altay, **a.g.e.**, s. 453

Çanakkale’de bir askeri tatbikat izlettirilmiştir.

Atatürk, Beylerbeyi Sarayı’nda Şah’ı eğlendirmek için Fahrettin Altay’ın da yer aldığı, az sayıdaki seçkin bir gruba sazlı-sözlü, çıplak sanatçıların havuza girip dans ettiği bir davet vermiştir. Fakat Şah bu ortamda daha fazla bulunmak istemeyip, gece yarısına doğru Dolmabahçe Sarayı’na dönmek isteyince eğlence sona ermiştir. Fahrettin Altay anılarında gecenin sonu ile ilgili olarak, “*Binbir gece masallarını bin ikinci gece yapamadık vesselam....*” değerlendirmesini yapmaktadır.³⁹

1 Eylül 1936’da bu kez İngiltere Kralı VIII. Edward’ın Çanakkale Savaş alanları gezisine refakat edecek olan da Fahrettin Altay’dır. Gayri resmi bir gezi olan bu gezide Fahrettin Altay, Kralı karşılamış, Suğla’dan Arıburnu’na oradan da Sedülbahir’e gelmişlerdir. Alman denizaltısı tarafından batırılan Triumph’ta ölenlerin anısına denize çelenk bırakılmış ve iki ülkenin milli marşları çalınmıştır. Savaş alanı ve mezarlıklar gezilirken, askeri hareketler ile ilgili Kral’a bilgiler vermiştir.

Kral karadan Arıburnu’na geçmek isteyince, Kral’a öğle yemek hazırlamak gerekeceğini düşünerek Kral’ı bu düşüncesinden vazgeçirmiştir. Limana geri dönülürken, Fransızların, Fransız şehitliğini gezme önerisini Kral reddetmiştir.

Kralın İstanbul’a varmasıyla görevi sonra eren Fahrettin Altay bir süre sonra Kral’la Park otelinde karşılaşır, sonra da uğurlamaya gitmiştir. Fahrettin Altay’a üzerinde Kral’ın adının yazılı olduğu bir gümüş sigara tabakası hediye edilmiştir.⁴⁰

5.9. Kızıl Ordu Manevraları

1930’lu yıllar Türkiye’nin Batılı devletlerle ilişkilerinin iyileşmeye başladığı yıllar olmakla beraber, Sovyetler Birliği açısından hala önemli bir ülke olarak görülmektedir. Bu nedenle 1933’te yapılan Kızıl Ordu manevralarına davetli tek ülkedir. Türkiye’den gidecek askeri heyetin başkanlığına Fahrettin Altay getirilmiştir. 23 Ağustos 1934’te Odesa’ya hareket etmiştir. Oradan Moskova’ya geçmiş, çeşitli askeri ve tarihi yerleri gezmiştir. Mareşal Voroşilov’la parkta

³⁹ Altay, a.g.e., s. 462

⁴⁰ a.g.e., s. 489

gezerken, bankta oturan bir askerın mareşali selamlamamasını, askerlerin subaylarla birlikte yemek yemeleri yadırgadığı durumlardır.

Gerek manevralar, gerekse Kiev ve Moskova’da Türk heyeti oldukça saygın konuklar muamelesi görmüştür. Kiev’de düzenlenen geçit töreninde Vorosilov Fahrettin Altay’ın aracını arka sıralardan kendi aracının arkasına aldırınca seyircilerin coşkulu gösterilerinden Fahrettin Altay da nasibini almıştır. manevralar sonrasında verilen davette Türk heyeti, dostça muamele görmeye devam etmiştir. Davette sık sık Türk ve Sovyet marşları çalınmıştır. İstiklal marşı Fahrettin Altay’ın dediğine göre 29 kez çalmıştır.⁴¹ Gecede Rusya Komünist Partisi kurmaylarından Kaganoviç yaptığı konuşma sırasında, Kurtuluş Savaşı’nın Sovyet yardımı ile kazanıldığını söylemesi üzerine Fahrettin Altay rahatsız olmuş, karşılık vermeye hazırlanırken, Sözlerine tek öğrendiğim Rusça sözcük dediği Tavaşiş (Yoldaşlar) diye başlayınca, salondan büyük bir alkış almıştır. Sözü Çanakkale Savaşı’nı kazanarak Bolşeviklere büyük yardım ettiklerine getirince Kaganoviç *“doğru, çok doğru bizim dostluğumuz karşılıklı fedakarlık üzerine müesseytir.”* der ve tekrar büyük alkış duyulur. Böylece Fahrettin Altay için *“kırılan pot tamir olmuş”* olur. 23 Ağustos 1934’te başlayan Rusya gezisi 15 Eylül’de İstanbul’a varılmasıyla sona ermiştir.⁴²

5.10. İran-Afganistan Sınırını Tespitine Hakem Tayin Edilmesi

Fahrettin Altay 1934 sonbaharında, İran ile Afganistan arasında anlaşmazlık konusu olan ve kırk yıldır çözülemeyen sınır anlaşmazlığının çözümünde, Başbakan İsmet İnönü’nün teklifiyle hakem olarak tayin edilmiştir. İsmet İnönü, öncelikle arabuluculuk yaparak tarafların çözüm üretmesine çalışılmasını, başarısız olunduğu takdirde hakemlik yapılmasını tavsiye etmiştir.

Fahrettin Altay 12 Ekim 1934’te Doğubayazıt’tan İran’a giriş yapmış, 18 Ekimde Tahran’a, 28 Ekim’de anlaşmazlık konusu olan sınır bölgesine varmıştır. Hazırlanan Türk heyetinin bulunduğu çadırların önüne Türk bayrağı çekmek isteyince, İranlı yetkililer izin vermemiştir. Bu durum karşısında *“ben de*

⁴¹ a.g.e., s. 449-462

⁴² a.g.e., s. 452-453

otomobilimin küçük flamasını çadırımın üstüne iliştirmekle iktifa ettim.” Demektedir. Afganlıların kampa Türk bayrağı çekmiş olması hoşuna gitmiştir.

Fahrettin Altay her iki ülke heyeti ile de görüşmüş ve heyetler belgelerini sunmuştur. Fakat belgelerin tercümesi ve eleştirilmesini yıllar alacağından, araziye görerek pratik bir çare bulmaya karar vermiştir. Bölgenin haritasının çıkarılmasını istemiştir. Kabil yolculuğu sırasında, Gazne’den geçerken etraftaki köylerin bazılarının isimlerinin Türkçe olması ilgisini çekmiştir. Kabil’de görüştüğü Afgan Kralı’nı arabuluculuğa razı etmiş, burada fil üzerinde gölde ördek avı deneyimini yaşamıştır.⁴³

İran heyeti ancak Şahın devreye girmesiyle arabuluculuğa razı olmuş, fakat arabuluculukla çözüm üretmeyince, hakemlik yapmaya karar vermiştir. Tartışmalı bölgede daha önce yapılmış, yer altı su kanallarının kaynaklarını ilgili ülkede bırakan bir sınır çizgisi oluşturmuştur. Bu arada İran Başbakanı’ndan Mustafa Kemal’e “Anatürk” soyadının verildiğini öğrenince, soyadında bir yanlışlık olduğunu söylemiştir. Sonra İran başbakanı yanlışlığın radyo sunucusunun yanlış okumasından kaynaklandığını, soyadının “Atatürk” olduğunu telefonla bildirmiştir. Mustafa Kemal’e tebrik telgrafı çekmiş, kendi soyadının da Altay olduğunu öğrenmiştir. Ankara, sınır ile ilgili hakemlik kararının Ankara’da sunulacağını bildirilmesini istemiştir.

Geri dönüş yolculuğunun Rusya üzerinden yapılması kararlaştırılmış, daha ucuz olacağı için teren biletleri Moskova elçiliği aracılığı ile alınmıştır. Altay bu görevden para da kazanmıştır. İki ülkenin ortaklaşa karşıladığı komisyon giderleri dışında üyelere günlük ücret de ödenmiştir. Altay’ın günlüğü Türk parası hesabıyla 100 liradır. Dört aylık ücreti emekli olduktan sonraki günlerini geçireceği İstanbul’daki evi almasını sağlamıştır. Fahrettin Altay bu nedenle olsa gerek ki anılarında;

“isteseydim bu işi bir iki yıl uzatır, evrakı tetkik ediyorum, inceleme yapıyorum, harita çizdiriyorum diye oyalayabilirdim ki! Buna gönlüm razı olmadı ve dört ay gibi kısa bir sürede meselenin halledilmesi yoluna gittim” demektedir.

⁴³ a.g.e., s. 461-469

Rusya'ya Buhara'nın Köşka istasyonundan giriş yapmış, vali ve komutanı ziyaretinde iyi ağırlandı ki Fahrettin Altay ağırlamayı şöyle anlatmaktadır;

“Salonda masanın üzeri en güzel yiyecek içeceklerle doldurulmuştu ve üç Rus kadın garson hizmet ediyordu. Arkadaşlarımda gözlerindeki uykulu hal kalmamıştı. Şerefe kadeh kaldırmalar ve ikramlar aldı yürüdü. Çok güzel bir Bolşevik ikramı gördükten sonra vagonumuza dönmüştük”

Daha sonra Moskova'ya geçerek Voroşilov'la görüşmüştür. Voroşilov, Altay soyadından rahatsız olduğu için Fahrettin Altay'ı biraz sert karşılamıştır. Voroşilov'a *“Gazi hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay Dağı'na beni benzetmek isteği ile bu ismi verdiğine kani oldum.”* Diyerek gerginliği yumuşattığını söylemektedir.

Moskova'dan sonra Berlin'e geçmiş, Alman Savaş Bakanı ile görüşmüştür. Bakan'ın, Fahrettin Altay'dan Kızıl Ordu hakkında bilgi almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ankara'ya dönüşünde İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı ile birlikte hakemlik raporuna son şeklini vermişler ve tarafların onayına sunmuşlardır.⁴⁴

5.11. Hatay Sorunu ve Atatürk

Atatürk'ün son yıllarında en çok uğraştığı konu Hatay sorunu olmuştur. 1937 ve 1938 askeri manevralar biraz da bu sorunla ilgilidir. Atatürk zaman zaman gerginlikler yaşamıştır. Fahrettin Altay bu gerginliklerin birine çağrıldığı Park Otelinde tanık olmuştur. Atatürk Fahrettin Altay'a *“Paşa biliyor musun ben Cumhurbaşkanlığına bırakıp Hatay'a çete reisi olacağım”* deyince Fahrettin Altay *“Efendim siz Türkiye'nin çete reisisiniz Hatay'ın çete reisi bir teğmen olur. Varsa böyle bir teğmen ver bana”* diye yanıtladığını söylemektedir. Ankara ile yaptığı bir dizi telefon görüşmesinin Atatürk'ü gerdiğini sonradan anlamıştır.

Hatay sorunu ile ilgili olarak değerlendirilen 1937'de iki 1938'de de bir askeri manevra yapılmıştır. Mustafa Kemal bu manevraların ilk ikisine katılmıştır. En büyük manevra Fahrettin Altay'ın yönettiği birinci manevradır. Mustafa Kemal ve başbakan başta olmak üzere çok sayıda üst düzen yönetici, komşu ülkelerden

⁴⁴ a.g.e., s. 477-478

Genelkurmay başkanları ve askeri temsilciler de katılmıştır. Manevralar çok başarılı bulunmuş, Mustafa Kemal Fahrettin Altay'a bir saat hediye etmiştir.

İzzettin Çalışlar'ın yönettiği manevra da başarılı bulunmuş, fakat Mehmet Kazım Orbay'ın yönettiği manevrayı Fevzi Çakmak ağır şekilde eleştirmiştir. Fahrettin Altay, Fevzi Çakmak emekli olduğunda Kazım Orbay'ın emekli mareşale askeri tören düzenlememesini bu olaya bağlamaktadır.⁴⁵

5.12. Atatürk İnönü Ayrılığı

Atatürk ile İnönü arasında 1937'de ortaya çıkan gerginlik ve İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesi ile ilgili yakın tanıklardan biri de Fahrettin Altay olduğu için kısaca olaya değinmekte yarar vardır.

1937'de Akdeniz'de İtalya'nın gerçekleştirdiği korsanlık faaliyetleri nedeniyle, İsviçre'nin Nyon kentinde Türkiye'nin de katıldığı bir güvenlik toplantısı düzenlenmiş ve güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Toplantıda Türkiye'yi temsil eden Hariciye vekili Tevfik Rüştü Aras'a, Atatürk ve İnönü'nün farklı talimatlar vermesi bir yetki çatışmasına dönüşmüştür. Atatürk Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikası ve sözleşme süresi biten, İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası'nın devlet tarafından işletilemesi konusu gerginliği tırmandırmıştır. 17 Eylül Akşamı Çankaya'da Atatürk'ün sofrasında taraflar arasındaki gerginlik devam etmiş, Atatürk sofradan ayrılmıştır. 18 Eylül'de trenle İstanbul'a dönüş yolculuğu sırasında İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasına karar verilmiştir.⁴⁶ 19 Eylül'de İnönü Atatürk'ten ayrılarak Heybeliada'ya gitmiştir. İnönü – Atatürk ayrılığında taraflar arasında ilişkilerin tamamen kopmadığı, değişik biçimlerde ilişkilerin sürdürüldüğü görülmektedir.⁴⁷

Yeni bir devletin kurulmasının yarattığı siyasal sorunlar, ayrılmaz gibi gözüken ikilinin yollarını ayırmıştır. Atatürk İnönü ayrılığı öyle görünüyor ki Atatürk'ü de çok etkilemiştir. Ankara-İstanbul tren yolculuğunun üzerinden iki gün geçmesine rağmen Atatürk hala öfkelidir. Dolmabahçe'de II. Türk Tarih Kongresi

⁴⁵ a.g.e., s. 489-492

⁴⁶ İnönü, **Defterler I.** s. 245 ve 252 ; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1986, s. 30-34 ; Atay a.g.e., s. 572-575 ; Daha geniş bilgi için bkz. Soyak, a.g.e., s. 623-677

⁴⁷ Koçak, a.g.e., s. 54 ; Soyak, a.g.e., s. 714-715

devam ederken yanına çağırıldığı Fahrettin Altay, Atatürk'ün öfkesine tanık olmuştur. Atatürk *“İsmet ayrıldı”* deyince, Fahrettin Altay *“İsmet Paşa'yı siz hepimizden iyi bilir ve her şeyi iyi yaparsınız. İnşallah bunda da bir hayır vardır...”* sözleri ile karşılık vermiştir. Atatürk de *“hasta ... hasta...”* diye sözlerine devam etmiştir.⁴⁸ Arka taraftaki bir odaya geçtiklerinde Hasan Rıza Soyak İsmet İnönü'nün sağlık nedenleriyle çekildiği, Celal Bayar'ın vekaleten başbakan atandığına dair resmi yazıyı yazmıştır.⁴⁹ Daha sonra Atatürk ve beraberindekiler, Boğaz'da biraz gezinti yaptıktan sonra Sarıyer'deki bir balık lokantasına geçmiştir. Atatürk, İsmet Paşa ile ilgili kinayeli sözler söylemeye devam edince, Afet Hanım engellemeye çalışmış, başarılı olamamıştır. Atatürk'ün konuşması daha da sertleşince, Afet Hanım lokantayı kapıyı çarparak terk etmiştir.⁵⁰

5.13. Atatürk'ün Cenaze Töreni

Atatürk için yapılacak cenaze törenine Fahrettin Altay komutan, Cemil Cahit Toydemir de yardımcılığına tayin edilmiştir. Programa göre Cenaze İstanbul'dan Ankara'ya götürülecektir. Fahrettin Altay Ankara'ya, cenaze namazının nerede kılınacağını sormuş, akşama kadar yanıt alamayınca bir kez daha sorusunu tekrarlamıştır. Gelen karşılığa Başbakan Celal Bayar ve Hasan Rıza Soyak'ın oraya geleceğini, onlarla konuşması cevabını almıştır. Ankara'dan gelenlerle yapılan görüşmede Fahrettin Altay'a, cenaze namazı sırasında İstanbul ya da Ankara'da bazı dini olayların meydana gelmesinden endişe edildiği söylenince, Fahrettin Altay;

*“Bir şey olacağını sanmam, mutlaka namazın kılınması şarttır. Bu gelenek olmuş, dini bir vecibedir. Namaz kılınmazsa, bu millet elli sene sonra, yüz sene sonra mezardan çıkarır, namazını kılar. Onun için namaz kılınmayacaksa beni vazifemden affetmenizi rica ederim...”*demiş, Toydemir de Altay'ı desteklemiştir.⁵¹

Sonuçta namazın Dolmabahçe'de kılınmasına karar verilmiştir. Celal Bayar, Vakıflar Müdürü Şerafettin (Balkaya) Efendi'nin namazı kıldırmak için görevlendirilmesine karar vermiştir. Ertesi sabah törene katılanların üç saf halinde

⁴⁸ Kocatürk, a.g.e., s. 607; Altay (a.g.e., s. 498) bu kongrenin dil kongresi olduğu yanlışlığına düşmüştür.

⁴⁹ Altay, a.g.e., s. 495; Tuncay ve Diğerleri, a.g.e., s. 116-118; Soyak, a.g.e., s. 673

⁵⁰ Altay, a.g.e., s. 496-498

⁵¹ a.g.e., s. 497-498

dizildikleri Dolmabahçe’de cenaze namazı kılınmış, Atatürk’ün tabutu top arabasıyla Sirkeci’ye, Yavuz zırhlısı ile de İzmit’e, trenle Ankara’ya götürülmüştür. Ankara’daki törende Fahrettin Altay, Balkan ülkeleri ve İran’dan gelen askerlerle bizim askerlerimizin oluşturduğu tören birliğine komuta etmiştir.⁵²

5.14. İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Oldukça önemli olmasına rağmen Fahrettin Altay’ın anılarında tek satırla bile söz etmediği olay İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesidir. Asım gündüz’e göre Fahrettin Altay İnönü’yü cumhurbaşkanı yapan adamdır.⁵³ Buna rağmen suskunluğu oldukça dikkat çekicidir.

Atatürk’ün sağlığının gittikçe kötüleşmesi üzerine, yeni cumhurbaşkanının kim olacağı ile ilgili girişimler hızlanmıştır. İnönü’ye göre; Mustafa Kemal ile olan gerginliğinden yaralanmaya çalışarak kendisini engellemeye çalışanların başında, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya gelmektedir. Bunlar Atatürk’ten bir vasiyet koparmaya çalıştıkları gibi sahte bir vasiyet yaratma girişiminde bile bulunmuşlardır.⁵⁴ Hasan Rıza Soyak; Atatürk’ün vasiyetinin yazıldığı gün söz Cumhurbaşkanlığı meselesine gelmiş, Atatürk yetkinin meclise ait olduğunu, İsmet’in durumunun pek sağlam gözükmediğini, Fevzi Çakmak’ın daha uygun bir aday olacağı görüşünü söylediğini belirtmektedir. Bu sözleri Başbakan’a aktardığını, fakat Celal Bayar’ın daha sonra defalarca Atatürk ile görüşmesine rağmen, Atatürk’ün bu konuda tek söz etmediğini belirtmektedir.⁵⁵

Öte yandan ordunun yeni cumhurbaşkanının kim olacağı konusuna kayıtsız kalmadığı gibi İsmet İnönü’yü desteklediği bilinmektedir. Bu nedenle İsmet İnönü’ye göre Fevzi Çakmak, başlangıçta Cumhurbaşkanlığına heveslenmiş, sonra geri çekilmiştir.⁵⁶ Şüphesiz Fevzi Çakmak’ın tavır değiştirmesinde ordunun yaklaşımı etkili olmuştur. Ordunun ilk önemli girişimi Genelkurmay ikinci Başkanı Asım Gündüz’ün belirttiği Genelkurmay’daki toplantıdır. Toplantı sonucu alınan karar “*Yeni Cumhurbaşkanının TBMM tarafından seçilmesi ve ordunun bu seçimden*

⁵² a.g.e., s. 498-499 ; Lewis, a.g.e., s. 288; *Milliyet*, 10.11.1963

⁵³ Gündüz, a.g.e., s. 223

⁵⁴ İnönü, *Defterler I*, s. 254

⁵⁵ Soyak, a.g.e., s. 717-719

⁵⁶ İnönü, *Defterler I* s. 254

*uzak durması gerektiği biçiminde olmuştur”.*⁵⁷

Asım Gündüz Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın yanında bu kararı Celal Bayar’a bildirmiştir. Bayar, Fevzi Çakmak’a meclisin kendisinin cumhurbaşkanı seçilmesini istediğini, cumhurbaşkanlığını kabul etmesini bildirince, Fevzi Çakmak reddetmiştir. Bu toplantıdan iki gün sonra, 1. Ordu Komutanı Fahrettin Altay Genel Kurmay Başkanlığına gelmiş ve Asım Gündüz ile cumhurbaşkanlığı konusunda bir görüşme yapmıştır. Asım Gündüz, Altay’a toplantı ve sonucundaki gelişmelerden söz edince Altay itiraz etmiştir. Altay; 1. Orduda Kolordu ve Tümen komutanları ile toplantı yaptıklarını ve İnönü üzerinde karara vardıklarını açıklamıştır. Altay gerekçesini yaşanan karışık dönem itibariyle tanınmış ve güçlü bir kişinin Cumhurbaşkanı olmasının doğru olacağı düşüncesine dayandırmıştır. Gelişmeleri öğrenen Bayar ve Çakmak da İnönü’nün seçilmesini kabul etmişlerdir.⁵⁸ Fahrettin Altay 11 Kasım 1938’deki Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili meclis genel kuruluna Fevzi Çakmak ile birlikte izleyici olarak katılmıştır.

Fahrettin Altay İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçimlerine gerekçe yapmak için olsa gerek anılarında 24 Haziran’daki bir yemekli toplantıda Atatürk’ün İsmet Paşa’yı övdüğünü ve; *“Çocuklar ben ölürsem İsmet’in etrafında toplanmalısınız haa... Fevzi Paşa’nın ancak reyinden istifade edersiniz...”* dediğini aktarmaktadır.⁵⁹

Fahrettin Altay’ın bilinen bu tutumundan dolayı, ülkenin sivilleşmesi ile ilgili önemli bir fırsatın kaçmasına neden olduğu eleştirisi dile getirilmiştir. Fakat İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmeyi başarabilmesinde bir adres aranacaksa, o adres bizzat İnönü’nün kendisidir. Mustafa Kemal ile yollarının ayrılmasına rağmen, muhaliflerine karşı ordu, meclis ve CHP’de etkinliğini korumayı başarmıştır. CHP grubunda oylamanın gizli yapılmasına ve parti adayının açıklanmamasına rağmen, bir üye dışında, tüm grubun oyuyla aday gösterilmesi İnönü’nün etkinliğinin önemli bir kanıtıdır.

Fahrettin Altay 1945’te savaş sonrasında izlenen politikalar konusunda İnönü ile ciddi bir kriz yaşamıştır. İnönü’yü ziyaretinde; savaşın bitmesine rağmen

⁵⁷ , a.g.e., s. 216-217 ; Koçak, a.g.e., s. 55

⁵⁸ a.g.e., s. 218 ; Koçak, a.g.e., s. 56; İnönü, *Defterler I.* s. 254-255

⁵⁹ Altay, a.g.e., s. 416

askeri harcamalara devam edilmesinin yanlış olduğu, İngilizlerden hurda uçak ve tank alınmasının anlamlı olamadığı, Anadolu’da jandarma eziyetine son verilmesinin gerektiğini söyleyince kavga çıkmış, Fahrettin Altay veda ziyareti yapmadan İstanbul’a dönmüştür. Baskın Sokullu Fahrettin Paşa’nın emekli edilmesinde yaş haddini İnönü’nün bir gerekçe olarak kullandığını belirtmektedir.⁶⁰ Asım Gündüz de aynı düşüncüyü anılarında vurgulamıştır.

---

⁶⁰ Fahrettin Altay’ın torunu Baskın Sokullu’nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

ALTINCI BÖLÜM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE FAHRETTİN ALTAY

6.1. İslam Dini ve Fahrettin Altay

Fahrettin Altay'ın dini inanç ve gelenek yönünün güçlü olduğu, ama katı olmadığı görülmektedir. 1904 yılında bir göreve giderken karşılaştığı Şamlı bir kurmay yüzbaşının Fahrettin Altay'ın ispiro ocağında pişirttiği kahve içme teklifini, ispirotadaki alkol nedeniyle haram diye reddetmesi karşısında çok şaşırmıştır.¹ Anılarında içki konusunda içmediği vurgusunu birkaç yapmasına karşı, Nalan Seçkin'in tanıklığı, Atatürk'ün sofraları, Buhara'nın Köşka kendindeki ziyafet gibi olaylar bu konuda katı olmadığını göstermektedir.² Dini bilgilerine çok güvendiği, bu konuda kendisini iyi yetiştirdiği de anlaşılmaktadır. 90 yaşını geçtiği halde, hanımının cenaze töreninde dua okuyan imama, duayı yanlış okuduğunu söyleyerek müdahale edecek kadar bilgisine güvenmektedir.³ Kuran'ı kaynak göstererek bazı çevrelerin yapmaya çalıştığı gibi yaşamın akıl dışı kurallara bağlanması karşısında duyarsız değildir. Fahrettin Altay bu çevrelere cevap verirken aynı kaynakları kullanmaya çalışmıştır.

Fahrettin Altay'ın dine karşı yaklaşımı ile ilgili referans alınabilecek en önemli kaynak, 1959'da yayınladığı İslam Dini adlı bir kitaptır. Bu yayını oldukça şaşırtıcıdır. Bu ülkenin kurucularından birinin yıllar sonra din bilginliğine soyunması açıklanması zor bir durumdur. Bu çabasını 1920'li ya da 1930'lu yıllarda yapması anlaşılır bir çalışma olurdu. Zira ülkenin en hızlı değişim geçirdiği yıllar bu yıllardır. Medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medeni kanun, kılık-kıyafette düzenlemeler, Müslüman alfabesi diye algılanan geçmişle en güçlü bağlardan birini oluşturan yazının değiştirilmesi, daha da önemlisi ezanın Türkçe okuması gibi inkılapları düşündüğümüzde Fahrettin Altay'ın bu kitapçığının bu yıllarda yayınlanması bizi şaşırtmazdı.

Eserin 1959 yılında yayınlanmış olması, Demokrat Parti'nin icraatlarına

¹ Altay, **a.g.e.**, s. 25

² Seçkin, **a.g.e.**, s. 39 ; Altay, **a.g.e.**, s. 478

³ Feridun Falay ile yapılan görüşme

duyulan tepki ve tartışmalar ile açıklanabilir. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, ezanın Arapça okunması yasaklayan maddeyi ceza yasasından çıkarmış, radyodan dini program yayınlama yasağını kaldırmış, camilerdeki din görevlilerine maaş bağlanmış, Kur’ân kursları daha yaygın hâle getirilirmiş, yüzlerce imam hatip okulu, onlarca İslam enstitüsü ve ilahiyat fakültesi açılmıştır. 1933’te tamamen müfredattan çıkarılan din eğitimi konusunun, 1943’ten sonra tekrar tartışılmaya başlanması, 1949’da ilkokullarda, 1956’da da ortaokullarda din eğitiminin müfredata alınmıştır. Sebilürreşad dergisi 279 ve 280. sayılarını tamamen Kuranın Latin harfleri ile yazılamayacağı konusuna ayırmış, 280. 282. sayısında Malatya Lisesi’ne mescit açılmasına izin veren valiyi tebrik etmiştir.⁴ Bu gelişmelerin Fahrettin Altay’da yarattığı etkinin, eserin yazılmansa yol açtığı söylenebilir.

Fahrettin Altay’ın 40 sayfalık bu eserinde; “*yeni nesil aydın gençlerimizden bazıları din işlerine dair içlerinde bir boşluk duyduklarını söylüyorlar... onları mümkün mertebe bu zorluklardan kurtarmak ve anlayamadıkları noktalara akıllarını erdirmek çarelerini göstermek*”⁵ gerekçesinden yola çıktığını söylemekte ise de çalışmasında bir din açıklayıcısı olmanın ötesine geçerek, bir din yorumcusu gibi davranmış, hatta birçok geleneksel anlayışın yanlışlığını ileri sürmüş ve yeni öneriler ortaya atmıştır. Kaynak olarak sadece Kuran’ı kullanmıştır.

Fahrettin Altay “Allah” sözcüğünün anlamını hiçbir sözcüğün veremeyeceği düşüncesindedir. Yaradılış konusunda esas olanın bir yaratıcının kabulü olduğu, yaradılış şeklinin önemsiz olduğunu, yaratılıştan sonra değişim geçirerek insana dönüştüğünden yola çıkarak evrim teorisiyle yaratılış inancını uzlaştırmaya çalışmıştır.⁶ Bütün dinlerin düzen ve refah için olduğunu, ayrılığın şekilden ibaret olduğunu ve zaman içinde ortaya çıktığını belirtmenin dışında, Hz. Muhammed’i insan, vahyinin ise ilham olduğu görüşünü savunmuştur.⁷ Kura’nın herkesin anlaması için ulusal dillere sözcük, sözcük çevrilmesi ve Arapçasının da beraber yazılmasının doğru olacağını, zamana bağlı olarak yorumların değişebileceğini, herkesin

⁴ Sebilürreşad, Yıl 1959, Sayı, 277,278,279,280,

⁵ Fahrettin Altay, *İslam Dini ‘Aydın Gençler İçin’*, Ölçülü yayınevi, (Yayın yeri yok) 1959 s. 3

⁶ y.a.g.e., s. 5

⁷ a.g.e., s. 6-9 ve 16-17

yorumunda özgür olması gerektiğini belirtmiştir.⁸

Fahrettin Altay, İslam Dini'nin bir şiddet dini olmadığını, şiddeti ancak saldırıya karşı koyma amacıyla meşru saydığını dile getirmiş, Arap Yarımadası dışındaki ülkelerin Hz. Muhammet döneminde fethedilmesine çalışılmamasını buna kanıt olarak ileri sürmüştür.⁹ Daha radikal bir yaklaşımla; Berat ve Kadir gecelerinin dışındakilerin uydurma olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰ Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin bile *"bu hurafelerden kendisini kurtaramadığını"* belirtmiştir. Dinde biçimselliğin önem kazanmasının *"müsamahayı azaltarak yavaş yavaş taassup denilen dar çemberi ve bu da kara kuvveti meydana getirmiştir."* demektir.¹¹

Fahrettin Altay, dinin güzel ahlakın temeli olmasından yola çıkarak toplum için gerekli olduğunu, ancak zamana bağlı olarak dinde yenileşmenin zorunlu olduğunu, din bilginlerine de ahlak esaslarını din yoluyla izah etmelerini öğütlemiştir.¹² İnsanların koyun, yönetenlerin çoban olarak görülmesi anlayışının İslamiyet'e aykırı olduğunu, bu anlayışın demokrasinin gelişmesini engellediğini, Atatürk'ün laiklik ilkesi ile bu anlayışın kırıldığını belirtmektedir.¹³ İbadetin ve abdestin zorunlu olduğunu belirtmekle beraber bir hayli esnetilmesinden yanadır. Zorunlu durumlarda günde en az bir namazın yeterli olacağını, sıkışık zamanlarda kıbleye dönük ve baş yerde iken sadece Allah demenin yeterli olacağını, Cuma namazının toplu olarak kılınması gerektiğini söylemektedir.¹⁴

Fahrettin Altay'ın dinde reform adı altındaki görüşlerinin en radikal olanları namaz ritüelleri ve camilerin düzenlenmesi ile ilgilidir. Namazın ayakkabı ile kılınabileceğini¹⁵, pantolonun oturmayı zorlaştırmasından dolayı camilerin dekorunun değiştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve eserinde bir de kroki çizmiştir. Fahrettin Altay'a göre dekor kiliselerdeki dekoru andırır. Bir farkla sıralar arasında

⁸ a.g.e., s. 11-12

⁹ a.g.e., s. 14-15

¹⁰ a.g.e., s. 17

¹¹ a.g.e., s. 18

¹² a.g.e., s. 19

¹³ a.g.e., s. 20-21

¹⁴ a.g.e., s. 27-34

¹⁵ a.g.e., s. 35

secde için ayrılmış bir boşluk vardır.¹⁶

Ülkeler arasındaki saat farkları, ay takviminden kaynaklanan sorunlar konusunda Fahrettin Altay'ın önerisi Hicri takvimdeki ay adlarının miladi takvime verilmesi ve oruç ayının düzenli bir döngüye kavuşturulmasıdır. En uygun oruç ayının Aralık olduğunu düşünmektedir. Zekat konusunda ise “*Allah yolunda bir vergi demek olan milli savunma vergisi zekat yerine geçebilir.*” demektedir. Hac ibadeti için önerisi “*servetlerinin buna müsait olduğunu hükümete ispat ederek müsaade alması usulü ittihaz edilmelidir.*” Demektedir. Hac için kesilen kurbanların kurulacak bir tesiste işlenmesi ve insanlara yarar hale getirilmesi, ya da her hacının kurbanını ülkesinde keserek insanlara dağıtmasını önermektedir.¹⁷

İslam Dini adlı kitabı sayfalarına taşıyan kişilerden biri Tercüman Gazetesi köşe yazarlarından Kadirca Kaflı'dır. Kaflı 1 Ekim 1959 tarihli köşke yazısında kitabı değerli bir eser olarak tanıtır. Kaflı, eserin özellikle namaz, camilerin yeni düzeni, ramazan ayının sabitlenmesi ve kurban etlerinin değerlendirilmesi ile ilgili bölümlerinden alıntılar yaparak tanıttıktan sonra, “*Kitabın bazı kısımları bazı zihinleri karıştırabilir, fakat çok kısmı aydınlatıcıdır.*” Sözleri ile yazısına son vermiştir.¹⁸ Kaflı'nın yazısı tepki çekmekte gecikmemiş, Sebilürreşad dergisinde Mehmet Emre, Altay'ın kitabına Kaflının alıntılarında yola çıkarak yanıt vermiştir. Emre, Altay'ın eserini “*ilim değerden uzak ve dini esasiyeti zedeleyici*” olarak değerlendirmiş, herkes kendi işine baksın eleştirisinde bulunmuştur.¹⁹

13 Ekim 1959'da ise Kaflı, aldığı yoğun eleştirilerden dolayı, ağız değiştirmiş, eserde ileri sürülen görüşleri bu kez katıldığım ve katılmadığım diye sıralamıştır. Kaflı genel anlayışa uygun olan görüşleri katıldıklarım diye sıralarken, tartışma yaratan, namazın şekli ve sayısı, camilerin yeni düzeni, oruç ayının belirlenmesi, haç kurbanlarının değerlendirilmesi gibi konulardaki görüşlere katılmadığımı belirtmiştir.²⁰

26 Ekim 1959 tarihli yazısında ise Kaflı; tamamen ağız değiştirmiş

¹⁶ a.g.e., s. 35-36

¹⁷ a.g.e., s. 37-40

¹⁸ Kadirca Kaflı, “Bir Orgeneral ve İslam Dini”, **Tercüman**, 1 Ekim 1959

¹⁹ Mehmet Emre, “Keyfe Göre Din Olmaz” **Sebilürreşad**, Cilt:XII, Sayı: 295, s. 327

²⁰ Kadirca Kaflı, “Orgeneralin Kitabı” **Tercüman**, 13 Ekim 1959

görünüyor. Bu kez yazısını sadece ayakkabılı cenaze namazı kılınır mı? Konusuna indirgemiş, kesinlikle karşı olduğunu vurgulamıştır.²¹

27 Aralık 1959 tarihli yazısında ise Kafli; yazısını İslam dergisine övgülere ayırmıştır. Altay'ın kitabına yapılan eleştirilere bu derginin de katıldığı düşünülürse Kafli'nin hala 1 Ekim 1959 tarihli yazısındaki hatasını toparlamak gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır. Dergiyi ve içeriğini tanıttıktan sonra okuyucuları abone olmaya çağırmıştır.²²

Kitabın yarattığı rahatsızlık anlaşılan gazete ve dergi sütunlarının dışına taşmış, paşaya telefon edilerek ve mektup yazılarak hakaretlere vardırılmıştır. Eser "İslam cemaati arasına nifak sokmak ve Müslümanları birbirinden soğutmak" maksadı ile yazılan bir eser olarak değerlendirilmiştir.²³ Derginin en sert yazısı 297. Sayısında yayınlanmıştır. Fahrettin Altay "bazı sapık kimseler" grubuna dahil edilmiştir.²⁴ Bunların dışında Raif Ogan, çıkarttığı Hakkaniyet dergisi 190. Sayısında Orgeneral Altay'a 'dinsiz general' diye cevap verirken İslam dergisi de 'eğer kiliseye değilse, sayın general ya nereye?' Diyerek cevap vermiştir.²⁵

6.2. Siyasi Sorunlar ve Fahrettin Altay

Bir asker ailesinin oğlu olarak dünyaya gelen Fahrettin Altay, çağının aydın gençleri, özellikle genç subayları arasında hızla yayılan ülkeyi kurtarma heyecanı, bu amaçla yapılan örgütlenmeler ve politik tartışmaların dışında kalmıştır. İdeolojilerin birbiriyle amansız savaş verdiği, yıkılmaz kabul edilen kurum ve değerlerin yerle bir olduğu bir çağda doğmuş, büyümüş, yaşamaya devam etmiştir. Ama bunlar yaşanırken o sanki başka bir dünyadaymış gibidir. Tutunduğu en önemli dal mesleğidir. Fakat gerek Osmanlının son döneminde, gerekse yeni Türk devleti oluşturulurken siyasi perspektif yoksunluğu, O'nu hep izleyici konumunda bırakmıştır. Bu durum bir kişilik özelliğidir. Yaşamındaki daha sonraki olaylarda da görüleceği gibi ihtiraslı, risk almaktan hoşlanan atak bir kişiliği sahip değildir. Azınlık sorunları, feodal düzen, eğitim, kadın sorunu, dil ve eğitim sorunları daha bir

²¹ Kadircan Kafli, "Ayakkabı ile Namaz Kılınır mı?" **Tercüman**, 26 Ekim 1959

²² Kadircan Kafli, "İslam Dergisi" **Tercüman**, 27 Aralık 1959

²³ Yusuf Ziya Çağlı, "Yeni Bir Reformcu Daha", **Sebilürreşad** Cilt:XII, Sayı 296 , s. 341-342

²⁴ "Müslümanlıkta Beş Vakit Namaz" **Sebilürreşad**, Cilt:XII, Sayı 296, s. 341-349

²⁵ Hasan Hüseyin Ceylan, **Din-Devlet İlişkileri**, 2. Baskı, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 145-146

yığın tartışma konusu Fahrettin Altay'ın çok uzağındadır. Gençlik döneminin koşulları içinde düşünülürse oldukça silik kalmıştır. İttihatçılarla doğrudan bir bağı yoktur. İktidar ve muhalefetin ortasında bir yerde durmaya çalışmıştır. Hafız Hakkı ve Enver Bey'lerle sınıf arkadaşı olduğu halde onlarla ilişkisi açısından anılarında sadece aldığı birer mektuptan söz etmektedir.²⁶

O yılları değerlendirirken; *“Siyasi konuşmalar yapmaktan çekinirdik. Fakat memleket gençleri arasında Sultan Hamit'in siyaseti konuşuluyor ve ağır şekilde tenkit ediliyordu...”*²⁷ Demektedir. O tenkit edenlerden olmadığı gibi tenkit edenlerin karşısında da olmamıştır. Bütün güçlerin İttihat Terakki'nin eline geçtiği dönemde dahi uzak durmayı tercih etmiştir. Yakınlık ve sempati duyduğu başka bir siyasi ve örgütsel hareket de yoktur. O bir ihtilal adamı değil statüko adamıdır. Yaşamı boyunca bu çizgisini korumuştur.

Fahrettin Altay siyasi polemiklerin dışında kalma konusunda alabildiğine dikkatli bir yaşam sürmüştür. Yayınlanan hiçbir anıda Fahrettin Altay'la yaşanan polemige rastlanmamaktadır. Anılarını çok geç yayınlamasını da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Askeri deneyimleri yansıtan anıları, diğerlerine göre biraz daha canlıdır. Anılarını bu kadar geç yayınlaması, hatta yayınladığı sırada birçoğunun hayatta olmaması bile Fahrettin Altay'ın ketumluğunu etkilememiştir.

Fakat Fahrettin Altay ne kadar siyaset dışı kalmaya çalışsa da zaman zaman siyaset tarafından cezalandırılmıştır. Bitlis'e sürgün edilmesi, akranları kadar hızlı ilerleyememesi, Konya'dan sürgün edilmesi, Refet Paşa tarafından silah zoruyla Ankara'ya götürülmesi bu cezaların örnekleridir.

Fahrettin Altay'ın İttihatçı gelenek ve anlayışın dışında kalan yapısı, anılarında yer verdiği bazı olaylardaki tutumunu anlaşılır hale getirmektedir. Bu yapı O'nu insanlara karşı daha insancıl olma noktasında yer almasını sağlamıştır. Diyarbakır'da görevli olduğu ve henüz askerlik yaşamının başlarında olduğu bir dönemde, Ermenilere barut sağlayan Midyat bölgesindeki atölyeleri yok etme görevini almasına rağmen, hayvan gübresinden güherçile yaptıklarını kabul eden

²⁶ Altay, a.g.e., s. 25

²⁷ a.g.e., s. 30

Yezidileri Ermenilerle işbirliği, yardım ve yataklıkla suçlayıp cezalandırmak yerine, onlarla ürettiği barutu orduya satmaları konusunda anlaşma yapmak gibi ilginç bir davranış göstermiştir.²⁸ Yine Dersim operasyonu sırasında Haydaranlı Aşireti'ne karşı şiddet uygulamak yerine güvenlerini kazanmayı ve güven vermeyi tercih etmiştir. İbrahim Paşa'nın mağrur tutumunu benimsememiştir. Operasyonun sonucunu değerlendirirken; *"İşte o zaman bozulan işler 28 yıl sonra (1938 Dersim İsyanı) buralarda tekrar bir tedip hareketi yapılması lüzumunu meydana getirmiş, toplanan eşkiya ile beraber Kamer Ağa da aksakalları ile İzmir hapisanelerinde ölmüştür."*²⁹ diyerek Mareşal İbrahim Paşa'nın bu tutumunun bir devlet politikasına dönüşmesini 1938 Dersim İsyanı'nın nedeni saymıştır.

Şüphesiz İbrahim Paşa gibi anlayışa sahip olanlar, Fahrettin Altay'ı biraz saf olmakla suçlamışlardır. Fahrettin Altay çağdaşı Nurettin Paşa, Mustafa Muğlalı, Deli Halit Paşa gibi komutanlardan da ayrılmaktadır. O iç sorunlara bir savaş hali durumu, suçlu arayışı ve suçluların mahkum edilmesi mantığı ile yaklaşmamıştır. II. Balkan Savaşı sırasında, Enver Paşa'nın idama mahkum ettirdiği askerleri o gittikten sonra affetmesi³⁰, Afyon'da yakalanan asker kaçaklarını idam etmemesi,³¹ Konya'daki isyan girişiminde yer alanlar tespit edildiği halde³² hemen darağaçlarını kurdurmamasını da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Fahrettin Altay'da bir kurtarıcı beklentisi çok güçlü gözükse de O'nun bu yaklaşımı, insandaki niteliklere verdiği önemden kaynaklanır. Siyasi yönü bu nedenle öne çıkamaz. Mahmut Şevket Paşa için söylediği *"Memleketi kurtarması muhtemel Mareşal"*³³ yaklaşımını Mersinli Cemal, Fevzi ve Mustafa Kemal için de söylemiştir. Kurtuluş arayışlarında toplum, partiler, örgütlü güçler hiç yer almaz. Akli başında çalışkan bir lider ve onun emirlerini dinlemeye hazır, kendisi gibi insanların yer aldığı askeri ve idari devlet aygıtı çözüm için yeterlidir.

Fahrettin Altay'ın etnik farklılıklara karşı yaklaşımı da siyaset dışılığının izlerini taşır. Anılarında bu yaklaşımın örneklerine rastlamaktayız. Bitlis'te attan

²⁸ a.g.e., s. 22

²⁹ a.g.e., s. 53

³⁰ Fahrettin Altay'ın torunu Baskın Sokullu'nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

³¹ a.g.e., s. 277

³² a.g.e., s. 216

³³ a.g.e., s. 75

düşme sonucu omzundan çıkan kolunu, ancak bir Ermeni çikıkçının yerine oturtmasını minnetle anması,³⁴ Filistin’de İngiliz hatlarından esir alınması için oluşturulan baskın müfrezesinin komutanlığına Ermeni Arşak’ı vermesi ve başarısından dolayı büyük sevinç duyması³⁵ gibi örnekler etnik farklılıkları bir tehlike olarak algılamadığını göstermektedir. 1930’lu yılların resmi anlayışında oldukça sık rastladığımız, sonraları yer yer uygulama örneklerini gördüğümüz etnik temizlik anlayışına Fahrettin Altay’da rastlanmaz.

Cumhuriyet döneminde siyasetin içinde daha fazla yer almıştır. İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesini sağladığı sıklıkla dile getirilen I. Ordu’ya bağlı Tümen ve Kolordu komutanları toplantısında İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığını desteklemesi, seçime izleyici olarak katılması, bu durumun en açık kanıtıdır.

Baskın Sokullu’nun “*Atatürk beyin, İnönü uygulamacı, Fahrettin Altay her şeyi yerli yerinde tutan güç*”³⁶ değerlendirmesi Fahrettin Altay’ı yaşamının büyük bölümünü anlatan en yalın değerlendirmedir.

Fahrettin Altay, Türkiye’nin en demokratik meclisi sayılabilecek I. TBMM’de bile herhangi bir grubun içinde anılmamıştır. Kısa süren 1923 milletvekilliğini saymazsak, emekli olduktan sonraki 1946-1950 arasında Burdur milletvekilliği olarak parlamento üyeliğini sürdürmüştür. 1950 seçimleri için aday belirleme çalışmaları yapılırken Cumhuriyet Gazetesi, Fahrettin Altay’ın İzmir yada Kastamonu’dan aday gösterileceğine haberinde yer vermiş,³⁷ 23 Nisan 1950’de listeler yayımlandığında ise Kastamonu’dan aday gösterildiği görülmektedir.³⁸ Kastamonu’da seçim çalışmaları oldukça sönük geçmiştir. Fahrettin Altay’la birlikte CHP’nin diğer adayı ve DP ile MP adayları da asker kökenlidir. Partiler seçmenin eski askerlere duyduğu güvenden yararlanmak istemişlerdir. Cumhuriyet Gazetesi, muhalefetin oylarının ikiye bölünecek olmasına rağmen CHP’nin durumunun pekiyi

³⁴ a.g.e., s. 33

³⁵ a.g.e., s. 132-133

³⁶ Fahrettin Altay’ın torunu Baskın Sokullu’nun sorularımıza verdiği sözlü ve yazılı yanıtlar.

³⁷ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1950

³⁸ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950

olmadığı yorumunu yapmıştır.³⁹ Seçimi DP'nin adayları kazanmıştır. 13 Mart 1953'de Fahrettin Altay'ın DP'ye geçtiği⁴⁰ haberi yer almışsa da 1954 seçimleri için hazırlanan DP'nin aday listelerinde Fahrettin Altay'ın adına rastlanamamıştır. Bu konuda gazetenin haberi dışında her hangi bir belgeye rastlanamamıştır. Haberin yer aldığı Milliyet Gazetesi'nin DP'yi desteklediği düşünülürse haberin asılsız olma ihtimalini de dikkate almak gerekir. Bu son bilgiden sonra Fahrettin Altay'ın adına hiçbir siyasi faaliyette rastlayamıyoruz.

6.3. Askerilik ve Fahrettin Altay

Fahrettin Altay'ın ait olduğunu hissettiği tek alan askerliktir. Bu mesleğin dışına çıkmayı da düşünmemiştir. Mesleğin dışına çıkmasını sağlayacak ilk fırsat, Dersim operasyonu sırasında karşısına çıkmıştır. 4. Ordu Komutanı Mareşal İbrahim Paşa Fahrettin Altay'a Dersim mutasarrıfı ve komutanlığı teklifinde bulunmuştur. Altay, teklifi reddetmiştir.

Teklifi reddetmesi, yüzyıllardır Osmanlı'nın egemen olamadığı bir bölgede çalışmanın zorluğundan kaynaklandığı düşünülebilir. Ama onun siyasi yönünün zayıf olması politik davranışların, manevraların adamı olmaması siyasi yetenek gerektiren bir işi kabul etmemesinin asıl nedenidir. Sözlerinin içtenlikli olduğuna inanmak gerekir.

1919-1920 yılı olayları dikkate alındığında, orduda tam bir bütünlüğün olamadığı görülür. Komutanlar bağımsız hareket edebilmektedir. Asıl askeri güç kendisini Kuvayi Milliye olarak adlandıran gruplardadır. Onların da kendi yasaları, işbirlikçileri, yöntemleri vardır. Bazı subay ve erler de bu sistemin içindedir. Bunun dışında kalmayı başaran çok az insan vardır. Fahrettin Altay da bunlardan biridir. Fahrettin Altay, statükocudur. Düzeni değiştirme, biçimlendirme gibi idealleri onda pek göremeyiz. O daha çok bir kural adamıdır. Ateşkes günlerinde bir çok asker kurtuluş adına, çeteler oluştururken direnme birlikleri kurulması yönünde çaba gösterirken Onu karargahının dışında pek göremeyiz. Bütünüyle ve açıktan ne Anadolu hareketinin yanında ne de karşısında olmuştur. Ali Fuat ve Refet Paşalar

³⁹ **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1950

⁴⁰ **Milliyet**, 13 Mart 1950

Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efelerle birlikte Ulusal hareketin liderliğine soyunurken Fahrettin Altay, Harbiye Nezareti ile ilişkilerini mecbur bırakılıncaya kadar sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı yenilgisi sırasında, çok sayıda asker sessizce mesleğin dışına çıkmayı başarırken Fahrettin Altay bunu yapmamıştır.

Askeri inisiyatife sahip olmak Fahrettin Altay için çok önemli olmuştur. Atak ve risk almayı seven bir yapısı olmadığı için yaşamında bu tür fırsatlar karşısına pek çıkmamıştır. Bu duyguyu ilk kez II. Balkan Savaşı sırasında yaşamıştır. Savaşa katılan Aşiret süvari alayının komutanlığını almak için bizzat girişimde bulunmuştur. Görevini başarıya gerçekleştirmesine rağmen bu tür görevlerin devamı gelmemiştir. Bunun nedeni yetenek ile ilgili değil, İttihat Terakki'yle ilişkiler ve bu örgütün politikasıyla örtüşen davranışlardan Fahrettin Altay'ın yoksun olmasıdır.

Fahrettin Altay İttihat ve Terakki'nin özellikle Enver Paşa'nın ordudaki atama ve terfilerde kendisine yakın olanları öne çıkarttığını anılarının birçok yerinde dile getirmiştir. Akranları ile kıyaslandığında meslekteki ilerlemesinin çok yavaş olduğu görülmektedir. Bu onun şüphesiz üzülmeye neden olmuştur. Sınıf arkadaşı Enver Paşa, general olmasının yanında askeriliğin tepe noktasındadır. 1917 itibariyle, Harp akademisinden kendisinden üç yıl sonra mezun olan Mustafa Kemal ordu komutanı, Ali Fuat Paşa ise kolordu komutanıdır ve Fahrettin Altay onun emrindedir. Yine kolordu komutanlığı yapmakta olan İsmet Paşa kendisinden dört yıl, Refet Paşa ise on yıl sonra akademiden mezun olmuşlardır. Meslekte geri kalmışlığı sonuçta Fahrettin Altay'ı harekete geçirmiştir. *“Bu kadar savaşımlardan sonra hala arkadaşlarım gibi kolordu komutanı olmadığım için üzülmeye Enver Paşa'ya bir telgraf çektim. Verdiği cevapta hizmetlerimi takdir ediyor ve yakında kolorduya çıkarılacağımı bildiriyordu.”*⁴¹ Demektedir. En hızlı ilerlemesi Kurtuluş Savaşı'nda olmuş, Sakarya Savaşı sonrasında Mirliya, Büyük Taarruz sonrasında da Tümgeneral rütbeleri ile ödüllendirilmiştir.

Fahrettin Altay anılarında ısrarla ordunun siyasete karışmasına karşı olduğunu vurgulamaktadır. Hamdi Gürler bu tavrın, Refet Paşa'nın Fahrettin Altay'ı zorla denebilecek bir yöntemle, Ankara'ya götürmesinin sonucu olduğu görüşünü

---

⁴¹ a.g.e., s. 152

ileri sürmektedir.⁴² Bu görüşe katılmak mümkün olmadığı gibi Fahrettin Altay'ın orduyu, bütünüyle siyaset dışı tutma kararlılığında olduğunu iddia etmek de doğru değildir.

Fahrettin Altay kendisi ile en çok övüldüğü alan askerlik yeteneği ile ilgilidir. Fırsat çıktıkça bu yeteneğine anılarında da dikkat çekmiştir. Bunlardan en ilginç olanlardan biri Sovyet Mareşali Budyonni ile aralarında geçen diyalogdur. Mareşal Budyonni'yi sınamak amacıyla, manevralar sırasında o an otomobilde buldukları yeri, harita üzerinde göstermesini istemiş, Mareşal doğru yeri gösterince *“anladım ki bu kişi söylendiği gibi öyle cahil bir adam değildir.”* Demektedir.⁴³ Benzer diyalogları Fahrettin Altay; Afgan Kralı ile Sakarya Savaşı, İngiltere Kralı ile Çanakkale Cephesi, İran Şahı için düzenlenen tatbikatlar konusunda da yaptığına anılarında yer vermiştir.

Fahrettin Altay'ın entelektüel yönünün oldukça zayıf olduğu görülmektedir. *“Kaba bir Anadolu”* sayılması uzun yıllar Anadolu'da çalışmış olmaktan çok bu zayıf yönü ile ilgili olsa gerektir. Sovyet askeri manevraları ile ilgili anılarında aktardığı bir durum oldukça ilginçtir. *“Rusların din ve milliyet mevhumlarına önem vermemelerinden dolayı ordunun manevi gücünün ve heyecanının nasıl olacağını”* merak edip de bir cevap aramaya çalışınca, aklına Kiev'deki askeri geçitte Voroşilov'un, önünden geçen her birliğin kahramanlığını haykırırken birliklerden aynı karşılığı almış olması gelir. Rus ordusunun manevi kuvvetinin kaynağını Fahrettin Altay bu övgülere bağlamaktadır. Tatbikatlar sonrası verilen davette Türk heyetinden her bir kişinin isminin ve kahramanlıklarının anlatılması ve şereflerine kadeh kaldırılmasından kendisi de çok etkilenmiştir.

6.4. Mustafa Kemal ve Fahrettin Altay

Mustafa Kemal ve Fahrettin Altay arasındaki ilişkinin gelişimi, Kurtuluş Savaşı'nın geçirdiği aşamalar dikkate alınmadan değerlendirildiği takdirde, çok ciddi hatalar ortaya çıkabilir. Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyen kadroya baktığımızda çoğunluğun bir şekilde İttihatçı ve çetecilik geleneğinden gelen insanlardan oluştuğu

⁴² Hamdi Gürler, *Paşaların Gözüyle Milli Mücadele*, 1. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara Mayıs 2007, s. 280-281

⁴³ Altay *a.g.e.*, s. 449

görülmektedir. Çerkez Ethem'in tasfiyesine kadar geçen sürede ne Mustafa Kemal'in ne de TBMM'nin durumu çok sağlam gözükmemektedir. Mustafa Kemal Refet ve Ali Fuat Paşalar gibi inisiyatif kullanabilen daha atak kişilerden yararlanmayı daha uygun bulmuştur. Hareketin devamı ancak risk alabilecek cesur insanların çalışmalarına bağlı görülmüştür.

Mustafa Kemal açısından Fahrettin Altay bu dönemde ön plana çıkarılması gereken bir kişi gibi gözükmemektedir. Konya'daki mücadele işlerinin yolunda gitmemesi, Fahrettin Altay'ın İstanbul ile ilişkileri, Sivas komutanlar toplantısına katılmaması, nihayetinde Fevzi Paşa'nın telgrafı sonrasında Ankara'ya karşı açık bir cephe alması, Mustafa Kemal için Fahrettin Altay'ı değerlendirirken yeteri kadar veri oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Fahrettin Altay'ın konumunun farkında olduğunu Sivas komutanlar toplantısının başında belirtmiş, 8 Aralık 1919'da gönderdiği uzun bir mektupta rahatlatmaya çalışmıştır. Hareketin güçlenerek kendi hukukunu uygulayabilecek bir hale gelmesiyle Fahrettin Altay'ın muhalefetinin kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünmüştür.

Fahrettin Altay'ın 3. Ordu'ya atandıktan sonra üç aylık rapor almasının hemen arkasından Mustafa Kemal, 3. Orduya Refet Bey'in atanmasını sağlamıştır. Fahrettin Altay nezaret emrine alınmıştır. Daha sonra Fahrettin Altay'ın 12. Kolordu Komutanlığına atanmasında da kesinlikle Mustafa Kemal'in katkısı yoktur. Tam terinse bu göreve Refet Bey'in atanması için oldukça ısrarcı olmuştur. Ancak, aynı göreve Nurettin Paşa'nın atanması söz konusu olunca Mustafa Kemal Fahrettin Altay'ı savunmuştur.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesini tamamlayıp, savaşlar dönemine geçilmesi ile Fahrettin Altay önem kazanmıştır. Piyade sınıfından olmasına rağmen, büyük çoğunluğu çetecilik gelenekleri içinde pişmiş bir kolordunun başına Fahrettin Altay'ın getirilmesi, O'nun hukuk ve siyasi otoriteye bağlılığından kuşku duyulmadığı içindir.

Fahrettin Altay'a gelince anılarında Mustafa Kemal'le ilk kez karşılaştığı

Çanakkale günlerinden başlayarak yüceltmekte⁴⁴, izleyicisi olduğu düşüncesini pekiştirmeye çalışmaktadır. Sık sık Enver Paşa'dan söz ederek⁴⁵ Mustafa Kemal'in liderliğini kabul etmekle doğru bir seçim yaptığını gösterme çabasına girmiştir. Mustafa Kemal'in Fahrettin Altay'ı 11 gün Çankaya köşkünde ağırlaması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Mustafa Kemal bu ağırlamayı Fahrettin Altay'ın arkadaşlığını istediği için yapmış olmaktan çok onunun başında olduğu askeri gücü kontrol etmek istemesi ile ilgilidir. Fahrettin Altay'ın karşısına geçmeyeceğine inandığını söyleyebiliriz. Fakat bir gerçek var ki, Fahrettin Altay, 1920'de Ankara'ya adeta tutuklu olarak götürüldüğü andan itibaren Mustafa Kemal'in emrine girmiştir. Hiçbir zaman da O'nun karşısına geçme girişimi olmayacaktır. O'nun çizdiği sınırların dışına çıkmayacak sadece bir asker bürokrat kimliği taşıyacaktır. Falih Rıfkı Atay'ın İnönü için söylediği *“Atatürk onu arayıp bulmasaydı normal meslek hayatı içinde ne olacaksa onu olup ömrünü öyle tamamlayacağına hükmetmek doğru olur.”*⁴⁶ sözleri aslında daha fazlası ile Fahrettin Altay'ı anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Fahrettin Altay'ın bu yönünden Cumhuriyet döneminde de yararlanmasını bilmiştir. Önce 2. Sonra 1. Ordunun başında uzun yıllar görev yapmış olmasını ordunun denetim altında tutulması ve rejiminin dayanağı olarak görülmesi politikasının bir sonucudur.

SONUÇ

Bir asker babanın oğlu olan Fahrettin Altay 1902'de başladığı askerlik yaşamında, II. Balkan I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında yer almıştır. Onun Asker olarak adını tarihe yazılmasında en önemli başarısı Süvari Kolordusu'nun komutanı olarak Büyük Taarruz'da gösterdiği başarıdır. Cumhuriyet döneminde ise 31 Ekim 1924'ten 22 Kasım 1933'e kadar sürdürdüğü 2. Ordu Komutanlığından 1. Ordu Komutanlığına atanmış, 17 Aralık 1943'te atandığı Yüksek Askeri Şura üyeliğine kadar bu görevi sürdürmüştür. 14 Temmuz 1945'te yaş haddinden emekli

⁴⁴ a.g.e., s. 113,118-119,173

⁴⁵ a.g.e., s. 25, 76 ve 61

⁴⁶ Atay, a.g.e., s. 570

olmuştur.⁴⁷1946-1950 arası Burdur milletvekilliğinin ardından 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması ile siyasi yaşamdan çekilmiştir.⁴⁸ 16 Mart 1954'te Demokrat Parti'ye katılmışsa⁴⁹ da bu birliktelik uzun sürmemiştir.

Derdini anlatabilecek kadar Fransızca ve biraz da Almanca bilen⁵⁰ Fahrettin Altay; “*İstiklal Harbimizde Süvari kolordusunun harekati*”, “*İslam Dini*”, “*1917 Kudüs Muharebesi, Üçüncü Gazze ve Kudüs Savaşları Hatıraları*”, “*Dindar Atatürk*” eserlerini yayınlamıştır.⁵¹

Fahrettin Altay, en çok övüldüğü ve anılarında da en canlı anlatımların yer aldığı Süvari Kolordusu Komutanlığı günlerine ait deneyimlerini anlattığı eseri Avrupa'da askeri çevrelerin en çok değer verdiği eser olup, bazı Batı dillerine çevrilmiştir. Bu sayede Fahrettin Altay Avrupa askeri çevrelerinde tanınan bir isim olmuştur.⁵² Yurt dışına yaptığı ziyaretlerde Fahrettin Altay'ın bu alandaki deneyimi geniş bir şekilde ilgi görmüştür.

Fahrettin Altay'ın anıları önce Hayat Tarih Mecmuası'nda tefrika edilmiş, 1970'te Gazeteci Taylan Sorgun'un katkılarıyla “*10 Yıl Savaş ve Sonrası*” adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. Ayrıca Taylan Sorgun bu eseri “*İmparatorluktan Cumhuriyet'e*” adıyla yayınlamıştır. Kitap'ın Taylan Sorgun'a değil de Fahrettin Altay'a ait olduğu, ancak iç kapağa bakınca anlaşılmaktadır.⁵³

Fahrettin Altay Osmanlı döneminde; Gümüş Sanayi-i Nefise, Dördüncü Osmanî, Kılıçlı Altın Liyakat, Gümüş İmtiyaz, Alman İkinci Rütbeden Kordon, Avusturya-Macaristan 2. Rütbeden Kordon, Avusturya- Macaristan 2. Rütbeden Liyakat-ı Askeriye, Muharebe Salip, 1. Sınıf Demir Salip, Kurtuluş Savaşı döneminde de İstiklal Madalyası ve Nişanlarıyla ödüllendirilmiştir.⁵⁴

⁴⁷ Süslü ve Balcıoğlu; a.g.e., s. 76; Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s. 114

⁴⁸ Seçkin, a.g.e., s. 39

⁴⁹ **Milliyet**, 13 Mayıs 1953

⁵⁰ Altay, a.g.e., s. 484

⁵¹ Süslü ve Balcıoğlu; a.g.e., s. 76

⁵² Altay, a.g.e., s. 367-369, 421

⁵³ Bkz. Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003

⁵⁴ Süslü ve Balcıoğlu; a.g.e., s. 76

1938’de Romatizma tedavisi için Avrupa’ya giden⁵⁵ Fahrettin Altay’ın eşi 15 Nisan’da felç geçirmiş, kendisi de 19 Nisan 1971’de konsültasyon için hastaneye yatırılmıştır.⁵⁶ 25 Ekim 1974’te 94 yaşında, eşinden 6 ay sonra hayatını kaybetmiştir.⁵⁷ 26 Ekim 1974’te Cenazesi törenle İstanbul’da Aşiyân Mezarlığı’na defnedilmiş, 30 Ağustos 1988’de yapımı tamamlanan Ankara Devlet Mezarlığı’na 25 Ekim 1988’de cenazesi nakledilmiştir.⁵⁸

29 Ekim 1974’te yapılan cenaze töreninde 1. Ordu Komutanı Orgeneral Hüseyin Doğan Özgöçmen yaptığı konuşmada, Fahrettin Altay’ın *“Yüzyıla çok yaklaşıp olan ve uzun sayılan ömrünü (ki, bundan daima şikayetçi görünmüştür) önce iki bölümde düşünmek, giderek ikinci bölümü de tekrar ikiye ayırarak mütalaa etmek sanırım ki bir hayli kolaylık sağlar. I. Bölüm: Atatürk’ü tanımadan öncesi diğeri Atatürk’ü tanıdıktan sonraki... dönem”* diye ikiye ayırmak gerektiğini söylemektedir.⁵⁹

Torunu Baskın Sokullu ise Paşa’nın son dönemini; *“Paşanın yaşı 90’ını aşmış olmasına rağmen, sağlığı yerinde akli başında, haritaları, kitapları elinde okur, çalışır, bahçesinde çiçekleri fidanları ile ilgilenir, bir sabah bu merdivenden aşağı gelmiyorsam yatağında ölmüş olacağım gelin bakın derdi, öylede oldu.”* Diye anlatmaktadır.

⁵⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 493

⁵⁶ İnönü, **Defterler II.** s. 1214

⁵⁷ Milliyet, 27 Ekim 1974

⁵⁸ Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki komutanların Biyografileri, s. 113

⁵⁹ Uluğ İğdemir, “Ölümünün Birinci Yıldönümünde Fahrettin Altay’ı Anıyoruz”, **Belleten**, Cilt 39, Sayı 153 TTK Yayınları Ocak 1975, s. 776

KAYNAKLAR

Görüşmeler

Feridun Falay: Fahrettin Altay'ın kardeşi Fikri Altay'ın damadır. Kendisi ile 2009 Ekim ayı içerisinde iki kez görüşme yapılmıştır.

Zafer Falay: Feridun Falay'ın oğludur. Kendisi ile 2009 yılının ekim ve kasım aylarında görüşmeler telefon konuşmaları yapılmıştır.

Baskın Sokullu: Fahrettin Altay'ın torunudur. Kendisi ile yüz yüze görüşme yapılamamış, gönderilen tez metnine yazdığı ekler ve telefon görüşmeleri ile bilgiler vermiştir.

Gazete ve Dergiler

Akis Dergisi

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Askeri Tarih Bülteni

Askeri Tarih Vesikaları Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Hayat Tarih Mecmuası

Milliyet Gazetesi

Sebilürreşad Dergisi

Tercüman Gazetesi

Kitap, Makale ve Diğer Eserler

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 1. Baskı, Cem yayınevi, İstanbul 1992, 558 Sayfa

ALTAY, Fahrettin; **10 yıl Savaş ve sonrası**. Eylem Yayınları, Ankara 2008

ALTAY, Fahrettin; **İslam Dini (Aydın Gençler İçin)**, Ölçülü Yayınevi, (yanın yeri yok) 1959, 40 sayfa

APAK, Rahmi; **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara, 1990. 230 S

ARALOV, S. İ; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, 237 sayfa

ARIKOĞLU, Damar; **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası İstanbul 1961 (374 Sayfa)

ARMAOĞLU, Fahir H; **Siyasi Tarih**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 826

ARTUÇ, Nevzat; **“Ahmet Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı”**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Tarih Ana Blim Dalı Isparta 2005)

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Söylev-I**, TDK Yayınları, Ankara 1981

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Söylev-II**, TDK Yayınları, Ankara 1981

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 12. (1921-1922), Kaynak yayınları 2003 İstanbul (s.424)

ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, yıl yok, 653 sayfa

AVANAS, Ahmet; **Millî Mücadele'de Konya**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara. 1998

AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri I ve II**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988 (548 Sayfa)

AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I.**, EÜ Ed. Fak. Yay. İzmir 1984 S.400

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam** C.I, 3. Baskı, Remzi kitapevi, İstanbul 1966, 430 sayfa.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam** C.II, 3. Baskı, Remzi kitapevi, İstanbul 1966, 560 sayfa.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam** C.III, 3. Baskı, Remzi kitapevi, İstanbul 1966, 603 sayfa.

BAL, Rıdvan; **Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965)** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2006 (113 sayfa)

BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Heyeti Temsiliye Kararları**. TTK Yayınları, Ankara 1974

Beyşehir Gazilerinin Milli Mücadele Hatıraları, Derleyen: Hasan Karaca, Mehmet Koç, Editör: Ahmet Atalay, (yayıncı yok) Konya 2000

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi, V. Cilt, 2. Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1978, (822 Sayfa)

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV. Cilt, 2. Kısım, Genel Kurmay Basımevi Ankara 1986, (822 Sayfa)

BOZDAĞ, İsmet; **Gazi ve Latife**, 6. Baskı, Tekin Yayınları, 1998, s. 255

CEBESOY, Ali Fuat; **Milli Mücadele hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, 526 sayfa

CEMAL PAŞA, **Hatırat**, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları İstanbul-1996 5. Baskı

CEYLAN, Hasan Hüseyin; **Din-Devlet İlişkileri**, 2. Baskı, Risale Yayınları, 1990
İstanbul

ÇALIŞLAR, İzzettin; **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Güncel Yayınları, İstanbul 2007

ÇELEBİ, Mevlüt; **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri
Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, 447 S

ÇERKEZ ETHEM, **Anılarım**, 5. Baskı, Berfin Yayınları, İstanbul 2005, s.176

DAĞCI, Gül Tuba; **Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset ilişkisi**, İlgi yayınları,
1. Baskı, İstanbul 2006,

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet (İkinci Grup)**, 1. Baskı, İletişim
Yayınları, İstanbul 1994

DİLİPAK, Abdurrahman; **İnönü Dönemi**, 4. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 1989
sayfa 284

ERDEHA, Kamil; **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi,
İstanbul, 1975. S. 455

ESAT PAŞA; **Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Yayına hazırlayan:İhsan Ilgar ve Nurer
Uğurlu, 2. Baskı, Örgün Yayınevi İstanbul 2003 543 sayfa

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, (1968). **Türk
İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım. 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31
Ağustos 1922)**, Ankara 1968

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, **Türk İstiklal
Harbi II. Cilt. Batı Cephesi 1. Kısım.** Genel Kurmay Basımevi. Ankara 1963,
S.229

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, **Türk İstiklal
Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2. Kısım**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, Ankara
1965 S. 407

GÖK, Dursun; **Mersinli Cemal Paşa'nın Askeri Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1986

GÜNDÜZ, Asım; **Hatıralarım**, Dinleyen ve yazan İhsan Ilgar, Kervan Yayıncılık, İstanbul 1973 240 sayfa

GÜNSAV, Bekir Sami; **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Hazırlayan: Muhittin Ünal, 2. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, 494 S.

GÜRALP, Şerif; **Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü, Bir Albayın Anıları**, 2. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2002, 225 S.

GÜRLER, Hamdi; **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, 1. Baskı, Vadi Yayınları, Mayıs 2007 Ankara (439 sayfa)

HANİOĞLU, M. Şükrü; **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, Der Yayınları, İstanbul 1989 (286 Sayfa)

HATEMİ, Nilüfer; **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, 1. Cilt, 1. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Şubat 2002

HATEMİ, Nilüfer; **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, 2. Cilt, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Şubat 2002

Heyeti Temsiliye Tutanakları, Hazırlayan Uluğ İğdemir, TTK Yayınları Ankara-1975

İLKİN, Selim ve İlhan Tekeli; **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yayınları, Ankara, 1989. 606 S.

İNÖNÜ, İsmet; **Defterler** , I. Cilt, Haz. Ahmet Demirel, 3. Baskı, İstanbul, YKY, Ocak 2008 İstanbul s. 651

İNÖNÜ, İsmet; **Defterler** , II. Cilt, Haz. Ahmet Demirel, 3. Baskı, İstanbul, YKY, Ocak 2008 İstanbul s. 1344

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, 1.Kitap, I. Baskı, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985. S. 346

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, 2. Kitap, I. Baskı, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987. S 335

KANDEMİR, Feridun; **Siyasi Dargınlıklar, Cilt I**, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955
112 sayfa

KANDEMİR, Feridun; **Siyasi Dargınlıklar, Cilt III**, Ekicigil Matbaası, İstanbul
1955 120 sayfa

KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I-II, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1988, 624 S.

KARABEKİR, Kazım; **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960. 1171 S.

KILIÇ ALİ; **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul 1955 131
sayfa

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988

KOÇAK, Cemil; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)** Yurt Yayınevi, Ankara
1986, (573 sayfa)

KODAMAN, Bayram; **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**,
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, 156 Sayfa

KONYALI, İsmail Hakkı; **Konya Tarihi**, Yeni kitap basımevi, Konya 1964 (1213
sayfa)

LEVİS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 2. Baskı, TTK
Yayınları, Ankara, 1984 s. 541

Milli Mucadele Anıları (Kasapoğlu Hüseyin Hulki Efendi'nin Anıları),

Derleyen: Ahmet Kasapoğlu, 1. Baskı, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 77 sayfa

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I., Yayına hazırlayanlar, Muzaffer Albayrak ve diğerleri, Başbakanlık Basımevi Ankara 2005 (696 sayfa)

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II., Yayına hazırlayanlar, Muzaffer Albayrak ve diğerleri, Başbakanlık Basımevi Ankara 2005 (696 sayfa)

ÖNDER, Mehmet; **Mevlana Şehri Konya (Tarih Kılavuzu),** Yeni Kitap Basımevi, Konya 1962 (508 sayfa)

ÖZAKMAN, Turgut; **Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele (Yalanlar, Yanlışlar ve Yutturmacalar),** Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997

ÖZALP, Kazım; **Milli Mücadele (1919-1922) I,** 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988

ÖZGÜR, Gürsel; **Komutan ve Bürokrat Olarak Kazım Dirik,** İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2006

SABİS, Ali İhsan; **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri,** 5. Cilt. Nehir Yayınları, İstanbul 1993

SANDERS, Liman Von; **Türkiye'de 5 Yıl,** Çeviren: M. Şevki Yazman, Burçak yayınevi, İstanbul 1968, (360 Sayfa)

SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I,** TTK Yayınları, Ankara 1993

SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-II,** TTK Yayınları, Ankara 1993

Sarihan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III,** TTK Yayınları, Ankara 1993

SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV,** TTK Yayınları, Ankara 1993

SEÇKİN, Nalan; **1920-1970 İlk Meclisten Kalanlar**, Divan Matbaası, Ankara 1970, **172 sayfa**

SELEK, Sabahattin; **Milli Mücadele Tarihi I**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982

SELEK, Sabahattin; **Milli Mücadele Tarihi-II**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982

SHAW, Stanford J ve Ezel Kural Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II. Cilt. 1. Baskı, e Yayınları, İstanbul Mayıs 1983, s.580

SORGUN, Taylan; **İmparatorluktan Cumhuriyete**, 4. Baskı, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003, 475 sayfa

SOYAK, H. Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, 5. Baskı, YKY İstanbul Ekim 2008, 772 Sayfa

SÜSLÜ, Azmi ve Mustafa Balcıoğlu; **Atatürk'ün Silah Arkadaşları**, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Ankara 1999 S. 171

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973 s. 324

TAŞ, (Polat) Özlem Elif; **Kazım (İnanç) Paşa; Hayatı, Hayatı Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt II, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt III, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt IV, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler I**, 2. Baskı, , Hürriyet Vakfı Yayınları, Şubat 1988 s.668

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler, II** 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, Şubat 1986 s.694

TUNCAY, Mete ve Diğerleri; **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s.624

TUNCAY, Mete; **T.C’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 2. Baskı, Cem Yayınları, İstanbul 1989, s. 520

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, 2. Baskı, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984 (746 sayfa)

TURAN, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk**, 1. Baskı Bilgi Yayınevi, Şubat 2004 S.718

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki komutanların Biyografileri, 2. Baskı, GKB yayınları, Ankara 1989, S.259

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İştiklerim**, 1. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1951 (290 Sayfa)

TÜRKKAN, Hakan; **Askeri Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri, (1-145. Sayılar)**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2007

ÜSKÜL, Zafer; **Siyaset ve Asker**, 2. Baskı, İmge kitabevi, Ankara 1997

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; **Milli Mücadele Anılarım**, 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, 215 s.

YAZMAN, M. Şevki; **Anadolu’nun İşgali**, 3. Baskı, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999, 256 s.

EKLER

Fahrettin Altay, Süvari Kolordusu subayları ve Fahrettin Altay'a Çanakkale'den hatıra kalan köpeği Grey.

Çanakkale'de savaşan komutanlardan bir grup:Önde oturanlar (sağdan); Hulusi ve Nazmi Beyler, Ayaktakiler (sağdan); 3. Kor. K. Esat (Bülkat) Paşa, Anafartalar Grubu K. Kur. Alb. M. Kemal Bey, Rüştü Bey. Arkadakiler (sağdan); Güney Bölge K.lığı danışmanı Kur. Alb. Kannengiesser Bey, soldan bozyakalı Wilmer Bey, daha geride **Kor. Kur. Bşk. Yb. Fahrettin Bey**, kalpaklı şahıs Kur. Kemal (ohri) Bey, yüzünün yarısı görülen Grup. Kur. Bşk. İzzettin (*Org. Çalışlar*) Bey.

Fahrettin Altay, İngiltere Kralı Edward'la Çanakkale şehitliklerini gezerken